

KORTÁRS

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

2016 09

év

szám

KONTRA FERENC: Szülőföldem, a Drávaszög

FINY ALEXANDRA, LOSCHITZ FERENC, SERFŐZŐ KRISZTIÁN versei

BOGDÁN LÁSZLÓ: Az év utolsó napja (regényrészlet)

KARDEVÁN LAPIS GERGELY tanulmánya JÉKELY ZOLTÁN RÓL

SOLTÉSZ MÁRTON, HERCZEG ÁKOS, ARTZT TÍMEA kritikái

2016 09

KORTÁRS

KRIZBAI GERGELY („KRIZBO”) munkáival

9 770023 415006 1 6 0 0 9

Ára: 735 Ft

Előfizetőknek: 668 Ft

www.kortaronline.hu

nka

Nemzeti Kulturális Alap

„...és aztán megették a fejüket, de nem haltak tőle meg, nyugil!”, 2014.07.23.

„Setting the sun!”, 2014.06.19.

„Nem fogok asztalokat pakolni!”, 2014.12.02.

TARTALOM

- 3** FINY ALEXANDRA: Angyal a bukóra nyitott ablakon *(vers)*
- 4** LOSCHITZ FERENC: Úgy feküdj itt; Név a Biblia oldalán *(versek)*
- 5** SERFŐZŐ KRISZTIÁN: laktóz *(vers)*
- 6** BOGDÁN LÁSZLÓ: Az év utolsó napja *(regényrészlet)*
- 19** DEMUS GÁBOR: nagymamám tartott a tévé távirányítójától; voltam egy rolling stones; vannak stációk, biztos; már a több száz éves fa is *(versek)*
- 22** BENE ZOLTÁN: New Szeged rövid krónikája *(próza)*
- 29** SZIGETHY GÁBOR: Napló múltidőben – 1956. szeptember
- 32** NOVOTNY TIHAMÉR: „NapiSzörnyek” és „napi szörnyek” – Krizbai Gergely („Krizbo”) munkáiról *(képzőművészet)*
- 35** KONTRA FERENC: Szülőföldem, a Drávaszög *(esszé)*
- 45** SEBŐK MELINDA: Test–történelem–emlékezés Mészöly Miklós Film című regényében
- 52** HORVÁTH ANNA: Jókai újratöltve
- 61** KARDEVÁN LAPIS GERGELY: „Zsoli úr álmodik” – Álom és térbeli tapasztalat Jékely Zoltán költészetében
- 74** SÁNTA GÁBOR: Fekete István számara – Motívumelemzés Fekete István prózájában
- 84** SOLTÉSZ MÁRTON: Mándy-sztereográfia – Az „új személyesség” szívmengető példája (Darvasi Ferenc: Köztünk vagy – Beszélgetések Mándy Ivánról)
- 87** HERCZEG ÁKOS: Áfra János / Két akarat
- 89** PÉCSI GYÖRGYI: Szabó Róbert Csaba / Alakváltók
- 91** ARTZT TÍMEA: Szeles Judit / Ilyen svéd
- 92** DEMETER ZSUZSA: Márton Evelin / Szalamandrák éjszakái
- 94** PAPP MÁTÉ: Boros Oszkár / „Weöresiáda”

E számunkat KRIZBAI GERGELY („KRIZBO”) munkáival illusztráltuk.

A borítón: „Van munkahelyem, lol.”, 2015.09.19; „Feltenném Facebookra, ha nem lenne melóm.”, 2015.10.11. (részlet)

KORTÁRS Irodalmi Verseny 2016

A *Kortárs* folyóirat 2016-ban is meghirdette nagy sikerű irodalmi versenyét, melyen 3-4 fős középiskolás csapatok indulhattak.

Összesen 40 csapat jelentkezett, melyből 32 teljesítette az első két online fordulót.

A 2016. szeptember 30-án, 14 órától a Deák 17 Gyermek és Ifjúsági Művészeti Galériában megrendezésre kerülő döntőn a legjobb 5 csapat méri össze tudását, értékes nyereményekért.

További információ: www.kortarsonline.hu

KORTÁRS

Támogatók: NEMZETI KULTURÁLIS ALAP,
KORTÁRS ALAPÍTVÁNY, MAGYAR NEMZETI BANK,
SZERENCSEJÁTÉK ZRT.

Szerkesztőség:

THIMÁR ATTILA (főszerkesztő, tanulmány), thimar.kortars@gmail.com
AMBRUS LAJOS (próza), kemenesalja@gmail.com
PÉCSI GYÖRGYI (vers), pecsigy@freemail.hu
STURM LÁSZLÓ (kritika), sturml67@gmail.com
NOVOTNY TIHAMÉR (kép), prinoitpa@gmail.com
KOVÁCS NÓRA (tördelőszerk.), babajaga1960@gmail.com
BORNEMISSZA ÁDÁM (olvasószerk.), bornemissza.adam@gmail.com

Lapterv: LÁSZLÓ ZSUZSI

Szerkesztőségi titkár:

ÖNER EDIT (info@kortars.com)
1062 Bp., Bajza u. 18.
Szerda: 11–14 óráig
Csütörtök: 10–13 óráig
Tel./Fax.: 342-1520; 06-20-33-77-531
Postacímünk: 1406 Bp., Pf. 93.

Kiadja a Kortárs Folyóirat Kiadói Kft. Felelős kiadó: a kft. ügyvezetője.
Nyomdai munkák: *mondAt Kft.* www.mondat.hu

Előfizetési díj 1/2 évre 3680 Ft, 1 évre 7350 Ft. (Az áthúzódó előfizetéseknél nem kérünk díjkülönbözetet.) (Külföldön: 74 €; szomszédos országokban: 65 €.) Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a Regionális részvénytársaságok. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága (1089 Bp., Orczy tér 1.). Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu; faxon: 06 1/303-3440. További információ: 06 80/444-444. Előfizethető közvetlenül is a következő bankszámlaszámon: 10102086-53080000-01000009. Kérjük **külföldi előfizetőinket**, hogy devizás átutalások esetén a bankszámlaszám elé írják oda a következő swiftkódot: BUDAHUHB HU82.

HU ISSN 0023-415X
Nemzetközi online azonosítószám az Interneten: HU ISSN 1418-1592

Kéziratokat nem őrzünk meg, és nem küldünk vissza.
Lapzárta: a megjelenés előtti hónap 3-án!

HÍREK

Petőfi Irodalmi Múzeum PIM Esti Extra

2016. szeptember 28-án a PIM Esti Extra elnevezésű programsorozat keretén belül a Petőfi Irodalmi Múzeum a szokásos hosszú nyitva tartás mellett várja a látogatókat a múzeumba.

Miért éppen Kleist? című kiállításunkban Hegyemegi Máté rendező és Bánfalvi Eszter színművész tartanak tárlatvezetést, míg az *Írói fogások* című kiállításban Vinkó József, a Magyar Konyha főszerkesztője fog kalauzolni minket.

Másnap, szeptember 29-én indul a PIM Shakespeare-filmklubja: igazi csemegékkal várjuk a British Councilal közösen szervezett moziestekre az érdeklődőket.

Bővebb információ a programokról:
www.pim.hu

www.kortarsonline.hu és www.kortars.com

FINY ALEXANDRA

Angyal a bukóra nyitott ablakon

FINY ALEXANDRA (1982) Budapest

A C épület hetedik emeletén egy angyal
hintázott a bukóra nyitott ablakon.
Később kicsukták: a légkondi csak akkor működik,
ha minden ablak zárva kilincsre.
Csigolyáról csigolyára egyenesítette ki a hátát,
szárnya nincs még, csak az éles lapockacsúcs,
mégis ráérősen és valahogy kecsesen rugaszkodott el,
kérges nyaka körül borzolta csak fel a tollait.

Lifttel jött vissza, szerzett belépőkártyát is.
Kezében szorongatta, nem tudta, hova tűzze,
teste pihetollakkal volt tele, hisz most kezdi növeszteni
újra szárnyait, s a kérget se sikerült levedleni még.
Mindig belül kellene lennie, de nem bírja.
Óránként 10 perc talán neki is jár.
Most amúgy is nehezebb, itt az átalakulás, és
melegriadó is van, csak jövő hét közepére jöhet enyhülés.

A takarítóknak rejtvényeket rajzol a monitor mögé a porba.
A túlórázóknál az asztal szélére kuporodik, és
guggolva ringatja az asztalt,
hogy a nyikorgásnak ritmusa legyen, és dúdol,
hogy a monitor zúgásának dallama legyen,
és a képernyőre tapadt arca ráfúj néha:
egy gondolatot vagy csak hogy pislogjon, ha látja,
hogy a percenkénti pislogások száma
már megint nyolc alá csökkent.

LOSCHITZ FERENC (1977) Győr

LOSCHITZ FERENC

Úgy feküdj itt

Hanyatt, a villámok szaggatta lüktetés
 áradó, fénytöréssel ritmusában
 a fellegek sötétben összefolynak.
 Úgy feküdj itt, hogy vonszoljon az áram,
 gallyat patakvíz, óceán a holtat.

Úgy feküdj itt, úgy, hogy lehetne örök.
 Konok áldozat, aki szájalomra
 sem méltó a szaggatott földön, égen,
 fölötté a fellegek összefolyva,
 a ritmus elakad a fénytörésben.

Aztán kelj csak föl, álmod a föld nyelvére ég,
 s mint egy büntetés, belevág a húsba.
 Ami nem nyugalom ábrándja lehetne,
 a riadt fénytörés, a zajló felleg útja
 távozzon el az örök elveszettbe.

Név a Biblia oldalán

Egy Kosztolányi-sor folytatása

*Az ember most üres szobákban áll,
 végül kilép egy másik délutánba.
 Témánk bibliai. Gyógyítanál
 engem bajomból, mindenki királya?
 A nagy könyv barnult oldalára írt
 firka-nevem hányadik jelenésben
 került oda? Őrizlek, csak te bírd
 még kegyel orvosolni, ami vétkem.*

A ferencesek halk harangjai
 szóltak akkor, mikor a nevet írtam?
 Mikor már az imát sem hallani,
 milyen lélek dereng harangjainkban?
 Ha nem hívhatom a Keresztelőt,
 meddig bírom majd vinni a keresztet?
 Súly alatt megint reszket a föld.
 Ha tartott isten, most már eleresztett.

SERFŐZŐ KRISZTIÁN

laktóz

SERFŐZŐ KRISZTIÁN (1987) Budapest

úgy vettem észre, hogy eltűntél,
mint a tejesember halálát:

egy ideje nem jönnek az üvegek
az ajtónk elé.

aztán a kutya nyolc körül még ugat valamiért (?),
de inkább visszafekszem.

szűrt fény sávja a padlón,

majd a konyhában a hűtő:
szakadékként tátonghatna,
de marad, csak simán üres –

minden a helyén.

a szárítón tányérok,
az asztalon üveg pohár.

egy ikeás széken én.

az ablakon ki, aztán vissza:
és a konyha közepén
valamiért ott parkol

egy elapadt tehén.

•

megnézem még egyszer, maradt-e
valami a hűtőben...

csak a csapvíz.

BOGDÁN LÁSZLÓ

Az év utolsó napja

A kopár fennsíkon állok, tombol a nap, a feltámadó szél zizegteti az örömfüvet. Tétován forgok ide-oda, de nem látok senkit, egyedül vagyok megint, teljesen egyedül. Váratlanul hallom meg a zongoraszót, az ajtó nélküli ház felé indulok, az önmagát hol láthatóvá, hol láthatatlanná tevő zongorista ezúttal nem a *Kinderzenent*, hanem a *Karnevált* játssza, de nem tudok sokáig gyönyörködni a melakóros muzsikában, hirtelen szirénák hangja hallatszik, felriadok, s az álombeli zenét mentőautó szirénája nyomja el.

Natasa is felriad, tétován néz rám. Unikum van?

Feléje nyújtom az üveget, iszik. És Carmen?

Eltűztek már, legyintek, itt a levél. „Elmentünk a hercegnővel vásárolni, a vendéglőben találkozunk – írja –, legyetek jók, de ha jók nem lehetek, legalább ne legyetek rosszak.” Natasa feláll, fintorog. Fürdőköpenyben rohanunk le az uszodába, úszunk, zuhanyozunk, felöltözünk, megisszuk a teát, eszünk egy-egy pár virslit tormával, sehol senki. Mintha mindenki elment volna, mintha csak mi mennénk a házban.

A kutyák sincsenek sehol, segítem fel a bundáját, én is felveszem. Valószínű, Frédi vagy Dorel már elvitték őket. Csattan mögöttünk a kapu. Ide úgysem jöhet be senki, be van kapcsolva a riasztó.

Natasa belém karol, először talán sétáljunk el a Kastélyig, nézzük meg, van-e valami mozgás a pincében.

Az hosszú út lesz, nevetek.

Időnk van.

Kisüt a nap, de feltámad a szél is, előveszem sísapkámat, ő is felteszi, de rakoncátlan szőke fürtjei mindegyre kiszabadulnak. Ki tudja, mikor sétálhajtunk kettesben?

Miért arra vágyódsz, hogy kettesben legyél velem, néz rám, vigyázz, veszélyes vagyok, rázok. Andalgunk, mesélni kezdi álmát, mintha versem elevedett volna meg, a miniatúra, ott ültünk a szánon, a kocsis káromkodott, s mögöttünk zúdult az ördögfalka, elértek volna, de sziréna harsant fel.

A mentőautó, magyarázom, időben húzott el az úton. Nevetünk. A téren nézzük a Kastély impozáns épületét, felsétálunk a lépcsőkön a kertig, megállunk a fa mellett, előszedem a távcsövet, ő is, nézzük a pinceajtót, semmi mozgás.

Gyere, menjünk le, ellenőrizzük, teszi el a távcsövet, és előreindul. A helyiségben nincs senki, a csapóajtó hűlt helyét foszlott matrac takarja. Itt döntötte a falhoz a kedves Doinát a múltkor, kacag, hogy higgyék azt a matracon ölelkezők, ti is tévelygő szerelmespár vagytok.

Miért, ilyesmire vágyakozol?

Ugyan, nevet, kézen fog, megindulunk a lépcsőkön felfelé a toronyba, nézzük a várost, vöröslenek a tetők a napfényben, már tűnedezik a hó. Ledob egy érmét, később halljuk a koppanást. Milyen mély lehet ez a kút, kérdi, de meg se várja a választ, elindul lefele.

Részlet *A katona és a démon* című regényből.

Mi van, hiányzik az öreg?

Okosabbakat is kérdezhetnél, fintorog, és újra belém karol. Andalgunk, megállunk a Hét Erény szobránál, megcsodáljuk a hatalmas templomot, átsétálunk a hídon, sárgásan habzik a víz. A másik téren sokáig nézegetjük a szárnyas rakétára emlékeztető szökőkutat, most, álmomban nem volt ott a kopár fennsíkon, s nem volt ott a madarak nagyasszonya sem, nem voltak ott a madarak sem, nem volt ott senki. A madarak királynője ilyenkor hol lehet?

Hát tudom én?

A múltkor elcsábított.

Natasa szembefordul velem, vigyorog, de hát ő egy illúzió.

Akkor nem volt illúzió.

Lehet, nem voltál magadnál, és valamelyik szerelmeddel ölelkeztél. Előreindul, bemegyünk a templomba, az utolsó padba ülünk le, előttünk két imádkozó öregasszony.

A félhomályban elmosódik a Madonna, de a karján ülő kis Jézusra egy fénysugár vetül, mintha biztatóan mosolyogna. Lehunyom a szemem, azonnal megjelenik nagymama. „Eltelt ez az év is, sóhajt, sokat aggódtunk értetek, kislfiám.” „Miért?” „Még kérde. Egyébként döntöttünk, februárban, márciusban visszajövünk, és megnyitjuk a kórházat, gyógyítani fogunk. Hát ennek örülök. És Piros, Roxána, Tóbiás, Hutera?” „Jól vannak, s azt hiszem, maradnak.” „Gondoltam, mosolyog, Roxána festeni akar, s amit abba a szép fejébe vesz, azt elég nehéz kivenni onnan. Tehetséges?” „Igen. Láttam néhány rajzát, festményét, mit mondjak, az ötvenes években nemigen csináltak ilyesmit, megelőzte a korát. Hogy azután mi történt, az más kérdés.” „Mi történt volna, Tóbiás kiszöktette, fejébe szállott a dicsőség, a pénz, tudod, hirtelen jött rá, hogy a nyomorúságnak vége, hogy ő hercegnő, atyja milliomos, utazgatott, bálról bálra, férfiről nőre szálldosott, míg egy fának nem rohant a Ferrarijával. Tudtad?” „Elmesélte.” „Boldogok Tóbiással?” „Igen.” „De meddig fog tartani? És Piros, Hutera?” „Ők is boldogok.” „De meddig? Köztetek a kommunában sok kihívás éri majd őket, s egyikükről sem lehetne megmintázni az önmegtartóztatás szobrát.” „Zsül mindenképpen megmintázza őket. A visszatérők!” „Tetszik nekem az az ember. A szobrai, az őrszobor, az Androméda, a nimfácska s a festményei, édesapja a gabonatóblában. Én egy egyszerű falusi asszony vagyok, de ezek elképesztettek.” „Mikor láttad a műveit?” „A múltkor, inkognitóban, jártam nálatok, és megnézegettem. Ödön azután vitt el, a Húsvét-szigetekre, hogy megnézhessem azokat a szobrokat is. Méltó hozzájuk az őrszobra. És a lányok is, Viola is, Rodi is belelendültek.” „És Roxána is bele fog, sok terve van.” Nagymama mosolyog. Hamarosan átalakultok egy alkotókörre. De mi örülünk ennek. Mária is büszke Carmenre, Judit is Rodira, mindannyian Violára.” „Ennek örülök.” „Most mennem kell, sok a dolgom”, legyint nagymama. „Ha nem találkozánk, a nevükben is boldog új esztendő kívánok nektek, mindenesetre boldogabbat, mint az idei év, csak az a baj, kislfiám, ti direkt vonzzátok a veszélyt.” Megvillan és eltűnik, szétesik a napfényben fürdő erdőrészlet is, a nagy tölgyfa figyelmeztetően villan meg. Hunyorgok.

Natasa szorítja a kezem, szeme csukva, arcán remegések futnak át, könnyek peregnek végig az arcán. Magához tér, papír zsebkendővel törli a szemét, direkt jó, hogy nem festettem ki, most szétmázolódtott volna, s úgy néz ki, mint egy indián öregasszony.

Édesanyáddal beszéltél?

Igen, sóhajt, és feláll, magával húz. Gyere, igyunk valamit, ezt józanon nem lehet kibírni, beleörülök.

Átsétálunk a téren, bemegyünk a vendéglőbe. Anka, Kriszti, Attila és Zsül már ott ülnek.

Mitől vagytok olyan szomorúak, mered ránk Kriszti.

A templomban voltunk, ül le Natasa, megint láttam édesanyámat. Kérj egy vodkát, néz rá, de ne is egyet, egyszerre kettőt, minek járjon annyit a lány?

Felállok, odamegyek a bárpulthoz, kérek egy üveg vodkát és egy üveg ásványvizet. Amire visszaérek, jön a lány is, töltöget.

Ez igen, néz rám elismerően Zsül.

Te a nagymamáddal beszéltél, fordul felém Anka.

Igen, reméli, több ilyen évünk nem lesz.

Jönnek?

Igen, februárban vagy márciusban. Végre döntöttek.

Erre akár ihatunk is. Natasa hátrahajtvá fejét egy hajtásra issza ki poharát, rágyújt.

Rólad is beszélt, nézek Zsülre, tetszenek neki a szobraid, az Androméda, a nimfácska, az őrszobor, de a festmények is, édesapád a gabonatáblában.

De mikor látta?

Állandóan itt járkálnak, illúzióként, legyint Kriszti.

Natasa újratölti a poharát.

Mondott valamit édesanyád, simogatja Anka.

Vigyázzak, csak ennyit, nagyon vigyázzak, de azt nem mondotta, hogy mire. És a többiek?

Vásárolnak, nevet Kriszti. Először az állványt, a vásznakat, a festékeket, az ecseteket vették meg, Roxána tudja, hogy mit akar, mozgatta az egész üzletet, de mindent meg is kapott, amire vágyott. Leraktuk Mercédeszbe, s elmentek egy divatszalonba, mi Ankával meguntuk, és jöttünk ide, ez a két szivacs, néz Zsülre és Attilára, már eleve ide jött. Ez hosszú lesz! Mindegy, megnyit álmodtak, szegénykék az illúzióikban, egy szép nőnek fontos a szép ruha.

Nem tudom, nekem ruhátlanul jobban tetszenek, röhög Attila.

Te egy disznó vagy.

Natasa feláll, kísérv ki, kért. Anka és Kriszti vigyorognak. Várjál meg, megy be. Mit gondoltál, el akarlak csábítani, kérdezi, miután visszajön, és festi a szemét, a tükör előtt. Hát mi vagyok én, utcalány?

Alkalom szüli a tolvajt.

Hát ez nem az az alkalom, indul el.

Kriszti röhög. Ilyen hamar megvolt?

Igen, mert nem történt semmi, pisiltem, engedelmeddel, Krisztinka, és kifestettem a szemem, mert reggel elfelejtettem. Egyébként megint kezded, vigyázz.

Mi van, már neked sincs humorérzéked?

Szomorú vagyok, mert beszéltem az anyámmal, veszi elő a fényképet, félrehajtott fejjel nézegeti. Meg akarom kérni Violát, fesse le, legyen egy festmény róla, amint sétálunk a nyírfák között, a fehér ruhás asszony, Masenyka és én, a lányai, kétévesen.

Már ő is gondolt rá, kezdi Kriszti, csak most a szárnyas polipjaival van elfoglalva, az úrodisszéával, egész nap a polipjait festi, még öt van hátra, tizenhárom lesz, majd jönnek a fények, de édesanyádat is megfesti, szeret téged, amin ti keresztülmentetek, együtt az Univerzum Könyvtárában, nem semmi.

Soha nem szabadulhatunk ezektől az élményektől, ő, simogatja meg az arcom, megírhatja, Viola megfestheti, Carmen új szonátájának nem véletlenül *Űr-odisszea* a címe, de mit csináljak én? Fel kellene dolgozni valahogy, de nehezen megy, olyasmiket éltünk át, amelyek nem egy emberre méretezettek, és túlhaladnak. Képzeljétek el, ültünk, olvastunk, nem értettünk semmit, s közben bármikor ránk törhettek volna a bűzlő Shoggothok.

De végül is sikerült, vigasztalja Anka, ha visszajön Ödön bácsi, megkérjük, nézhessünk már bele a szerkezetbe, szeretném látni a napot, amikor hajóra szállunk Harlingenben.

Még néhány hónap, sóhajtok, de addig megírjuk a második balettet is, egyre az orosz balerina jár előttem, januárban megírom a scenáriót, s neki-kezdhet Carmen is.

De még megy az első, az Anka az üvegvilágban, legyint Attila, nagy az érdeklődés, nem kell sietni.

Igen, kacag Anka, és megpuszil. S ti ezt előre láttátok, én viszont még akkor se hittem, amikor a bemutatón felment a függöny. Amikor augusztus 23-án megérkeztem Nürnbergbe, fordul Natasa felé, nagyon le voltam robbanva, ők adták vissza az önbecsülésemet.

Nem tudja folytatni, megérkezik a sugárzó Roxána, Piros, Viola, Rodi és Carmen. Leülnek. Zsül töltöget.

Viola nézi a vodkás poharát. Nem kezdjük túl korán, még sok van éjfélig.

Soha nem lehet elég korán kezdeni, vigyorog talányosan Kriszti. Igyál csak, Violettám, pirulj ki, olyan szép vagy, amikor kivörösödsz.

Ezt vegyem bóknak? Vagy kötekedni akarsz megint, Krisztinka, ne kezdj ki velem, mert megbánod.

Mi van, már neked sincs humorérzéked?

Nekem van, csak neked nincs humorod. Állandóan erőlködsz. Hallgass inkább. Egyébként is a festménnyel vagyok elfoglalva, a polipok, a fényecskék, s utána jön a kompozíció. Lehet, még festek egy változatot.

Miért, hőkken meg Zsül.

Más nézőpontból, magyarázza Viola.

Most már én is festhetek, vidul fel Roxána, megvettünk mindent, s kiderült, mered ránk, nem vagyunk szegények, megnéztük Rodival, a bankszámlám él, erről szerencsére nem tudott az unokahúgom. Vettem ki pénzt. Előre két hónapra ki is fizetjük a költségeket, egyébként is már napok óta a nyakatokon vagyunk.

A vendégeink vagytok, nyugtatja meg Rodi, de nem tudja folytatni, jön Ibolya a kutyákkal. Frédi ott vedel egy kocsmában Bélával, Tóbiással és János bácsival, ül le. Kerestek egy igazi bajor kiskocsmát, s mit ad az isten, meg is találták! Gombóc odajön, a lábamhoz heveredik. Megjön Dorel is, Rex eléje rohan, alig tudja megnyugtatni. Előveszi a tálkákat, a kiszolgálólány kérés nélkül is hozza a vizet, tölt, ezúttal hosszan lefetyelnek. Én megint nem ihatok, legyint Dorel, délután megyek Münchenbe, de a szépasszonyok is elkísérnek, virággal várják a férjeiket, annyit fognak locsogni, hogy letérek az autópályáról.

Szerencse, hogy egyenes, édesapa, kacag Kriszti.

Piros és Roxána isznak, rágyújtanak. Erről is mennyit álmodoztunk az illúzióinkban. És a sörről is. S még nem is ittunk sört, derül fel Roxána. Dorel odainti a pincért, rendel. Nézegetik a söröskrigliket, kortyolnak.

Tudjátok, kezdi Piros, az ötvenes években pincérnő voltam a felsőtábori népbüfében. Akadozott a sörellátás, nem mindég volt sör, de Ödön bácsinak és Bélának félretettem mindig. Amikor valami felhajtás volt a kastélyban, a szekusok is itt nyüzsögtek, Drakula is, magas, komor, fekete férfi volt, udvariasabb, mint a többi, de ismertem Strigoit is. A sebhely vereslett az arcán, amikor közöltem vele, hogy megint nincsen sör. Indítványoztam, összeköttetéseiket felhasználva igazán elintézhetheték. Rám bámult, nem, ő nem kezdett ki velem, tudta, hogy engem már kiszemelt a tábornok, mindenki tudta, csak én nem, ha rádöbbenek, talán még elmenekülhettem volna. De Strigoit elintézte akkor, néhány hétig volt sör, de visszamentek Bukarestbe, istennek hála, és megint nem kaptuk rendesen. Az egyik őszi vadászat után raboltak el.

Igen, megírta, nevet Attila, ültetek Bélával a disznón, amit ajándékba kaptatok.

Ezt is megírtad, néz rám döbbenet Piros.

Mindent megírt, tudhatnátok már.

Béla hol van?

Mondtam már, mereng Ibolya, elmentek János bácsival, Tóbiással és Frédivel egy kiskocsmába. Az öregnek eszébe jutott, mióta itt van már, s még nem volt egy igazi bajor kiskocsmában. Hát kerestek egyet, s most folyik a mesefélóra. Megtalálták egymást is, s a kocsmát is. Ebédeltetek kéne, ma nem főztünk.

Nem is várhatjuk el, nevet Carmen, hogy az év utolsó napján is főzéssel töltsétek az időt.

Dorel odainti a pincérnőt, mi ketten erőlevest rendelünk, főtt marhahússal. Mindenki rendel, Attila Ibolyára bámul, hallom, január elsején már Nauszika fog főzni.

Vagy másodikán, megígérte, nevet Ibolya.

Nem is hiszem el, döbben meg Attila, hogy főzni is megtanult. Annak idején, a Melody báros korszakunkban, szerelmünk havában még a tojásrántottát is odaégette.

De a szükség nagy úr, kacag Anka, már unta a fizető vendégeit, a kretén szeretőit, az öregeket, a fiúcskákat, megértem, én is így éltem, unalmában megtanult.

Pesten talált egy könyvet, szól közbe Rodi, a *Gasztronómiai utazást*. Ebből tanult meg.

Fantasztikus mexikói, olasz, spanyol, francia és erdélyi ételkülönlegességeket főzött nekünk Jószon, mereng el Zsül, ha sokáig tart, meg is hízunk.

Nem tudom elhinni.

Mert előítéleteid vannak, néz rá Natasa, mit gondolsz, például én tudok főzni?

Nem gondolok semmit, röhög Attila, ha rád nézek, egészen más dolgok kezdenek foglalkoztatni.

Ezt most hagyjuk, legyint Natasa.

Igen, te is tudsz, néz rá Zsül, és tud Anka is, Rodi is, Carmen is, sőt Krisztina is, simogatja meg a fejét, csak mostanában nagy a tolongás a főzőkanál körül, nem férnek oda.

Igen, amikor betegek voltunk Jószon, Kriszti főzött, leveskét, rostélyost, kiskanállal etetett, törülte homlokunkról a verítéket, nagyon aggódott értünk.

Ez a híres éjszakai fürdőzésük után volt, nevet Kriszti. Mélyen beúsztak, jött a vihar, ha nem találnak egy halászt, ott is maradhattak volna. Önző vagyok, féltem, hogy elveszítem őket, édesanyát s a régi szeretőmért, akit besúgtak, mit tehettem volna, főzni kezdtem, épüljenek minél hamarabb fel. Igen, a mi közös életünk olyan csodálatos volt, ehhez képest a Nauszika főztese eltörpül.

Nem törpül el, ha egyszer megkóstolod a töltött paprikáját, mond ellent Zsül, mindég kívánni fogod.

Hirtelen jelenik meg Nauszika, Zita és János. Vidámak, de mintha nem vennének észre, ide-oda forognak.

Nauszika is, Zita is rövidlátók, de hiúk is, mint a szépasszonyok általában, nem viselnek szemüveget, János pedig csak őket látja, meg van buggyanva, pedig bámulhatna másokat is, van itt gyönyörű nő elég, édesanya, a hercegnő, Anka, Rodica nagyságos asszony.

Attilával felállunk, az asztalhoz vezetjük őket, Zsül tölt.

Megint megkaptuk, kacag Rodi, pedig te sem vagy éppen szegényparaszt származású, Krisztinka.

Fordítva igaz, javítja ki Carmen, paraszt szegény.

Nem akarom védeni, de ha nem lenne, ki kellene találni.

Ki vagyok én már találva, hercegem, s elég régóta. Igaz Zsül?

Igaz, simogatja Zsül a fejét, de igyál inkább sört, a vodkától túlságosan felélénkülsz, s estére kidőlsz. Ne feledd, terveim vannak veletek szilveszter éjszakáján. Flórenc hol van?

Joellel és Róberttel mentek el a Dürer-házba, válaszol Nauszika.

Jönnek a pincérek a levesestálakkal, enni kezdünk. Odaintem a pincérnőt, fizetek, gyere, nézek Zsülre, menjünk el mi is abba a bajor kiskocsmába, mióta nem ittunk Bélával, Tóbiással, Frédivel és János bácsival?

Dorel indul haza a kutyákkal, Rodi, Carmen, Ibolya, Roxána és Piros a Mercédesszel, a többiek taxival.

Átmegyünk a hídon, erősödik szél, nézzük az erény szobraikat. Tudod, hol van?

Már voltunk ott, legyintek, nem emlékszel?

Emelkedett hangulatban ülnek egy sarokasztalnál, leülünk, kitörő lelkesedéssel fogadnak.

Kiderült, hogy Tóbiás idősebb, mint én, kezdi János bácsi.

Néhány hónappal, legyint Tóbiás, mindketten hetvenöt évesek vagyunk.

De rajtam látszik is.

Mi más alomból jövünk Frédivel, vigyorog Tóbiás. Nagypánk húszévesen csábított el egy fiatal lányt, elment a világba, amikor visszatért, megnősült, született egy másik fia, az édesapám féltestvére. Apám is, apád is korán kezdte, jöttél te Frédikém, majd a te apád, mered rám. Tizennyolc évesen ismerem meg nagypát, sokat beszélgettünk, nevére íratott, pénzt adott, így kerültem a jogi egyetemre, Kolozsvárra, lehúztam néhány boldog évet mezei jogászként, majd elsepertem az idegenlégióba, nem akartam ügyvéd lenni a királyi Romániában.

Engem elvitt magával a cirkuszba, kezdi Frédi, és késdobáló lettem.

Anyádnak csak az ő apja maradt, legyint Tóbiás, sok öröme nem telt benne, ezért is szeret annyira téged.

Igen, sóhajtok, engem ők neveltek, az öreggel.

Meg is látszik rajtad.

Én megúsztam a háborút, töltöget Frédi, de szegény apád nem. Ő a Donkanyarnál harcolt, hadifogságba került, betegen keveredett haza.

Nem tudom, sóhajt Tóbiás, én 1938-ban láttam utoljára.

Én 1941-ben, amikor bevonult, legyint Frédi. 1945-ben, amikor a Luci tragikus halála után tengerre szállottam, azt se tudtuk, él-e, hal-e. A háború.

Én sem úsztam meg, iszik Huterá. A visztulai áttörés után vonultunk vissza a német csapatokkal, egy szétbombázott német városban – a halál az a német város –, egy lerombolt ház falán láttunk egy csoda folytán épen maradt plakátot, egy német cirkusz fellépését hirdették. Olvashattam, hogy fellép a világhírű magyar illuzionista, Ödön von Boticselli is. Megdöbbszemtem. Én ismerem ezt az embert, mondtam az örvezetőmnek, és elmondtam, kicsoda. De hogyan került ide, kérdezte Málík.

Tényleg, döbben meg Tóbiás, mit keresett a háború utolsó évében nagypapa Germániában?

Majd megkérdezzük tőle, töpreng Frédi, de akkoriban együtt dekkoltunk Szinaján, onnan mentünk le a tengerpartra, s szervezte utolsó cirkuszát. Egyetlen napig sem váltunk el, egy ember hány helyen lehet egyszerre jelen?

Én akkor, szól közbe János bácsi, már Wellingtonban voltam, ha nem lépek olajra 1938-ban, most nem beszélgethetnék velem.

Én nem voltam a te helyzetemben, Jánoskám, de én is meguntam a kelet-európai vad őrzöngéseket, s jött Pest, Párizs, majd a légió. Minél messzebb akartam kerülni a szülőföldemtől, ezért szöktem meg 1941-ben, és hajóztam el New Yorkba. Harmadik nap az utcán találkoztam első szerelmemmel, Barbarával, akivel hat évig éltünk együtt, és bármennyire is furcsán hangzik ez az én számból, egyetlenegyszer sem csaltam meg.

Nem hiszem el, röhög Frédi, hűséges voltál, Tobikám?

Hát hazudtam én neked?

Nyílik az ajtó, megjelenik Viola és Natasa. Zsüllet eléjük megyünk, az asztalhoz vezetjük őket, Tóbiás székeket hoz, leülnek. Közben rendelék egy üveg vodkát és nyolc sört.

Ne haragudjatok, hogy rátok törtünk, de nem vagyunk álmosak.

Tóbiás feláll, kezét csókol, majd arcul csókolja Violát, s Natasát is.

Hát miért haragudnánk, csókol kezét János bácsi.

Direkt örülünk, öleli meg őket Hutera, hogy két szép hölgy emeli a társaság... Belezavarodik, legyint, nem vagyok a szavak embere.

Te, kezd kacagni Viola. Jön a lány a vodkásüveggel, töltöget, majd hozza a söröket is. Koccintunk, iszunk.

Gondoltuk, kezdi Natasa, itt van élet, és zaftos történeteket lehet hallani. Hogyan volt Barbarával, édes Tóbiás, néz várakozón nagybátyámra.

Te gondolatolvasó vagy?

Így is lehet mondani, vigyorog Natasa. Sok minden vagyok, legújabbán a nagyapátok szerelme. Ha te hetvenöt éves vagy, ő már száztizenöt.

Rajta se látszik, sóhajjt János bácsi.

És annyi a barátja, Olaf is, folytatja önfeledten Natasa. A múltkor együtt voltunk a földön, mostanában ingajáratban élünk, el akartam csábítani, kíváncsi voltam, de komoran utasított vissza. Számomra a barátság szent dolog, legyintett.

Unhatja már a nőket, röhög Hutera.

Pedig 1928 óta él a fényvilágban, töpreng Tóbiás.

Mi nem ismertük, de hallottunk róla.

Hogyhogy nem ismertétek?

Mi az illúzióinkban éltünk a Kolóniában, négyen, a domboldalon, mint egy pásztori költeményben, s a tengerparton. Ki se mozdultunk onnan. Söröztünk is, nem mondom, néz a poharára Hutera, mind szeretjük a sört, de hát az nem volt valódi.

Ez most valóságos, adja a kezébe az üveget Frédi. Tényleg, hogy volt Barbarával, Tóbiás?

1947-ig éltünk együtt nagy szerelemben, nem is csaltam meg, elég volt ő nekem életre-halálra. De aztán jöttek a hírek a vén Európából, nosztalgiám támadt, rá akartam beszélni, menjünk haza, de ő nem akart hazatérni, lengyel volt, félt, és elváltunk. Azóta is bánom. Felültem a hajóra, és jött az új élet. Bécsben kötöttem ki, akkor ott ment az üzlet, ékszerek arany. Én mindég tudtam, hol a határ, amikor rádöbentem, hogy köröznek körülöttem a zsarvak, megléptem. Amerikai állampolgárként Regensburgban telepedtem le, megvettem a házam, mindketten jártatok ott, tudjátok – néz rám és Frédire.

Mi adtuk el, legyint Frédi. A pénz, erre még most felhívom a figyelmed, megvan, nem palltuk el, úgylát nem szorulsz a szép Roxánára.

Ezt nem mondd komolyan?

De, nevet Viola, komolyan mondja, őket nem érdekli a pénz, nagyapátok örökségét se osztották még el, amikor otthon voltam legutóbb Carmennel, elhozták, de ott a Rodi széfjében. Csak az ékszerekből ajándékoztak a hölgyeknek, karácsonykor.

Akkor elhárult minden akadály, Bélám.

Előtted, de én, az én rokonom elpallta az örökségét.

Neked majd adok én, hát nem együtt voltunk az illúzióban, de amúgy sem féltelek, te a jég hátán is megélsz, Bélám. De most felezünk, már csak azért is, hogy ne pisiljenek le a kutyák. Nevetnek. Regensburgban vettem egy hajót, és kereskedni kezdtem, jártam a nagy folyót.

És minden kikötőben volt egy szerelmed, nevet Natasa, akkor már elválasztottad a szexet a szerelemtől. Nem?

Én a szerelmeimmel éltem meg a legnagyobb szexuális élményeimet. Mi ebben a különös, pillant az elképedő Natasára és Violára.

Hány nőbe lehet valaki egyszerre szerelmes?

Bármennyibe. Ahány kikötő, annyi szerelem. Én legalábbis így éltem.

Igen, nevet Natasa, most már értem, szépasszonyok a Duna mentén.

Tényleg, bámul rám. El kell már olvasnom a regényünket, Bélám.

Én is.

Lesz nektek az elkövetkezőkben más dolgok is, mint az én regényem olvasgatni, majd meglátjátok, mik várnak rátok.

Gyanútlanul lépre mentetek megint, nevet Natasa, beestetek a helyzetbe, mint légy a tejbe, és nehéz lesz kimászni, nagyon nehéz. Kikísérsz?, áll fel, és kimegy. Követem. Elmerülten festi a szemét, hozzám simul. Felviszel egy garniszállóba?

Bólintok. Violát hívjuk?

Miért ne? Nem tudok én élni se, meghalni se nélkületek immár. Csak még igyunk.

Mi van veled, ölelem át.

Kiborultam. Édesanyám nagyon szomorú volt, vigyázz magadra, kislányom, veszély leselkedik rád, de nem mondotta el, milyen veszély, s azt sem, hogy most hol van.

Beléd szerettem, puszilom meg, talán erre gondolt?

Rám néz, de nem szól, visszamegyünk az elhagyott asztalhoz. Töltök, kiissza, feláll. Kellene még vásárolnunk, jössz? – néz Violára. Feladom a bundáikat, a számlát rendezem, majd, ha visszajövünk, még itt lesztek, nem?

Hagyd, legyint Zsül, az előbb is te fizettél.

Itt leszünk, persze, bólint Frédi, hova mennénk?

Bundámba bújok, előre engedem őket, HáBé és Tóbiás maguk elé merednek a füstben, ki tudja, mire gondolnak, ki láthat a fényvilágból megtérő férfiak gondolataiba? Künn erősödik a szél, felhők közé vesz a nap.

Újra havazni fog, karol belém Natasa. A szomszéd utcában találunk egy garniszállót, őszülő komor férfi fogad, fizetek, elém tolja a kulcsot. Egy órára, figyelmeztet, a tizenhárom szoba.

Elindulok, jönnek utánam, persze lép be a szobába Viola, belátnak a szemközi házból, elhúzza a függönyt, a félhomályban vetkőzünk.

Hideg van, borzong Natasa, s az ágyterítőt ledobva az ágyra terít egy lepedőt. Azért a pénzért fűthetnének is.

Mi van veled, simul hozzá az ágyon Viola.

Válságban vagyok megint, beleszerettem a szerelmeitekbe, de lehet, ez csak ürügy, hogy ne menjek vissza, utálok a fényvilágot.

Ezen nem is csodálkozom, suttogja Viola. Maradj velünk, most nem mondhat semmit, a szerelmeivel lesz. Ezt akarta mindég, hát most megkapta.

Megint úgy beszéltek rólam, mintha nem is lennék itt.

Miért, itt vagy, nevetnek, és forgatni kezd az örület. Később kimegyünk a mosdóba. Hoztam törülközőt is, mondja Natasa, mindenre gondolok mostanában. Mosdunk, felöltözünk, a nedves törülközőt a lepedőbe tekerve teszi vissza táskájába.

Egy félórával túllépték, sziszegi a férfi, kifürkészhetetlen arccal. Fizetek, nem akarok veszekedni az év utolsó napján. Az erősödő szélben megyünk vissza, hópelyhek kerengenek a levegőben. Természetesen még ott vannak. HáBé a háborús élményeit eleveníti fel.

Ezt már ismerjük, suttogja Viola, hallgattuk a felsőtábori kocsmában eleget, vigyorog, amíg meg nem jöttek a hajók.

Miféle hajók, kíváncsiskodik János bácsi.

A negyedik rum után, magyarázza Viola. Röhögnek.

Már Németországban sebesültem meg, abban a városban, ahol Ödön von Boticelli fellépését hirdették. Azóta biccentek a jobb lábamra, ott a golyó valahol a térdem alatt. Zsiga se akarta kivenni, azt mondotta, a legjobb helyen van, Bélám, minek megzavarni. Vajon ebben az új lábamban is ott van a golyó?

Nem tudom, kacagok, Zsül töltöget, Natasa egy hajtásra issza ki, és tartja a poharát.

Van röntgengép a kastélyban, majd megnézzük, nyugtatom meg Bélát.

Nem kell ehhez röntgengép, kacag Viola, mi Natasával így is meg tudjuk nézni. Tedd fel a székre a lábad, Bélám. Odahajol, felhúzza a nadrág szárát, és tapogatni kezdi HáBé térdét. A túlsó asztaltól néhány részeg megjegyzéseket tesz, Natasa rájuk néz, elfordulnak. Most ő kezdi simogatni a Béla térdét.

Nem érzek semmiféle golyót, suttogja.

Én sem, kacag Viola.

Könnyű kezetek van, lányok, mintha pillangó szállt volna a beteg térdemre. Huttera feláll, megpuszilja Violát és Natasát. Rólad tudtam, Violetta, téged ismertelek, néztük eleget a hajókat a felsőtábori kocsmában.

Miféle hajókat, döbben meg Frédi.

A negyedik rum után, röhög Zsül.

Akkor nem gondoltuk volna, hogy új életünkben egyszer hajóra is szállunk. S én a golyóval a térdemben.

Nincs ott semmi golyó, új élet, új térd, kacag Natasa.

De érzem, hogy mozog, ha változik az idő, s most változik, mert megint mozog.

Igen, hó jön, legyint Viola, de te, Bélám, mindezt csak előző életedből képzeled. Ez már nem az a térd. Régi térded, a csontjaiddal együtt rohad a sírban, eszik a nyüvek, a golyó pedig ottan sárgáll és várja, hogy valami sírrablók megtalálják.

És mihez kezdenek egy puszkagolyóval, ámul el Huttera.

Lánkra fűzik, és a nyakukba akasztják.

Ezt nem tudom, nevet Natasa, de azt igen, hogy most nincs a térded alatt. Kiissza poharát, mereven bámul maga elé.

Mi van veled, kérdezi Zsül.

Az édesanyámat láttam, figyelmeztetett, vigyázzak, valami veszély leselkedik rám. A nyírfaerdőben sétáltunk, tudjátok, ez az egyetlen emlékünk róla Masenykával, de lehet, kitaláltuk ezt is, csak képzelgünk, hát lehetnek egy kétéves kislánynak emlékei? S Szergej talált egy fotót is, előveszi, elénk tolja. Egy fehér ruhás nő sétál a nyírfák között, két kislány totyog mellette, kezében piros napernyő.

Meg fogom festeni, ígéri Viola, és könnyes a szeme, átöleli Natasát.

De hát mi történt édesanyáddal, döbben meg Tóbiás.

A KGB, legyint Natasa, a volt cégem, 1968-ban kapták el a szüleimet, ki tudja, milyen koholt vádakkal, fizikusok voltak, a lágerben haltak meg, haláluk oka ismeretlen, Szergej se tudta kideríteni, vagy agyonverték őket, vagy megbetegedtek, és nem volt orvos. Anyámról ezt az egy képet tudta felkutatni, apámról még fotó sem maradt.

Szergej kicsoda, kérdezi HáBé.

A nevelőapám, az FSZB mostani főnöke. Minket Masenykával és Alinával ő és helyettese, Kirill ezredes vettek örökbe, tizenegy éves korunkban, addig árvaházban éltünk. Felneveltek, szerettek, mi is megszerettük őket, el sem hiszitek, hogy ezekben a szigorú katonaeemberekben mennyi szeretet s szeretetéhség volt, de igazi nevelőnk egy Tibetből még az ötvenes években elrabolt láma volt. A KGB vezetői halállal fenyegették, de hogy mivel győzték meg, nem tudom, hiszen a haláltól nem félt.

Nem értem, hökken meg János bácsi, mit akartak tőle?

Hogy tanítsa az államvédelmi tiszteket, de nem nagyon volt kiket. Az ötvenes évek végén már cseheket, magyarokat, keletnémeteket, lengyeleket, bulgárokat, románokat is küldtek, de egyetlen parafenomén tanítványa, Kirill ezredesen kívül, akivel összebarátkoztak, és sok mindenre megtanította, titeket is megvezetett Evelinnel, Violetta, kacag, az a Strigoi volt, aki fatális szerepet tölt be a ti történetetekben, néz rám, s tartja poharát, hogy töltsek.

Ő verte agyon a Mária Cristina asszony férjét és a Dorel édesapját is, magyarázza Zsül, s még negyven politikai foglyot. Egy vadállat volt.

Ismertem, legyint Béla, hozzá is volt szerencsém. Egy nagy sebhely veszlett a pofáján, amikor beretváltam, egyre idegesebben kerülgettem, pedig én, beképzeltség nélkül állíthatom, a beretva virtuóza vagyok, reszkettem, hogy megvágom, és engem is megöl.

Az árvaházból mentettek ki, folytatja Natasa zavartalanul, hazaérkezünk, a láma is bejött, ő is a dácásban lakott, a Szergej házában, akárcsak Kirill. Már ittuk a kakaót, életünkben akkor először, a szakácsnő könnyezett, a láma ránk nézett, és Szergej felé fordult. Itt vannak a tanítványaim, magyarázta, jól választottál, Szergej Szergejevics. Mindenre meg fogom tanítani őket, amire csak tudom, és lehet, ez a kislány, nézett rám, még engem is túl fog szárnyalni, mind a hárman született tehetségek, de ilyent mind én, még nem látott. Szergej elámult. Ezek a kislánykák, meredt zavarodottan ránk. Miért, mosolyogtam rá, gyönyörű tizenegy éves hajás baba voltam, minden megengedhettem magamnak, mit gondolsz, mégis miért minket fogadtatok örökbe? Ez nem volt véletlen, jegyezte meg rezzenéstelen arccal a láma. Ők akarták. De miért, bámult ránk a kétségbeesett Kirill. Mert tetszettetek nekünk, papa, ugrott a nyakába Alina, mi közben Masenykával a Szergej ölébe ültünk. Mert megtetszettetek nekünk, és már untuk az árvaházat. A láma bólintott, így volt megírva a sors könyvében. És jött néhány boldog, felhőtlen év. Úgy éltünk a dácásban, mintha Isten tenyerén ültünk volna. Teljes védettséget élveztünk, mindent megadtak nekünk, kényeztettek, babusgattak, szerettek, nyelvtanárokat fogadtak, amikor rájöttek, hogy ragadnak ránk a nyelvek, karatézni tanultunk, zongorázni, hegedülni, oboázni, még balettre is járattak. A három férfi pótolta elveszített szüleinket, mert Alina nem az igazi testvérkém, csak Masenyka, ha ugyan az.

Úgy hasonlítotok egymásra, nevet Zsül, mint Carmen a hercegnőre, vagy Piroska Krisztire.

Te őket is ismered?

Még mielőtt megérkeztetek volna az úrból, karácsonykor itt voltak, nagyon kedves, nagyon szép lányok.

De Alinát is testvérkémnek tartom, két éves korunkban ismerkedtünk meg, neki csak az édesapja volt orosz, édesanyja lett volt, kilenc esztendeig egy ágyban aludtunk, mert a moszkvai árvaházban nem volt elég ágy. Az ő szülei autószerencsétlenségben haltak meg, nem verték agyon őket, mint a mi szüleinket, de akkor is két évesen maradt magára, rögtön megtalált minket, csodálkoztok, hogy ragaszkodunk egymáshoz? Kiissza poharát, egy könnycsepp gördül le az arcán.

Hagyd, lányom, vigasztalja János bácsi, mindenkinek nehéz volt ebben az elátkozott században, amelyik olyan lassan múlik el, mintha nem is akarna elmúlni.

Igen, sóhajt Viola, a boldog kilencvenhármas esztendő. Először én jöttem vissza onnan, ahonnan eddig nem volt visszatérés, utána ti.

De mi vagyunk valóban, tapogatja beteg térdét Huttera, vagy illúziók lennénk?

Mi vagyunk, legyint Tóbiás. Mindenre világosan emlékszem előző életemből, te nem?

Én is, de a térdem.

Ez nem ugyanaz a térd, legyint Tóbiás, nyugodj bele.

És nekem is, dadogok, noha üldöztek, és többször voltam életveszélyben is boldog évem volt, megtaláltam a szerelmeimet, Carment, akit tíz évig ke-
restem, Violát, akit végleg elveszettnek hittem, Natasát, akiről nem is álmod-
tam.

Natasa nevet, megsimogatja az arcom, ne hízelkedjél, inkább töltsél. Töl-
tök, egy hajtásra issza ki.

Sok lesz, Natasenyka, néz rá Frédi, ne keseredj el.

Natasa kipirul, rágyújt. Beszélgetetek nyugodtan, fiúk, ne zavartassátok
magatok, időnként elszállok, hülyeségeket beszélek, ellágyulok, emlékezek,
de minek visszanézni, a tegnapi ügynöknő voltam, tudom, út csak előre van.

Igen, sóhajt János bácsi, én már látom is az én utam végét, a temetőt.

Utána mész a fényvilágba, legyint Huttera, kóvályogsz az úrben, felcsípsz
egy jó csajt, elmentek a Kolóniába vagy a Zónába, teremtetek egy illúziót,
megnyugszol, majd ha akarsz, visszajössz közénk, Jánosom, fiatalon, mint
mi, és elcsábítod valamelyik facér kislányt. Ilyen egyszerű ez! Van itt elég
széplány, csak a hasonlóságok ne lennének.

Tóbiás sóhajt, ezt én se értem, ez hogy lehet?

Jó, ti hasonlítotok Masenykával, kortyol a poharából Zsül, elvégre iker-
testvérek vagytok, de Carmen és Roxána?

Nem tudom, Carmen nagyapja görög katolikus pópa volt, nagymamája,
Mária néni, mi is ismerjük, nézek Violára, Zsülre, Natasára, nem olyan, nem
valószínű, hogy egy Sturdza herceggel szűrte volna össze a levét.

Jó, ő a Liviu anyja, de a Klárié? Carmen mesélte, hogy másik nagymamája
is igazi erdélyi úriasszony volt, félig székely, félig szász. Egy erdélyi patrícius-
családból származott, nem valószínű, hogy egyáltalán találkozhatott Sturdza
herceggel, bár ki tudja?

Natasa ingatja a fejét, nem, azt hiszem, ennek valami más magyarázata
van, s ez Ödön jellemében rejlik.

Viola nevet, a játékaikról lenne szó?

A többiek meredten bámulnak rájuk, elmagyarázom, hogy Ödön von
Boticselli fiatalabb korában, a húszas években barátjával, Olaffal évekig Ame-
rikában élt, Boston mellett egy ódon kisvárosban Providence-ben, egy hatal-
mas házban, amelyet a babonás őslakók kísértetháznak tartottak, és az iker,
a hasonmások problémájával foglalkoztak, de kísérleteikről naplójában bő-
vebben nem ír, a feljegyzéseit pedig, több kötet, még nem sikerült áttanulmá-
nyoznom! Ezeket is elhoztuk Carmennel az örökséggel és a naplóval együtt,
amelyet 1900. január elsején kezdett el, s eltűnésével, 1968. augusztus 8-án
szakadt félbe, egészében páratlan dokumentum.

Ezek kísérletek, mereng Tóbiás, de Roxána és Carmen, Piroska és Kriszti
élnek, és nem illúziók.

A hasonlóság először akkor tűnt fel, kezdi Zsül, amikor a nagymamák elő-
ször jöttek vissza, az Északi-tenger partján, Carmen Rodi, Kriszti és Anka
nagymamáik unokáik hasonmásai voltak. Elképesztő, nem? Ma sem tudom
megmagyarázni.

Viola nevet, ők se tudtak napirendre térni, szegénykéim. Sokat beszélget-
tünk visszatérésünk után. Te fiatalabb vagy, Violetta, fordultak felém, de több
az élettapasztalatod, hogyan magyarázod a hasonlóságokat? Igen, húztam ki
magam, tudjátok, ahogyan Krisztinka szokta, de nem tudtam megmagyarázni.
Én se értettem. Valami nagy játék lehet.

Jó, a nagyikkal, illúziók voltak, nem lehetett játszadozni, de Roxána és
Carmen nem illúziók. Ha Carmen táncolt volna az este Nauszika helyett, meg
se tudtam volna különböztetni őket, legyint Tóbiás.

Én se, meredek rá. Van Roxána testén valahol anyajegy?
Nincsen, sóhajt Tóbiás, hidd el, ismerem a testét, a kislábujja körmétől a haja száláig, Carmen testén van?
Nincs. Hidd el, én is ismerem.
És az illatuk?
Hát ez az, kacagok, amikor a hercegnővel táncoltam, azt hittem, Carment tartom a karomban. Az illatuk is teljesen egyforma! Szinte megvadultam.
Na, na, röhög Tóbiás, hátrább az agarakkal, öcsém.
Akkor, döbben meg Frédi, bármikor össze is téveszthetitek őket?
Igen, mondjuk szinte egyszerre.
Frédi feláll, a pulthoz megy, rendezzi a számlát. Lassan indulhatunk haza.
Kiisszuk a poharunkat, felállunk, öltözünk, és elindulunk a havazásban. A sarkon leintünk két taxit, s nemsokára ott állunk az alagsorban. A kutyák sehol. Felmegyünk, de a hallban most nincsen senki, az ebédlőben sem, elhatározzuk, hogy a pincebárban folytatjuk.
Elvégre sör ott is van, nyugtat meg Frédi. Legnagyobb meglepetésemre Natasa és Viola is jönnek.
Vodka nincs, bújik ki bundájából Natasa.
Egy fél üveg, néz szét Zsül, ez egyelőre elég lesz. Töltöget.
János bácsi is megjelenik. Gondoltam, hogy itt vagytok, én se akarok aludni, aludhatok a sírban eleget.
Jóval kevesebbet, mint gondolod, legyint Huterá. A tested ott rothad majd a koporsóban, csontjaid eszik a nyüvek, de a halhatatlan lelked fénysugárként libben tova, kóvályogsz a fényvilágban, felszedsz egy csajt, mész a Zónába, teremtetek egy illúziót, s ha végre megnyugszol, visszajössz. Hidd el, hogy így lesz. Bármennyire is tökéletesen kivitelezett egy illúzió, a miénk az volt, mégiscsak képzelgés, a valóság azért egészen más.
A valóságot, jelenti ki határozottan Tóbiás, nem pótolja semmi!
De azért az illúzióknak is szép volt, ha lehunyom a szemem, ott fekszem Piros mellett a domboldalon, a sugárzó fényben. Ezért nem is nagyon hunyom le, iszik HáBé, félek, megint visszakerülök oda, s nem térhetek vissza soha többé, hallgathatom, hogyan verődnek a kis öbölben partnak a hullámok. Persze az is csak egy illúzió volt, a tenger morajlása, tulajdonképpen nem volt ott semmi, csak négy kétségbeesett fénysugár kerengett egymás körül, a hideg, komor, beláthatatlan úrben, bolondítva önmagukat és egymást. Hidd el – néz Tóbiásra –, itt mégis teljesen más, főként mert érzem, mégsem teljesen én vagyok, hát a golyó sincsen a lábamban, a golyó, amelyik évtizedekig megkeserítette az életem, hiszen állandóan biccentettem. Igaz, sok lánynak éppen az tetszett, hogy olyan furcsán járok. Lepleztem, ahogy tudtam, a sántaságomat, riszáltam a seggem, mint egy beteg kurva, de ha tényleg nincs a lábamban a golyó, ahogyan mondjátok, lányok, este nagyot táncolok Pirossal, s veletek is, drágáim, ha akkor még egyáltalán lábra tudtok állani.
Te voltál a felsőtábori mesekirály, nézegeti félrehajtott fejjel Natasa.
Igen, ő volt. Én még a hatvanas évek végén ismerhettem meg, nevet Viola, sokat néztük a hajókat a felsőtábori kocsmában.
Mit akartok ezekkel a hajókkal, bámul el Frédi.
A negyedik rum után jöttek, röhög Zsül, még mindig nem érted?
Ült a hívei körében, folytatja Viola, és színesen, szellemesen, kellemesen hazudozott. Adott nektek a párt angolvécét, szarháziak, hogy megnézhessetek, mire vagytok képesek, azelőtt csak csobbant a pöcegödörben. Ilyeneket mondott.
Köszönöm, édes Violám, csókol kezet HáBé. Igazán nagyon megható, mély nyomot hagytam a környezetemben, röhög. Több vodka nincs?
Hozok, áll fel Frédi, és kimegy.

Emberként, néz Béla Tóbiásra és Violára, mégiscsak jobb, mint fény-
 sárgként kóvályogni egy illúzióban, ami van is, meg nincsen is.

Igen, legalább érzed a tested, jelenik meg Frédi a vodkával, töltöget.

És az se utolsó szempont, édes barátom, kezdi Tóbiás, hogy mostan nincs a
 jobb térdedben a golyó, úgyhogy igazán felesleges tovább mímelned a biccen-
 téseket, Moszkva nem hisz a könnyeknek, pillant dévajul a komor Natasára.

Nem hisz Moszkva már senkinek és semminek, legyint Natasa, de mit be-
 szélek, én nem is moszkvai vagyok, én tulajdonképpen nem is vagyok, Szent-
 péterváron születtem. Egy hajtásra issza ki poharát, lehajtja a fejét, arcán vé-
 giggördül egy könnycsepp.

Ne búsulj, simogatja Viola.

Ne búsuljon, drága kisasszony, csatlakozik János bácsi is, az év utolsó
 napja van, úgy lesz vége mindennek, mint ennek az évnek.

S amióta visszajöttünk, még nem is énekeltünk, néz Tóbiásra Huttera.

Majd fogunk énekelni is a hosszú téli estéken. Megnézzük Attila filmjeit,
 hogy lássuk, változott-e valami a világban, elolvassuk unokaöcsém rólunk
 szóló regényét, s majd énekelünk is. Konkrétan gondoltál valamire. Bélám?

Az *Akácós útra*, mereng HÁBÉ ránk pillantva, de ha ezt nem szeretitek, jö-
 het az *András falva messze van, messze van*. Mindent tudunk.

Inkább az utóbbi, szólok közbe.

De az is lehet, nem is énekelünk, nézzük az Attila filmjeit, megtudjuk mer-
 re haladt a világ kényszerű távollétünk alatt, s eltöprengünk a lehetőségein-
 ken. Egy kissé váratlanul értek az újabb kihívások. Azt sem tudjuk, mihez
 kezdünk új életünkkel és szabadságunkkal. És abba a szerkezetbe is szeret-
 nénk belenézni, amelybe nagypapa lementette mindazt a fejetekből, amit az
 Univerzum könyvtárában elolvastatok.

Képzeljétek el, láthatjuk a múltat is, a maga valóságában, és a jövőt is,
 hogy hogyan ér véget a Föld.

Ezt már tudjuk, most festem a képet, a már végképp fénné váló emberek
 és a mérhetetlen vének együtt menekülnek, keresni egy új világot, hiszen a
 közelgő naprobbanás megsemmisíti a Földet.

De azért érdekel, mi vezetett addig.

Engem inkább a múlt érdekel, legyint HÁBÉ. Néró császár, Caligula, a lova,
 akiből szenátor lett.

Incitato, mondja Natasa álmatagon.

És Árpád apánk is érdekel, és a vezérek, mind a hét.

Igen, áll fel Tóbiás, és megropogtatja a derekát. Árpád apánk is érdekel,
 és a vezérek is? Hát akkor kimondottan jó, hogy visszajöttünk.

DEMUS GÁBOR

DEMUS GÁBOR (1974) Budapest

nagymamám tartott a tévé távirányítójától,

olyan nyolcvan éves koráig nem ódzkodott a technikai újdonságoktól, 20. századi parasztként élete javát végigkísérte az érdeklődő hozzászokás: bicikli, autó, busz, távcső, villany, kombájn, a vasút, ipari szállítás, hadászati szállítás, ipari emberszállítás, katonák, ágyúk és deportáltak *(tarnócról egy boltos házaspárt vagoníroztak be, a falubeliek nem szerették, „kivagyinak” tartották*

őket, „de vagonba terelni?”, „nem ereszkedtek le a parasztokhoz”, „sok borzalom ért mindenkit”, „később sem gondoltunk velük”), mozdonyok evolúciója (egész halvány emlék, még utaztam gőzössel, nem szabadott kikönyökölni, a kupé párkányán megült a korom), rádió, műtrágya, matador/DDT, tévé, telefon, az is nagy dolog volt, abba kiabált, nem hitte el a közvetlenséget. aztán, hogy távolról bekapcsol valamit, még elsajátította, föl-le tudta magának venni a hangerőt, de ennél tovább nem merészkedett.

(ahol nem láthatták, leguggolt pisilni, süldő lány volt, egy erdőszélen dolgoztak a brigáddal, két fiatal határőr lépett elő a fák közül, belepíriáltak mindhárman, elkérte az egyik távcsövét, *„képzeljétek, az lpyot olyan közel hozta, mint a mellem”),* számát se tudom újabb és újabb fölfedező rácsodálkozásainak. először nem is hittem el, hogy nem érti, miként kellene hangolni sávokat, világosítani, kontrasztolni a képernyőt. mint egy diák, bólogatott szikra nélkül

(megelégette az újat),

minden mást vitt, ahogy addig, alkalom szerint az öltözködést, tisztálkodást, már nyáron hozatta a tűzifát, főzött, különösen nagy odaadással, ha jöttünk. s még miattunk sem mulasztotta el a vasárnapi misét, *hol* legfőképp értünk imádkozott *(még/már gyerekként megkérdeztem, mit gyón meg),* hogy türelmetlen, hogy indokolatlanul megszid –, *(erről is jó lett volna többet tudni, s miként rendezte el anyám ateizmusát?)* nemegyszer sürgetett bennünket hazaindulásra, ha föltartottuk a szertartás előtti készülődésben.

megérett az idő, hogy kérdezzek visszafelé,

ott volt, s bár tudtam, hogy kérdezni mindenki lekési a nagyanyját, én is lekéstem.

már a több száz éves fa is *eget rengető*

gondolat, de a több ezer éves, embertelen
bizonytalanság.

ki lépdelt arra?, ki hevert
alatta?, lénye milyen lét
a világban?, milyen élő lét az, mely belegyökeresedvén
a földre évezredekkel megelőzte Krisztust? aki,
akár a valódi hír, munkál.

„Súlyosbíva azt, ami amúgy is.”, 2015.02.06.

BENE ZOLTÁN (1973) Szeged

BENE ZOLTÁN

New Szeged rövid krónikája

Amikor Keserű Rebek István megérkezett Ausztráliába, egészen másképpen festett, mint Letzter Lázár fotográfiáján. A rablások és lopások miatt kiszabott és az utolsó másodpercig letöltött tizenkét esztendőnyi börtön óhatatlanul megváltoztatja az embert. Valójában azonban egy dús, ajkat takaró bajusz lenyírása még ennél is többet nyom a latban, midőn a fizimiskáról van szó. Márpedig arról. A Hatóság megbízásából készített fényképen díszelgő sűrű, lelógó szőrzet már akkor sem ékeskedett a csinosan szabott orr alatt, amikor Keserű Rebek István hajóra szállt Londonban. Állítólag a szabadulását megelőző estén borotválkozott meg. Nem a vár alatti tömlőcökben, hiszen azokat addigra elmosta a Tisza árvize, hanem az új szegedi fegyházban, amit az alakjáról hamarosan Csillag néven kezdtek emlegetni országszerte.

Hogy miért döntött a csupasz ábrázat mellett az egykori betyár, arra nézvést megoszlanak a vélemények. A leginkább elfogadott nézet szerint új életét új külsővel kívánta jelezni a világnak, jóllehet a világot egy morzsányit sem érdekeltte sem régi, sem újdonság megjelenése. Rózsa Sándorra meg Veszelka Imrére még csak-csak emlékeztek Szeged környékén az élemedetebb korú népek, de Keserű Rebek István nevét kutya kevesen tudták volna fölidézni, ha mindjárt az életük múlt volna rajta, akkor is. Az efféle jelenségek ragadtatták a régi latinokat arra a szépen csengő mondatra, hogy *sic transit gloria mundi* – valljuk be, ezt a szentenciát Keserű Rebek István ebben a formában nemigen ismerte. Amiképpen a betűvetést sem. A nyomtatott szöveggel úgy-ahogy elboldogult, az írás ellenben egészen más lapra tartozik. Tulajdon nevét is csak nagy keservesen kanyarította az iratok aljára, amiket elébe tolta a fegyőrök, mielőtt kitárták a börtön kapuját.

Keserű Rebek István kilépett az utcára, megfürdette arcát a hajnali szellők áramában, végighordozta tekintetét az épületeken, fölpillogott az ólomszürke égre, meghallgatta egy magányos madár reggeli énekét, s máris érezte, nem lesz maradása sokáig. Noha megüzente annak, akiről úgy gondolta, megilleti, egy lélek sem várta. Leszegett fejjel, súlyos léptekkel ballagott ki a város szélére, nekivágott a pusztának, ám alig járt be egy-két mérföldet, legott beléhasított a bizonyosság, neki innen mennie kell. Mert ez a puszták már nem az a puszták, ez az égbolt már nem az az égbolt. Így vélekedett. Visszadalgott a városba (nem is hasonlított az emlékeiben őrzöttre), szóba elegyedett a színes üveggolyókkal játszódó, bár szurtos ruhájú, de tiszta lelkű gyermekekkel, akik ártatlan képpel kérdezték meg, ugyan kikre gondol, amikor Rózsa Sándor és más neves betyárok után érdeklődik. Kiballagott a vasútállomásra, a vicinális utolsó kocsijának ütközőjén kidöcögött Szatymazra, de az asszonyt, akit keresett, nem találta meg. A szomszédok úgy tudták, Szeged-Alsótanyára, a későbbi Mórahalomra költözött, ott él a Miklós nevű özvegyemberrel békekészen, boldogságban, négyszobás házban, negyven hold földön. Keserű Rebek István tudomásul vette, hogy így alakult az élet. Tisztában volt azzal, mekkora idő is tizenkét kerek esztendő.

Egyes források úgy vélik, ezzel végleg eldőlt minden. Ebben a pillanatban mintha New Szeged már meg is alapított volna.

No, de ennyire azért ne szaladjunk előre! Keserű Rebek István még mindig az öreg kontinens kellős közepén álldogál, szíve megtört, gyomra üres. Néhány krajcár lapul a zsebében, azon gyöngö kiflit eszik erős feketével az egyik újmódira formált kávéházban, ahonnan kinézik régimódi, viseltes gúnnyája miatt. És ama kávéházban (minden bizonytal az Arany Oroszlán az) válik fültanújává annak a dialógusnak, amely élete további folyását alakítja.

Két hírlapíró, más dolga nem lévén, épp a Föld másik oldalán terpeszkedő roppant szárazföldről, a hajdani Terra Australisról, a brit koronához tartozó Ausztráliáról beszélgetett. Versengtek a tudálékosságban, nagyképűségük színes buborék gyanánt lebegett a vendéglőben, kezdte kiszorítani a levegőt és a pipafüstöt a helyiségekből. Szerencsére Keserű Rebek István hozzászólt a légszomjhoz a rácsok mögött, nem aggódott hát egy fikarcnyit sem. Inkább fülelt. Érdeklődve hallgatott, és szivacs módjára szívta magába az információkat a különös állatok, végtelen rónaságok és kevés számú lakosság földjéről, ahol a fegyencek egykettőre tisztos polgárokká lesznek, s a tisztos polgárok földönfutókká, ha a sors úgy akarja. Kisvártatva úgy kelt föl az asztaltól, akár a nép negyvenyolcban: lelkesen, magabízón. Úgy érezte, tagjaiban föléled valamiféle energia, amit akár tetterőnek is nevezhetünk. Mire kiért az utcára, mindennel tisztába jött, szándékai olyan világosan lebegtek lelki szemei előtt, akár a Nap korongja a feje fölött.

Két esztendő nem sok, annyi sem kellett hozzá, hogy egy Londonból kihajózó, Sidneybe érkező négyárbocosról Keserű Rebek István ausztrál földre lépjen. Helyesebben először a kikötő kövezetére. Aztán a valódi szárazföld sem váratott soká magára. Még messze nem érkezett el útjának céljához, kebelét mégis büszkeség és bizakodás feszegette. Mintha visszatértek volna ifjúságának dicső napjai, midőn Rózsa Sándor bandájával sarcolta a szegedi végeket, bújócskát játszott a pandúrokkal, és úgy érezte, mindenki hódíthat magának egy darabot a világból.

Hogy pontosan mi történt az alatt a két év alatt, míg hősünk keresztülutazott e sártekén, miféle kalandokból vette ki a részét, minémű nehézségekkel küzdött meg sikeresen, arról, sajnálatos módon, nem tudunk beszámolni. Amiképpen azt sem tudjuk rekonstruálni, mivel múltatta idejét Sidneyben. Mindenesetre egyes kopottas följegyzések alapján azt föltételezzük, kereken három hónapig tartózkodott a városban, mielőtt nekivágott volna a nyugatra fekvő irdatlan területeknek.

Hogy korábban is hallott róla, vagy csak Sidneyben, lehetetlen megmondani, de Keserű Rebek Istvánt az Outbacknek nevezett vidék vonzotta. Erről azt tartják, Ausztrália több mint nyolc-, de kevesebb, mint kilenctized részét teszi ki. Akárhogy is nézzük tehát, igen hatalmas territóriumról van szó, s ez az egész az Istennek a háta mögött terül el, árván, jónak s rossznak egyformán kiszolgáltatottan. Az egykori betyár úgy találta, ez a tájék, noha kietlenebb és durvább annál, erősen hasonlít a szívében mindörökké élő igazi, hamisítatlan pusztához. Annak meg ennek a lényege egy, magyarázta társainak magába feledkezve (ha hinni lehet némely jelenlévők papírra vetett szavának).

Sárga por, vörös kövek, csontszáraz síkságok, szívszorogató, kopár hegylancok alkotják az Outbacket, a dingók és kenguruk paradicsomát. A föld porhanyós felszíne alól gyakorta bukkannak elő magas, csupasz sziklák, mint midőn a magasból lezuhanó ember bőrét önnön csontjai fúrják keresztül. Keserű Rebek István ezen a mesebeli földön lovagolt a társaival napokon, heteken, hónapokon át. Csak lovagolt, lovagolt, a Nap mindig a háta mögött kelt és az orra előtt nyugodott. Így képzeljük el nagy utazását.

Nyugat-Ausztrália hatalmas térségeinek kellős közepén állapotodott csak meg, egy csöndes, barátságos helyen, kicsiny patak mellett (arrafelé különösen nagy kincs a vízfolyás), körülmélt, megszaglászta a levegőt, aztán le-

szúrt a lába elé egy karót, s kijelentette, hogy itt épül föl az új település. New Szegednek keresztelte el.

Nehéz megválaszolni azt a kérdést, amely ezen a ponton minden valószínűség szerint sokakban fölmerül, jelesül, hogy vajon Keserű Rebek István hányadmagával érkezett oda, ahol életre keltette New Szegedet. A kérdés jogos és megkerülhetetlen. Pontos feleletet adni annál nehezebb. A legvalószínűbb, hogy néhány tucatnyian lehettek, részben vélhetően magyarok. A perthi levéltár gyűjteményében fennmaradt *New Szeged's Chronicle* egy megsárgult, hiányos példánya is ezt a tézist támasztja alá. Arra nézvést viszont kizárólag találgatásokba bocsátkozhatunk, hogy a valamikori betyár miként szedte össze expedíciójának tagjait, és hogyan tett szert vezető pozícióra az új otthon után kutató társulásban. Mert az vitán fölül állónak látszik, hogy nem valamiféle kalandor kompánia verődött össze körülötte, hanem olyan emberek indultak el nyugat felé, akik komolyan gondolták a rájuk váró új életet, s az ahhoz éppen megfelelő élettér megtalálásának reményében vágtak neki a hosszú és fáradtságos utazásnak. Sidneyben szerveződött ez a társaság? Útközben is csatlakoztak hozzájuk? Nem deríthetjük már ki. Fogadjuk el hát a lehetőségét ennek is, annak is, ilyen módon csorbítjuk a legkevésbé a valóságot. Ami pedig hősünk vezető szerepét illeti, bizonyára kiváló képességek szunnyadtak széles mellkasa mögött. Komor vonásai meglehetősen karizmát rejthettek. Hangja, termete, az élet dolgaiban tanúsított jártassága tekintélyt parancsolt, józan, gyakorlatias elméje tiszteletet. Később többször be is bizonyította, mennyire vezetésre termett egyéniség – nem csoda, ha New Szeged főnnál-lásának évtizedei alatt a városbíró pozícióját kizárólag Keserű Rebek István töltötte be.

Talán egyesek túlságosan körülményesnek és szőrszálhasogatónak vélik ezt a szerény kis a krónikát, csakhogy az elbeszélő szemé előtt egyedül a történelmi hitelesség lebeg, ez okból szabadkozik annyit a hiányos források miatt, s ezért időzik oly sokat a részleteknél. Amelyeknek, be kell vallania, híján van, rejtezzék bár bennük ezerszer is az ördög maga. Ám részletek ide vagy oda, bő évtizeddel a századforduló előtt megszületett New Szeged Nyugat-Ausztrália egyik vigasztalan vidékén, hogy attól fogva harminc esztendeig virágozzék azon az Istentől elfeledett helyen. Az új városka huszonkét lakóházból állt. Ezt maga a krónikás is tanúsíthatja, aki közel száznegyven évvel az alapítás után, saját szemével vizsgálta meg a hajdani épületek maradványait. Annak ellenére, hogy akkor már mintegy nyolc-kilenc évtizede nem lakott a falaik közt senki, meglepően sok maradt belőlük az utókorra.

A huszonkét lakóház egyetlen teret szegélyezett. New Szegeden utcákat soha nem húzott a nem létező városépítésznek nem létező vonalzója. A tér közepén imaházat emeltek a lakosok, méghozzá több vallást szolgálót, hogy sem a katolikusok, sem a protestánsok, sem pedig az abban az időben még ifjúnak számító felekezet, a Jehova tanúi hitét vallók ne érezzék magukat meg-rövidítve vallásgyakorlat dolgában. A misét mindhárom gyülekezetnek Robert B. tiszteletes celebrálta, egy nagy szakállú és vörös orrú, a teológia vonatkozásában sokoldalúan képzetlen walesi, aki gyakorlatilag folyamatosan részeg, míg elméletileg vég nélkül álmodozó férfiú volt. New Szeged népe kedvelte, annyi szent.

A lelkek üdvét szolgáló épület mellett emelkedett a hivatal. Bátran nevezhetnének akár városházának is, azonban a New Szeged-i polgárok, fennmaradt leveleik tanúsága szerint, mindig csak hivatalként emlegették. Ennek egyik helyiségében a városbíró munkálkodott, a másikat tanács- és tárgyalóteremként használta a közösség, jóllehet utóbbi funkciójában, tudomásunk szerint, mindösszesen egyszer, amikor a Jim névre nem hallgató bennszülött ellopott egy macskát, mégpedig a tanítónő kedvenc perzsáját. Hogy milyen

ítélet született, és vajon megkerült-e a szörmók jószág, az, sajnálatos módon, a feledés homályába veszett.

A hivatal tőzsomszédságában a Csárda állt. Így nevezték New Szegeden az ivót, amelynek emeletén vendégszobákat alakított ki a tulajdonos, egy felvidéki német ember meg a felesége, a hajdani szabadkai cselédlány. Az idő múltával a *csárda* szót egyre inkább „dzs”-vel az elején és utána az „á” meg az „é” között elhelyezkedő hanggal ejtették, így lett hamarosan a Csárdából Dzsærda. Ez mit sem változtatott közkedveltségén, amin sokat lendített a tény, hogy az egyedüli vendéglátó egységként működött a városban.

Alighogy társaival serény munkálkodással összeácsolta lakásaikat és a köz épületeit, Keserű Rebek István néhány hétre elutazott. Jó lova hátán vágott neki a beláthatatlan vidéknek. Senki nem tudta, hová ment, senki nem sejtette szándékait. Napkelte előtt indult, csak a tiszteletest ébresztette borgőzös álmából, biztosította arról, hogy néhány hét múlva hazatér, azzal elvágatott. Robert B. nem volt biztos abban, álmodta-e a jelenetet, vagy a valóságban is megtörtént, ezért homályos feleleteket adott a Keserű Rebek István hollétét tudakolóknak.

Midőn a városbíró visszatért, negyven dromedár battyogott a nyomában. Ez a negyven jószág alapozta meg New Szeged gazdaságát: az új város egy-púpú tevék tenyésztésébe, valamint szállítmányozásba fogott. És fölöttébb jól tette!

Jogosan merül föl az olvasóban az újabb kérdés: honnan meríthette ezt az ötletet a rovott múltú alföldi lovas betyár, miként találhatta ki a teveüzletet egy olvasni is alig tudó, írástudatlan fickó? Nos, Robert B. tiszteletes manapság Perth egyik peremvárosában élő leszármazottai úgy vélik, Keserű Rebek István sidneyi tartózkodása alatt ismerkedett össze néhány afgánnal, akik korábban Új-Dél-Wales és az Északi Terület között bonyolítottak nagy forgalmat tevéikkel, s mikor a kiérdemesült, furfangos zsvány megtapasztalta Nyugat-Ausztrália sivárságát, azonmód eszébe jutottak ezek az emberek. Amikor az 1920-as évek végén megépítették a déli Adelaide-et az északi Darwinnal összekötő vasútvonalat, az afgán tevehajcsárok iránti tiszteletből The Afghan Expressnek nevezték el, amiből mára csak a Ghan rövidítés maradt. Ezt ugyan Keserű Rebek István nem láthatta előre, annak viszont nagyon is tudatában volt, hogy New Szeged és az egyéb lakott helyek között igen bajos a közlekedés a kontinensnyi ország napnyugati fertályában. Ennek ellenére az emberek kapcsolatra vágnak.

Hogy mennyire jól mérte föl a helyzetet, hamarosan bebizonyosodott. Azon a gigantikus területen, amelyet Nyugat-Ausztráliának neveznek, abban az időben a teve tűnt a leghatékonyabb szállítóeszköznek. Egészen a belső égésű motorok elterjedéséig és a nyílegyenes autótutak megépítéséig ezek az állatok jelentették a legjobb megoldást az áruszállításra. Noha rendkívül ritkán lakott vidékről beszélünk, a rendkívül ritkán lakó népesség, ahogyan azt Keserű Rebek István éles elméje fölismerte, érintkezni vágyott egymással, és kereskedni óhajtott a termékeivel. New Szeged gyors fölvirágzását ez az igény, egészen pontosan ennek kielégítése okozta. A városlakók egyik része tevéket tartott és szaporított, másik része karavánokat állított össze, és a dromedárok teherhordó kapacitását adta bérbe a szállíttatni vágyó embereknek.

Mintegy három évtizedig a jólét és bőség ideje köszöntött a városra. A városbíró megegyezett a település környékén kószáló bennszülöttekkel, hogy vezetőket adnak a karavánok mellé. Akadt olyan New Szeged-i vállalkozó, aki Perthből Darwinba fuvarozott tizenkét tevével, és minden egyes állat valamennyi kíséreléssel együtt megérkezett a célba, mi több: mindenki haza is tért épségben. A *New Szeged's Chronicle* csodaként aposztrofálta ezt a teljesítményt. Tegyük hozzá: nem alaptalanul.

Ha azonban magának a városkának és nem fuvarozóinak történetét vizsgáljuk, sok érdekességre – az utolsó évek kivételével – nem akadunk. A határban tevecserdák legelésztek, a Dzsærda pultjánál férfiak itták a whiskyt, a rumot meg a sört, a környékbeli fák tövében időről időre egy-egy bennszülött család telepedett meg, hogy aztán, amilyen észrevétlenül föltűntek, olyan észrevétlenül odébb is álljanak. Keserű Rebek István mindig fölkereste őket, elbeszélgetett velük, meghallgatta a történeteiket. Kezdetben jelekkel értették meg egymást. Idővel a városbíró több aboriginál nyelvjárást is elsajátított. Ezt a különbséget a városlakók elnézték neki.

New Szeged évről évre gyarapodott a földi javakban. A családok gyermekei összeházasodtak egymással, a végtelenben vibráló láthatár bekúszott a házakba, tanyát vert a hálószobákban, konyhákban, ebédlőkben, elhomályosította az ablaküvegeket, megkapaszkodott a sarkokba szőtt pókhálóknban, megtapadt az emberek testhajlataiban. A délábok úgy hajóztak keresztül a vidéken, ahogy a Titanic siklott ki a southamptoni kikötőből: diadalmasan, fenégesen. A makulátlan égboltot mintha óriások ecsetje festette volna a város fölé. A napok egyformán teltek, az időnek jelentőséget csupán a karavánok érkezése és indulása adott. Álmos képű, lassú szívverésű emberek jártak-keltek New Szeged utcáin, egyeseket lépten-nyomon elnyomott a buzgóság, másoknak megállt a hajuk növekedése, a gyerekek rendre tíz hónapra születtek. A napi teendőket a megszokás bágyadt elégedettségével és bizonyosságával végezték, ritkán gondolkodtak el magukba mélyülve, s a legtöbbre a se vége, se hossza szócséplést becsülték. Robert B. tiszteletes úgy vélekedett, New Szeged városa kívül rekedt az idő birodalmán. Szerinte pusztán a tevék kapcsolják össze a települést a percek, órák, napok, hetek, hónapok felségterületével. És a valósággal. Keserű Rebek István a szája szélén bujkáló mosolyt tenyerébe rejtve, érdeklődve hallgatta az egyházi személy bölcsködő fejtegetéseit. Noha érzett némi kísértést, mégsem árulta el, hogy a Földnek az a pontja, ahonnan ő érkezett, emberemlékezet óta kívül esik a realitás határain. Hogy arrafelé a cselekvés inkább előbb, mint utóbb okoskodásba és tétlenségbe fullad; hogy a vitalitáson mindig fölülkerekedik a tespedés; hogy abban az országban a kóros tunyaságot összetévesztik az ábrándozással, a málé-szájú restséget a parttalan álmodozással. Talán olyan erősen hordozom magamban mindezeket a tulajdonságokat, morfondírozhatott magában Keserű Rebek István, hogy kisugárzik belőlem erre az új világra is. Jóllehet csaknem szóra nyílt a szája, végül magába fojtotta a szavak áradatát. Robert B. tiszteendő úr ebből mit sem vett észre, ő sosem fárasztotta magát azzal, hogy más emberekre pazarolja kevéske figyelmét.

Valamikor a Nagy Háború első éveiben, amely a távoli Ausztráliáig is elért, amennyiben ifjú ausztrál legények ezreit ragadta Európába, hogy ott, különösen a Gallipoli-félsziget ostrománál, örökre emlékezetes hőstettek-re sarkallja őket, szóval valamikor a háború első éveiben a városban uralkodó állapot megváltozott. Az idő meglódult. És ezzel kezdetét vette a gyors hanyatlás.

Legelőször is New Szeged rákapott a táncra.

Azzal kezdődött, hogy Perthből megérkezett Mr. Step, egy sovány, hórihorgas férfiú. A Dzsærdában egyhajtásra megivott egy pint vizet, utána három napig aludt egyhuzamban, hogy a negyediken megnyissa a tánciskoláját egy fedett színen, amit régóta nem használtak semmire. Tudniillik Mr. Step tánc-tanár volt.

Az első héten egyetlen vállalkozó kedvű helyi polgár sem akadt, aki próbára tette volna Mr. Step rátermettségét. A második héten aztán az ifjabbik Gardian lány (eredetileg Gárdián) fölkereste. Nem telt bele egy hónap, és az

egész város tánclázban égett. Még maga Keserű Rebek István is vett órákat, sőt, egyik este, kivédhetetlenül, váratlanul és érthetetlenül rátörő széles jókedvében bemutatott néhány alföldi tánclépést, s az előadás odáig fajult, hogy a végén úgy püfölte a csizmája szárát, akár a magát megmakacsoló teve farát a földühödött hajcsár. New Szeged, az unalmas kisváros utcái kisvártatva délutántól késő éjszakáig zenétől visszhangzottak, a lakosok magukban dúdolván és forogva, sasszézva jártak-keltek, egyenes derékkal, arcukra merevedett mosollyal, számolva a percekét, amelyek a következő táncóráig hátra vannak.

A New Szeged határában édegelő bennszülöttek hitetlenkedve figyelték a sok fehér embert, ahogy mókásan imbolyognak, szinte lebegnek a föld fölött. Rákaptak arra a mulatságra, hogy órák hosszat bámulják a táncoslábú New Szeged-ieket, meséket költsenek róluk, még igazi hazájukba, álmovidékre is magukkal vigyék a képüket.

New Szeged minden hétvégén bált rendezett. Többnyire az utca porában. Mr. Step sörissza zenészeket hozatott valahonnan dél-keletről, bűdösek voltak és ordenárék, viszont virtuóz módon húzták a talpalávalót. Akárhogy is, New Szeged népe elégedett volt a muzsikájukkal. Olyannyira, hogy lassan nem is törődött egyébvel, mint a tánccal, a zenével. A tevék elbitangoltak, a borjakat megtámadták és fölfalták a dingók, mivel a pásztorkutyák is behúzódtak a gyér legelőkről a házak közé, gazdáikat követték, csodálkozó szemmel kémlelték, ahogy ropják a táncot fáradhatatlanul; olykor leheveredtek a házfalak árnyékába és azon restelkedtek, hogy nem képesek két lábra állva megforgatni az embereket a zene ütemére.

Keserű Rebek István egykedvűen szemlélte a gondjára bízott férfiakat, asszonyokat, állatokat, házakat. Tisztán látta rajtuk a pusztulás jelét, mégsem tett semmit. Tudta, az aranykor örökre elveszett. Azon a napon, amikor a csizmaszárát püfölte, valami megváltozott benne. Már nem látta az otthoni pusztához hasonlónak az itteni széles rónaságot, már nem simogatta tüdejének odvait a selymes ausztrál levegő, a sárga horizontot megfoghatatlanul idegennek, a vakítóan kék eget ellenséges indulatúnak érzékelte. Esténként csúnyán lerészegedett, bár a whisky, amit ivott, poros nyomába sem ért a hazai pálinkának, amiképpen a Perth környéki, Victoria- és új-dél-wales-béli borok sem idézték az alföldi karcos ízet. Talán ezért, talán más okból, egy csillagfényes éjjelen a városbíró, miután körbehányta New Szeged egyetlen terét, végleg letette a poharat, s három nap múltán kilovagolt a pusztaságba. A hazatérő utolsó karavánok egyikének hajcsárai látni vélték, ahogy egy abó családdal poroszkált észak felé. Többet soha nem hallottak felőle a tisztelői, barátai, ismerősei.

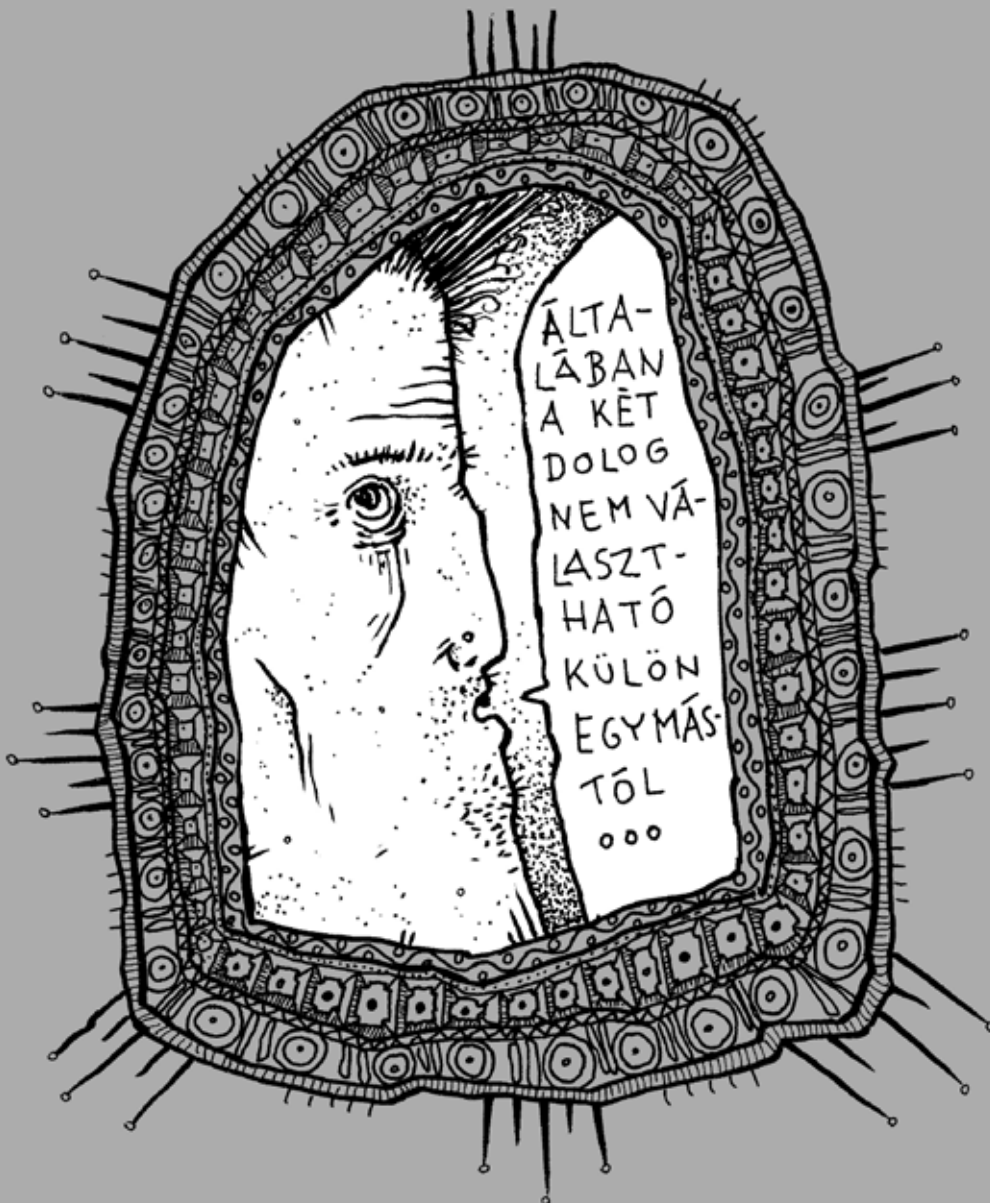
Attól a pillanattól fogva, hogy Keserű Rebek István elhagyta, New Szegedből napról napra fogyatkozott az életerő. A tevecsordákat betegség támadta meg, két karaván eltűnt, és soha nem bukkantak a nyomára. Mr. Stepnek egy reggel a húlt helyét találták, a hangászok puffedt májjal kínlódtak a Dzsærda hűvösebb sarkában. Három hónap alatt eltemették egyiket a másik után, mind rútt kínok közt múltak ki, Istennel pörölve.

És néhány évvel azután, hogy a messzi Európában megkötötték a békeszerződéseket, elindultak az első családok Perth irányába. Mások Adelaide felé távoztak. A húszas évek végére mindössze három família maradt New Szegeden. 1930-ra senki. Az aboriginálok olykor még fölkeresték az elhagyott épületeket, eltöltötték köztük néhány napot, hetet, földézték az egykori táncmulatságokat, és hasukat fogták a nevetéstől. A kenguruk gyanakodva figyelték, mi okozza szünni nem akaró vidámságukat.

Amikor ezen kis krónika szerzője arra a vidékre érkezett, ahol hajdan New Szeged emelkedett, a romokon kívül csak változatos formájú hullókkal,

kengurukkal és dingókkal találkozott. Valamint egy dzsipet vezető, széles karimájú kalapban járó, Meg névre hallgató idős bennszülött asszonnyal. Meg elmesélte, hogy éjjelente olykor föltűnik egy lovas, hosszú, vékony, sodrott kötelet forgat a feje fölött, és mikor csuklójának hirtelen mozdulatával megrántja a kötelet, csattanó hang veri föl a vidék csöndjét. A krónikás úgy gondolja, ezt a csattanó hangot egy karikás ostor adja ki, a karikás ostort pedig Keserű Rebek István, a néhai betyár, a városalapító, mégis otthontalan férfiú szellemkeze tartja. Meg csak elnézően mosolyog, mikor megosztja vele a föltételezését. Szerinte a néhány mérföldre lévő farm marhapásztorai ijesztgetik a pusztai éjszakát. A krónikaszerző nem vitatkozik, elfogadja, hogy így van, s mielőtt visszaülne a terepjárójába, folytatni az útját Perth felé, átkutatja New Szeged romjait, hátha talál valami szuvenírt. Egy molyrágta pörgekalapon kívül semmi egyébbre nem bukkan.

„Általában a két dolog nem választható külön egymástól...”, 2015.03.25.

SZIGETHY GÁBOR

Napló múltidőben

1956. szeptember

kortársalgó

SZIGETHY GÁBOR (1942) Budapest

Szeptember 2.

Néhány soros hír a Szabad Nép utolsó oldalán: *Páger Antal nyilatkozata*. Bravúrosan szürkére színtelenített újságírói teljesítmény: „Mint ismeretes, Páger Antal a napokban Budapestre érkezett.” Néhány nappal később, szeptember 8-án a Színház és Mozi névtelen tollforgatója már árnyaltabban fogalmaz: „Páger Antal – mint a napilapok hírül adták – visszatért Magyarországra. Ez a tény a művészvilágban és a nagyközönség körében egyaránt ellentétes hullámokat vetett, s napfényre hozott tisztázatlan gondolatokat és érzéseket.”

Páger Antal színművész, a harmincas évek körülrajongott mozicsillaga tizenkét év önkéntes (ám kényszerű) száműzetés után *visszatért* Argentínából hazájába. Van, aki e visszatérésnek őszintén örül, van, aki indulatosan tiltakozik ellene. Talán a legindulatosabban Szilágyi Bea, a Színházművészeti Szövetség hithű kommunista főtitkára: „Páger Antal fasiszta mételyt jelentene a színházi világunkban.”

Szilágyi Bea hithű, de nem kellően tájékozott kommunista. A Szabad Nép szerkesztőségében – kommunista pártlap, szerkesztői jobban értesültek a napi politika éppen időszerű széljárásáról – tudják: Páger Antal „hazacsábítása” évek óta az Államvédelmi Hatóság munkatársainak fontos és különleges feladata. A fennmaradt jelentések, iratok, ügynöki feljegyzések szorgos munkáról tanúskodnak. A Szabad Nép néhány soros, seszínű híre épp azt a célt szolgálja, hogy ne legyen „Páger-ügy”. Legyünk megértőek, megbocsátóak a hazatérő bűnösökkel szemben, hiszen a Buenos Airesben élő magyar művészek közül „sokan szeretnének hazatérni, sok értékes emberünk kallódik odakint. Egy részüknek nincsenek anyagi gondjai, de – fáradtak, nem akarnak tudni másról, mint a hazatérésről.”

Ezen a kora őszi napon hazánkban áttekinthetetlenül bonyolult a politikai helyzet. Párthatározat született: meg kell szüntetni a személyi kultusz egyes maradványait – a csepeli gyáróriás bejárata fölötti diadalívről (hajnalban?) *eltűnik* Rákosi Mátyás neve. A pártközpontban szigorúan titkos tárgyalás zajlik: Gerő Ernő első titkár és a legfelsőbb pártvezetésbe frissen visszakérült Kádár János tanácskozik Nagy Imrével, a pártból korábban kizárt,

volt miniszterelnökkel párttagságának visszaállításáról. Nagyon apró betűs hír: szeptember 17-én tartják az Írószövetség tisztújító közgyűlését. A várható, kiszámíthatatlan eseményekről a Szabad Nép nem tesz említést.

Elképzeltető: a színházi lap pártfeladatot kapott. A „visszatért” jobboldali (bűnös, ám bűnbánó) színészt és az olvasókat figyelmeztesse, hogy megbocsátottunk, de Páger Antalnak tudomásul kell vennie, hogy az ország, amelybe visszatért, nem ugyanaz az ország, mint amelyet tizenkét évvel korábban menekülve itt hagyott.

„A magyar nép megbocsájtó nagylelkűséggel fogadja a megtévedteket. Páger nagy színészként él az emberek emlékezetében, s nem utolsósorban ezen a művészi rangon is alapult visszatérésének lehetősége.

Tizenkét év telt el Páger utolsó hazai fellépte óta. Az a tizenkét év, amelyet az emigrációban töltött, a világ átalakulásában évszázadnyi fejlődést, a magyar színjátszásban emberöltőnyi előrelépést jelentett. Az ő ragyogásának idejében a színpad egén kevesebb »csillag« szikrázott, s azok fényét is reflektorfényvel fokozták. Színjátszásunk mai égboltján ragyogó üstökösök ívelnek egyre feljebb. Tehetségekben gazdagok vagyunk, de nagy tehetségekből sohasem lehet elég. Páger Antal azért jött haza, hogy részt kérjen művészi életünkéből. Adni és kapni akar. Adhat, mert ha jót akar adni – lesz kinek; s kaphat – mert bőven van kitől...”

Szeptember első napjaiban sem a Szabad Nép, sem a Színház és Mozi szerkesztőségében nem ismerhették Dékán István miniszterhelyettes augusztus 27-én Hegedüs András miniszterelnöknek írott szigorúan bizalmas jelentését; nem tudhattak arról, hogy Páger Antal *önkéntes* hazatérését milyen évekig tartó, körültekintő, aprólékos, célszerűen és gátlástalanul válogatva minden eszközt felhasználó titkosszolgálati munka előzte meg.

„Belügyminisztérium, II. főosztály

Szigorúan titkos!

Tárgy: P. Antal ügyében

Jelentés

Budapest, 1956. augusztus 27-én

P. Antal 58 éves színész, magyar nemzetiségű, argentin állampolgár ügyével önkéntes hazatérésre bírás céljából 1955. február óta foglalkozunk. Ügyében ez ideig az alábbi operatív intézkedéseket hajtottuk végre.

a. A Buenos Aires-i rezidentúra 1955 szeptemberében személyes kapcsolatot hozott létre P.-vel és családjával, s ez idő óta őket rendszeresen befolyásolják. b. Kapcsolatot teremtettünk itthoni hozzátartozóival, legjobb barátaival, és rajtuk keresztül rendszeresen küldtünk részére befolyásoló leveleket a hazatérésre bírás érdekében. c. 1956 februárjában eljuttattunk egy haza hívó levelet P.-nek a Népművelési Minisztérium részéről, amelyet Kállai Gyula elvtárs írt alá. d. Kérésünkre 1956 júliusában itthon élő fivérért felkereste Bányász Imre elvtárs, a Magyar Játékfilmgyár igazgatója, aminek hatására kedvező hangú leveleket küldött P.-nek.

A fenti intézkedések eredményeként P. elhatározta, hogy visszatér Magyarországra. A rezidentúra jelentése szerint 1956. szeptember 1-jén érkezik.

Elutazása előtt kérésére a rezidentúra írásba adja, hogy idehaza a művészi életben képességeinek megfelelő helyet fog kapni, visszakapja Budapest XII., Tamás u. 40. sz. alatti családi házat, és elismerik jogfolytonosságát. Figyelembe véve P. kiemelkedő művészi képességeit és azt, hogy hazatérése jelentős bomlasztó hatással lenne a Nyugaton élő fasiszta emigrációra, javasoljuk hazatérése érdekében kérésének teljesítését.

Fogadását és felhasználását az illetékes szervekkel közösen megszervezzük.

Dékán István,

[a] miniszter első helyettese

[Kézzel írott sorok a jelentésben:]

Indoklás: Hegedüs elvtárs intézkedett. IX. 3.

[Olvashatatlan aláírás]"

A Szabad Nép hírfogalmazója szeptember 2-án még úgy tudja: „Családjá – felesége és két leánya – még Argentínában maradt, de ők is hazatérnek majd.” Ezen a napon valószínűleg még Páger Antal is így tudta. Sem ő, sem felesége nem sejtették a jövőt. Azt különösen nem, hogy néhány hét múlva fölrobban Magyarország. A szép Komár Júlia s a két leány nem tértek haza, a hajdanvolt magyar színésznő 1976-ban Buenos Airesben halt meg. Páger Antal hónapokig államköltségen a Gellért Hotelben lakott, mindaddig, amíg kérését teljesítette a kormány: visszakapta Tamás utcai villáját, s kapott hozzá *megbízható* feleséget: Szilágyi Bea pártaktivista exszínésznőt.

Valamit valamiért.

Páger Antal a 20. század egyik legnagyobb magyar színésze. Hálát adok Istennek, hogy 1956 őszén

hazajött: láthattam színpadon, közelről csodálhattam, ahogy egyik pillanatról a másikra alakult át a színész Páger Antalból zsörtölődő Bolkonszkij herceggé, kommunista hajóskapitánnyá, bölcs Taláros úrrá, szovjet ezredessé, furfangos esőcsinálóvá...

Díszletmunkás voltam 1960 őszén a Vígszínházban. Akkor még nem láttam (mert nem láthattam!) Páger Antal világháború előtt készült filmjeit, amelyekről legendásan izgalmas történeteket mesélt nagyanyám, csak estéről estére bámultam az elbűvölő, nagyszerű színészt.

Téni bácsi – a színházban akkor már mindenki így nevezte – színpadra lépés előtt a portálban a neki odakészített széken üldögélt, s ha elhangzott a végszó, nem várva az ügyelő intésére, színpadra lépett. Tolsztoj regényének – *Háború és béke* – Piscator által színpadra írt előadásában Páger Antal *Játszotta* az öreg Bolkonszkij herceget a Vígszínházban. Fejét lehajtva üldögélt karosszékében, csak másodpercekkel a végszó elhangzása előtt állt fel. Egy ütem, és lépett volna a játéktérre, amikor a falhoz tapadva ott álldogáló tűzoltó – meghatódva, hogy ilyen közelről látja a nagy művészt – barátságosan és roppant tisztelettel ráköszönt: *Jó estét kívánok, kedves művész úr!*

Megdermedtem. Páger Antal a kezében tartott kutyakorbáccsal arcul vágta a tűzoltót: *A kurva anyád!* – sziszegte, és ordítva kirohant a színpadra: *Ég Moszkva! Meneküljetek!*

A politika csak törmeléke a történelemnek. Politikusok jönnek, mennek, voltak, nincsenek; pártok létrejönnek, eltűnnek; rágalmak, hazugságok, téveszmék felbukkannak, lebuknak. Hegedüs András – ha még emlékszünk rá – ma már csak undorral említett műltszereplő, Dékán István, a miniszter (első) helyettese nevére 2016-ban már senki sem emlékszik.

Páger Antal 1956. augusztus 30-án *hazajött*, 1986. december 14-én halt meg Budapesten. Azóta is él.

Újra és újra elolvasom Dékán István szigorúan titkos – másfél évtizede a Magyar Nemzetben közreadott – jelentését. Szervezkednek, beépülnek, ügyeskednek, hazudoznak; hataloméhes, elvtelen, gerinctelen politikusok és lakájok: haza akarják édesgetni a korábban nyilasnak, fasisztának stb. rágalmozott Páger Antalt.

Ha nem utálnám, akkor sajnálnám Hegedüs Andrást, Dékán Istvánt és hazaáruló társaikat: számukra ismeretlen egy erőt adó, életben tartó emberi érzés – a hazaszeretet.

Szeptember 8.

Üzenem néhai barátomnak a túlpartra: amit furcsának ítélt és amin csodálkozott Rómában kóborolva azon az őszön, ma már hazánkban is megszokott,

mindennapi jelenség. A Színház és Moziban jelent meg a már kamaszkorában színházi újságíró Dallos László lelkes-boldog itáliai úti beszámolója. „Élmény Fabrizinak, a nálunk is kedvelt színésznek épülő színháza, mely a maga nemében tökéletes... Meglepő, hogy a színház csak 150 személyes, mégis – 300 személyesnek számít. Az előcsarnokban üvegszekrények vannak, gondoltuk, a darabok képei kerülnek ide. Oh nem! Ezeket a kis kirakatokat különböző cégek bérlik; saját árújuk mintadarabjait helyezik el ott. A kirakatok pontosan annyit jövedelmeznek, mint a telt házzal játszó színház. Ez bizony furcsa volt...”

Negyven évvel később, napfényes délután egy alföldi városka önkormányzatának patinás-míves, százéves épületére bámultam, mint borjú az újkapura. A bejárat mellett az egyik oldalon női fehérnemű bolt, kirakatában csipkebugyik és melltartók virítottak, a másik oldalon vendégdívógató kávézó vagy borozó és még két (már nem emlékszem, milyen) üzlet.

Van, aki ma is konokul azt hiszi: ez fejlődés.

Szeptember 12.

Máriaremetei otthonában kereste fel a hetvenöt esztendőös író, költő, Dutka Ákost a Béke és Szabadság újságírója: meséljen életéről, költészetéről, ismerőseiről – a múlttól.

Ady Endre barátja volt, beszélgetett Babits Mihállyal, túlélte két világháborút, túlélte Trianont, Szálasit, a kommunista hatalomátvételt... A német megszállás napjaiban, 1944. március végén visszahúzódott (eltetkezett?) máriaremetei házába, s 1953-ig nem vett tudomást a világról, s addig a világ sem tartotta számon: közöttünk él Ady és Babits kortársa, barátja.

Az újságíró udvariasan hallgat és jegyzetel. Az aggastyán Dutka Ákos gondolatot gondolatba fűzve mesél. Ami van, az nem igazán foglalkoztatja, úgy érzi: mióta él, *túlérzékeny*. „Közvetlen környezetem is sokszor szemrehányóan, dorgálóan figyelmeztetett: mit tudok én olyan sokat elmélni egy-egy kis kerti gyom virágán, s mit látok gyönyörűségnek a játékos kismacska buta pofácskáján?” A nehezen értelmezhető-átélhető mindennapokból (lásd: népi demokratikus proletárdiktatúra!) a múltba menekül. „Én az élményeket csak az emlékekben forgatom, írásaim az emlékekből születnek. Ilyenformán az élmények csak másodlagosak, amit a lírikusnak bűnül is lehet felróni.”

Dutka Ákos 1956. szeptember első napjaiban úgy érezte: emlékeiben, a megélt, eseménydús izgalmas múltban él, versírásra sorsát idéző-örző emlékei ihletik.

Éjszaka van. Asztalomon megsárgult, öreg újság: Magyar Ifjúság, 1956. november 3. „Dutka Ákos, a hetvenöt éves, de örökifjú költő, Ady Endre

egykori harcostársa és barátja küldte a magyar ifjúságnak ezt a verset...”

Hatvan éve – 1956. november 3-án – olvastam először Dutka Ákos versét.

EMBER ÉS MAGYAR

Ady kérdezte sorsa éjjelén:

Lehet-e az ember, ember és magyar?

Feleltek ti bátor, szent fiúk

Lássuk: A világ most vélünk mit akar?

Vagyunk egy szálíg elszánt emberek

Kiket tiporni tovább nem lehet

Ha kell még én is veletek halok

Ha engedtek Ti szent fiatalok.

Öt nap, s öt véres, szörnyű éjszaka

A csillagokba írta szentelt nevetek.

Köszönöm néktek drága, szent fiúk,

hogy visszaadtátok a csüggedő hitet

S a barrikádok hunyó szent sugarinál

Adynak kiáltok szabadon ma már

Mit az Ég falára vérrel írtatok

Emberek vagyunk, újra magyarok.

1956. szeptember 12-én még nevét sem halottam Dutka Ákosnak. Az Országos Béketanács rendszeráztatás lapjától, a Béke és Szabadságtól bölcs, sok mindent túlélte nagyanyám tartott távol. 1956. november 3-án a Magyar Ifjúságban megjelent verset szóról szóra megtanultam, s a téren a vak újságárusnál vásároltam még egy példányt: jó lesz valamire, valamikor...

Dutka Ákos hetvenöt éves volt 1956 szeptemberében. Maga mondta: emlékeiben, a múltban él, versírásra az emlékei, a múlt ihleti.

Úgy gondolom: szeptember első napjaiban a költő elképzelni sem tudta, hogy alig néhány hét múlva a magyar szabadságért hősi halált halt fiatalok áhíthatos tisztelete, a mindennapi történések élménye készíti őt versírásra, mert a *pesti srácok* kigyomlázták lelkünkől a csüggedő hitet, és mertünk abban a néhány napban remélni: újra emberek s újra magyarok vagyunk!

Kilencvenéves elmúlt, amikor 1972 decemberében Dutka Ákos haláláról hozott hírt az újság. A szekrény mélyéről előkotortam a régi hírlapot, s elolvastam a magyar ifjúsághoz írott versét. 1972-ben már nem voltam magyar ifjúság, csak magyar. Bámultam szomorúan magam elé: *olvastam* – mert a valaha szóról szóra megtanult verset már elfelejtettem.

(2016. szeptember 12. Kinyitok egy palack jófajta vörösbor. Újra tanulom Dutka Ákos költeményét.)

NOVOTNY TIHAMÉR (1952) Budaörs

NOVOTNY TIHAMÉR

„NapiSzörnyek” és „napi szörnyek”
Krizbai Gergely („Krizbo”) munkáiról

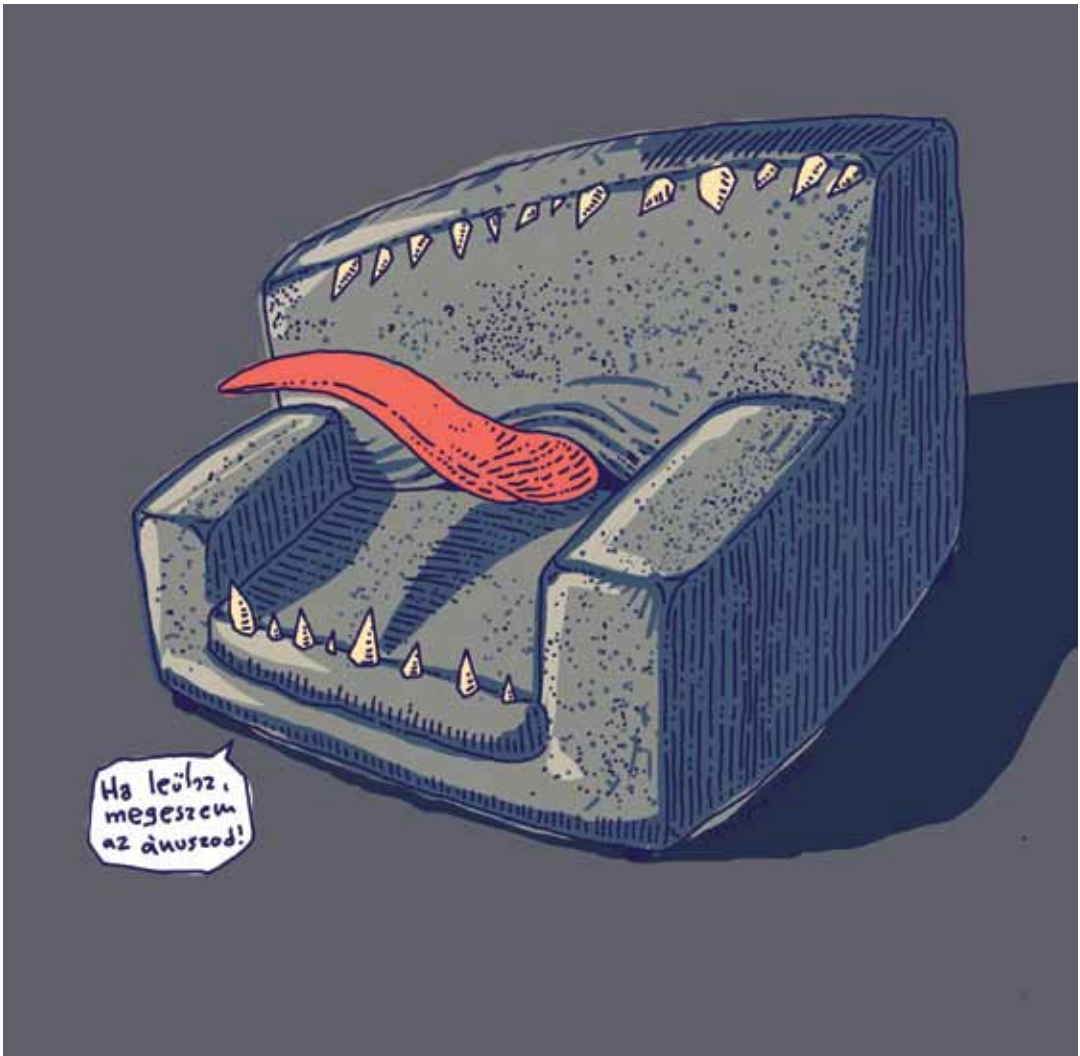
Szentendre – Ferenczy Károly családjának 1890–92-es itt-tartózkodása óta – a művészet vírusától fertőzött, sajátos helyi szellemet teremtő, a maga genius lociját ki- és beteljesítő, fontos és vonzó várossá vált. Nem véletlen tehát, hogy e híres festőnk családnevét viseli a mai Ferenczy Múzeum Centrum, s hogy az ő nyomába lépve jelentek meg a hangulatos Duna-parti kisvárosban az újabb és újabb magányos „fecskék” vagy a kisebb-nagyobb rajokban alkalmanként idetelepedő, illetve véglegesen ideköltöző művészetkolóniák tagjai: Boromisza Tibor és „csapata”, majd a Szentendrei Festők Társaságát alapító „nyolcak” baráti körének nagyszerű alakjai. A város jövőbeni sorsa ekkor dőlt el. Ma már ott tartunk, hogy a jelenkori „apák és fiaik” rendezhetik újabb és újabb tárlataikat Szentendre, valamint Budapest patinás vagy alternatív kiállítóhelyein.

Jelen esetben az apa, a széles kortársi ismeretekkel rendelkező, elemző, kritikai vizsgálatokra mindig kész, mélyen gondolkodó, újító szellemű Krizbai Sándor festőművész, akinek munkásságát már kétszer is volt alkalmam bemutatni és analizálni a Kortárs oldalain.¹ A fiú pedig, Krizbai Gergely grafikus, aki személyiségét, ötleteit, gondolatait és indulatait (összességében hivatását) fiatalos lendülettel, sokféle műfajban és technikában űzi, fejleszti, fejezi ki. Jelesül fényképez, fest, rajzol és digitális technikákkal foglalkozik, arculatokat, logókat, plakátokat tervez, illusztrációkat és autonóm grafikai sorozatokat készít, ám legfőképp a „blogart”, az „internetes napló”, a „bejegyzés-művészet” önépítő számítógépes világában érzi otthon magát.²

De hogy ne legyünk egészen igazságtalanok – mivel a szentendrei fiatal alkotógeneráció tagjai leginkább művészházaspárok vagy a művészethez közel álló értelmiségi szülők gyermekei –, az anyákról sem szabad megfeledkeznünk. Így „Krizbo”, alias Krizbai Gergely édesanyja – kezdetben népművelőként, múzeumpedagógiai szakemberként, majd kulturális menedzserként, s jelen pillanatban városi kooperációs koordinátorként – idestova negyven éve szolgálja és képviseli Szentendre széles értelemben vett kulturális érdekeit, valamint népszerűsíti művészeti, néprajzi, régészeti és történelmi értékeit. Krizbainé Szabó Éva alighanem mindent tud választott városának múltjáról és jelenéről. Róla nem túlzás azt állítani, hogy lényge, személye: valóságos élő lexikon. Tudása: eleven emlékezet.

Nem lehet hát véletlen, hogy Krizbai Gergely már tizenhét évesen kiállít az *Apák és Fiaik* című, 2005-ös csoportos tárlaton, amelyet éppen a legendás szentendrei Vajda Lajos Stúdió (VLS) Pinceműhelyében rendeztek meg az érdekeltek. S talán e megmozdulás szellemi folytatásaként értelmezhető az a másik próbatétel is, amely a *Rejtőzködő „ének” – fotográfiai átfedések* címet viselte, s amelyet a budapesti MAMŰ Galériában hoztak össze a szervezők 2009-ben. Ezen a kiállításon más-más alkotópárosok képei szerepeltek. „Krizbo” természetesen apja munkáit „remixelte” a saját ötleteivel. Közben arról a súlyos és feltételezhetően tartalmas apai közvetítői szerepről sem szabad megfeledkeznünk, amellyel a vehemens Krizbai Sándor – mint MAMŰ- és VLS-tag – a klasszikus modern és avantgárd, valamint a kortársi erdélyi és szentendrei művészeti törekvések lényegi sajátosságaira okíthatta a „fiút”. S bizonyára ezt az üdvös értelemben vett terhes örökséget, amelynek jótékony hatását a mai Krizbai Gergely munkáiban most is, és remélhetően még sokáig érezni fogjuk, a Novus Gimnáziumban 2007–09-ben, majd a Nyugat-magyarországi Egyetem Soproni Alkalmazott Művészeti Intézet Tervezőgrafika Szakán 2010–15-ben eltöltött évek során szerzett naprakész ismeretek, valamint gyakorlati tapasztalatok csak tovább mélyítették, illetve frissítették, gazdagították és aktualizálták.

Krizbai Gergő tehetségét a 2007 óta szaporodó díjai és elismerései is bizonyítják. Az elsőt éppen tizenkilenc éves korában nyerte el a Franciaországban szervezett European Peoples’ Fesztivál I. helyezettjeként. Ám soproni éveit alatti is remekül teljesített: 2015-ben rektori dicsérettel diplomázott, sőt, ugyanebben az évben közéleti ösztöndíjban is részesült, hiszen a Workshopron Művészeti Szakkollégium alapító tagjaként s később elnökeként aktív közösségi munkával hívta fel magára a figyelmet. Itt előadásokat tartott, workshopokat, magyarul téma- vagy céltanácskozásokat, kiállításokat és egyéb eseményeket szervezett. 2016-ban pedig Szentendre Város Logópályázatának I. helyezettjeként ő dolgozhatta ki a helyi Tavasz Napok arculattervét.

„Megárt már a jobból, Jani bácsi!”, 2013.02.25.; „Ha leülz, megeszem az áruszod!”, 2013.04.12.

KRIZBAI GERGELY („KRIZBO”) (1988) Szentendre

Jellemző, hogy „Krizbo” már nagyon fiatalon, 2007-től kezdődően az úgynevezett blogart – új internetes műfaj – egyik elkötelezett művelőjévé vált. Erről így nyilatkozott a hajdani ifjanc egy vele készült beszélgetésben a Szentendre és Vidéke hasábjain, amelynek mellesleg 2009 és 2011 között ő tervezte a borítóit és az arcukat.

„Olyan teret ad ez a platform, amibe az írásművektől a fotóig bármilyen művészeti alkotás belefér [...] Így válik a kis alkotások összessége egy dinamikus, változó, bővülő, saját szín- és szimbólumvilágot hordozó, privát univerzummá. Belefér az őszinteség, a tisztaság, az emelkedettség – akárcsak a nem interneten megjelenő művészeti alkotások világába –, de ennél többet tud: az olvasók reagálhatnak a bejegyzésekre, így kicsit interaktív, kicsit közös alkotássá válik a történet.”³

Való igaz, „Krizbo” minden tematikus sorozatát egyrészt ez az interaktivitás, másrészt a képregényszerű álprimitivista gondolkodásmód, az animálható szakaszosság, a karikatúraszerű satirikus fogalmazásmód, valamint a kortársi rajzfelfogásoktól nem elzárkózó, sőt az avantgárd és neoavantgárd meghatározó törekvéseinek formai eredményeit és módszereit bátran használó, azokkal tanulékonyan kísérletező, felszabadultan szellemes, gunyoros kritikai hang jellemzi.

Az első – napjainkig életben tartott – sorozatát 2009-ben indította *Minionok* címmel,⁴ amelynek egyes darabjai a Szentendre és Vidékében is rendszeresen megjelentek. „A *minionok*nak sajátos jelentése van: ők az arctalan, szorongó tömeg” – nyilatkozza a fiatal művész, majd így folytatja: „Nyomasztóan sokan vannak, egyformák, és megvan az a kellemetlen tulajdonságuk, hogy csoportokra szakadnak, nehogy véletlenül együtt tudjanak dolgozni. A szentendreiek sokban hasonlítanak rájuk...”⁵ A következő évben megszületett a *Mementó* jelölésű grafikai sorozat, amely egy „örökkévaló”, változatlan objektum – a kémény – és az idő múlásának viszonyát vizsgálja. A 2011–12-ben készült, úgynevezett *Daily Meli* „napi meditációs-szerelem projektjének” a célja (amely az akkori Melinda keresztnevű kedvese számára készült) a párkapcsolatot javító szándékán túl az volt, hogy közelebb hozza magához a tipográfiát, azaz a betűkkel történő kísérletezést. „Krizbo” ugyanis a 156 rajzban azt vizsgálta, hogy ugyanaz a betűsor – Melinda – meddig marad olvasható, értelmezhető „szöveg”. Ezzel rokon a *Daly Delta* megnevezésű, 2013-ban formába öntött ötlete is, amely ugyanannak a háromszögnek az átalakítási lehetőségeit kutatta a vizualitás más és más tárgyi és technikai eszközeivel. Az ezt megelőző esztendőben keletkezett *Fragmentáj* című rajzi reflexiójában „Krizbo” egy olyan elképzelt töredezett tájat teremtett, amelyben az emlékek és benyomások darabos, kataklizma utáni állapotát örökítette meg. A szintén ugyanebben az évben naptárként kivitelezett *Nihilisták* szekvenciájában pedig olyan kitalált karaktereket, végtagok nélküli, kizárólag megfigyelésre született alig-lényeket vetett papírra, akik az emberi nem rosszabbik felét, az arctalan tömeget képviselik: mintegy az ő „menetelésüket” dolgozta fel. A történet lényege, hogy ezek a „véglények” kiválnak a természetből, majd összeállva egy új, ridegebb „második természetet” hoznak létre.

Krizbai Gergely *NapiSzörny* elnevezésű, eddigi legváltozatosabb, legbravúrosabb, legleleményesebb, legszellemesebb sorozatát 2012 novemberében indította útjára. S azóta is napi rendszerességgel készülnek a térben és időben valóságosan is elhangzott, de általában nem tőle származó, véletlenszerűen kiválasztott idézetekhez – illusztratív vagy asszociatív módon – kapcsolódó szörnyei. Jelenlegi számunk képanyagát ebből a több száz darabot számláló, kisebb témaciklusokra bontható, igen változatos rajzi erényeket megvillantó „szörnyfolyamból” válogattuk.

Krizbai Gergely „Krizbo” természetes törekvése és igénye, hogy saját generációjának tagjaival menjen, meneteljen előre. Egy olyan nemzedék tagja kíván lenni, amely megfelelően képviseli a fiatalok határokat döntögető, tagolatlanságot hirdető, gondolatokat felszabadító, a kölcsönös érintkezést lehetővé tevő, mégis szakrális élményeket kereső eszmeiségét.

JEGYZETEK

¹ *A ma „Édenének” egy kortársi festője*, Kortárs, 2009/3, 75–77. *A természet mint örök metafora*, Kortárs, 2015/4, 52–53.

² Lásd <http://www.krizbo.com>; <http://krizbaig.blogspot.hu>

³ BOKOR Tamás, *Viccen túl, kritikán innen – Az ember, akit meghíletett a „turáni átok”, Szentendre és Vidéke*, 2009. január 30., 9.

⁴ Lásd <https://www.facebook.com/Minionok>; <http://krizbaig.blogspot.hu/search/label/minionok>

⁵ BOKOR, *l. m.*

KONTRA FERENC

szülőföldem

Szülőföldem, a Drávaszög

KONTRA FERENC (1958) Újvidék

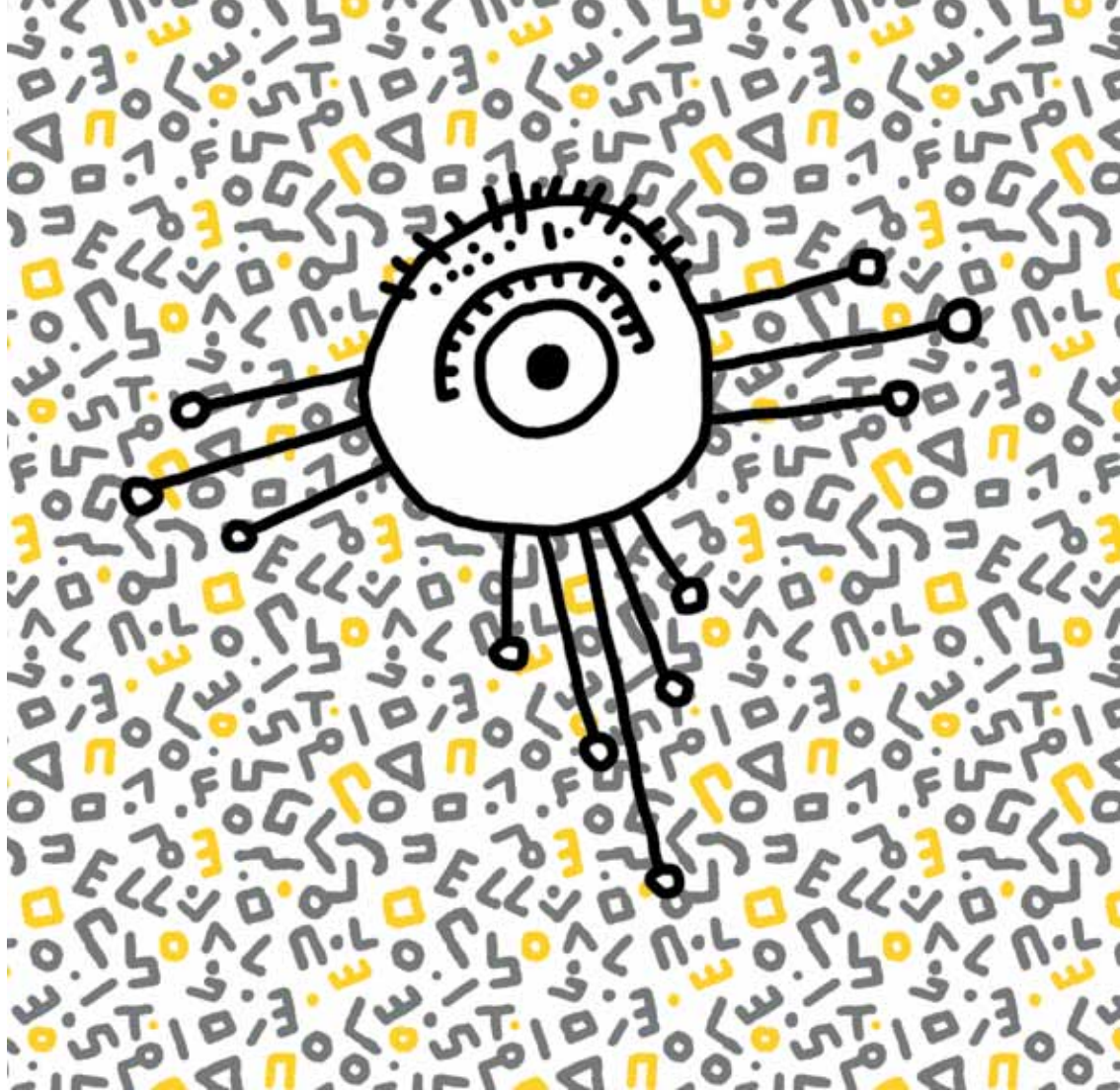
A szobor mindent látott. Előtte kanyarodott el a temető felé a lassú fekete menet a vállon vitt koporsóval. Ilyenkor a csendesség volt nyomasztó, amibe mindig akkor hasított bele a gyászharang, amikor ideértek. Mindenkit kikísért legalább a fél falu. És a szobor mögött kanyarodott ki a vidám sereglet is esküvő vagy keresztelő után. Ezen is ott volt mindig a fél falu, és a jeles eseményeket csoportképek örökítették meg. Minden lakodalmas kép fölött ott örködött a szobor, mintha áldását adná azokra, akik ott állnak, és a fényképész gépebe néznek. Itt gyűltek össze a búcsúzó diákok, és itt álltak vigyázzban a katonák, mögöttük a szobor inkább őrzőangyal volt, aki mindenkire vigyáz.

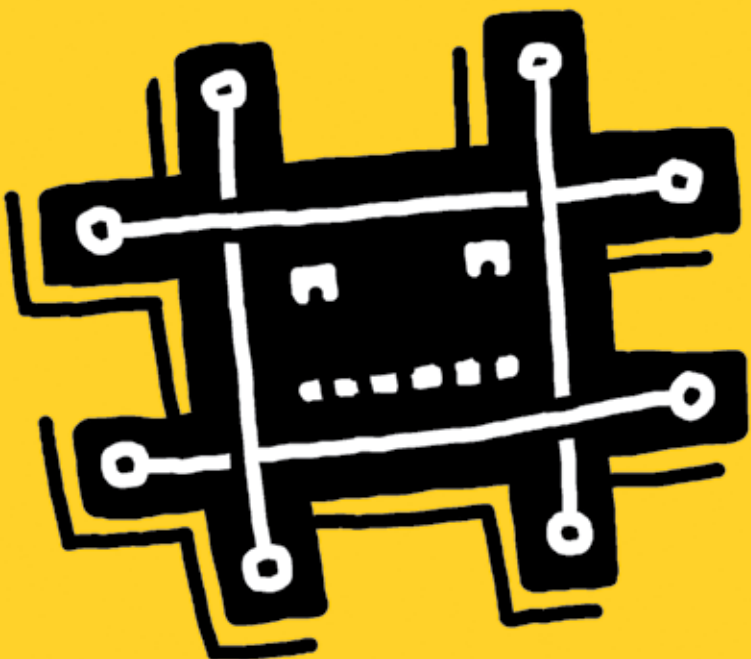
Naponta láttam iskolába menet. Lilás patinát kapott, ha a nap sütötte, és visszatükrözte fényes felülete éjszaka a teliholdat. Mintha bronzból lett volna, abból öntenek ilyen robusztus alakokat. Pedig ez egy Zsolnay-szobor, belül üreges, terrakotta, senki sem gondolná, mennyire törékeny. Könnyen végezhetek volna vele egyetlen puskalövéssel. Erre gondolhattak bölcsen azok is, akik állíttatták. Szilárdabb anyagból is készültek első világháborús emlékművek a környéken, bakaruhában, puskával, ezeknek a fejét vették az első adandó alkalommal. Laskón nőttem fel, és ez a szobor a maga környezetével, a mögötte magasodó templommal, amit az egykori római erődítmény alapjaira húztak fel, igazi jelképe és középpontja volt a szülőföldemnek.

Fűszeres levegője, igazi aurája van ennek a helynek. A szobor mögé egy támfalat emeltek, amire az „Ősök jussán” felirat került. Egy Bauhausra emlékeztető kompozíciót látunk, ami kellően rejtélyes ahhoz, hogy első ránézésre bárki megfejthesse. Az első világháborúban elesetteknek emeltették a falu lakói, adakozásból, amire 1942-ben nyílt lehetőség. Egy olyan hőst állítottak a falu központjába, aki akkor is talpon marad, ha esetleg fordul a hadiszerencse. Úgy gondolták, ne hadonásszon itt csatakiáltással se egy egyenruhás katonára, se egy ősmagyar harcosra, hanem árásszon békét, álljon ott méltósággal a márványtábla felett, amelyre az elesettek nevét vésték. A szobor különösen gyerekként tűnt titokzatosnak. Stílusából adódóan modern, mégis érthető alkotás: egy keresztény király tiszteletet parancsol. Kardjának markolatán pihenteti a kezét – ez az egyetlen tárgy, ami felismerhetővé teszi. A feje fölött ott a titokzatos felirat, melynek betűi ugyanolyan majolikazománkosak, mint a szobor: „Ősök jussán”. Iskolába menet mindig elolvastam. Vajon mit jelenthet? Cím, sírfelirat, mementó vagy egy üzenet a távoli múltból? Azt már a második világháború kellős közepén járva sejteni lehetett, hogy különböző anyanyelvű csapatok elmasíroznak előtte, a falu főutcáján, esetleg megállnak, és megkérdezik, mit jelent. Azon gondolkodtam én is, hogyan fordítanám le különböző nyelvekre. Hiszen még magam sem értettem, magyarul. Mondják, rákérdeztek az oroszok is, a németek is. Imádság, fohász az Úrhoz a holtak lelki üdvéért – felették a laskóiak, hiszen melyik nép ne tisztelné a halottait. Nem jártak messze az igazságtól. Mert mögötte, a dörömbön álló templom udvarában már egy ásónyom is elég volt ahhoz, hogy emberi csontokra bukkanjanak. Ez volt a falu első temetője, még a rómaiak létesítették, a magaslaton nem öntötte el a folyó.

„- Ki az a Mutyi? – Nem ki, hanem mi! – Jó, de ki az a Mutyi? – A mutyi az a család és a korrupció.”, 2013.12.26.

„Eszmeileg fideszes vagyok, ezért a másik engem lenéz. Ezért gyűlöli, de a haspártiakat mindkét oldalon gyűlöli.”, 2013.12.28

„Olyan zene, ami meg akar erőszakolni!”, 2013. 12.29.
„De ne vessz össze vele, mert én is akarok rendelni tőle bort!” 2013. 12.31.

Sokáig nem tudtam, hogy Sztárai Mihálytól való. Attól a Sztárai Mihálytól, akinek alakját az emlékezet máig megőrizte. A nagy természetű prédikátor történetét a faluban mindenki ismeri, s romantikus éjszakákon hegedűjének hangja is ide hallatszik az évszázadok távolából. A reformáció legendás alakja itt írta az első magyar nyelvű drámákat, melyek akkori formájukban hitvitázó dialógusok voltak. Növendékeivel ott, a dörömbön elő is adatta, meg is rendezte őket, színházi előadásnak számítottak, már mai értelemben. Az egyik dialógusban a kérdésre – „Milyen jogon?” – annak a bizonyos feliratnak a szavai válaszként hangzanak el. Ez a gondolatmenet inspirált, hogy megírjam *Ősök jussán* című könyvemet.

A templomhoz simuló parókia nem változott sokat az évszázadok során, itt volt lelkipásztor Ács Zsigmond, az ő fordításában jelent meg először nyomtatásban Shakespeare verses drámája, *Velencei Kalmár* címmel 1853-ban. Testvérbátyja, Ács Gedeon részt vett a szabadságharcban, majd Kossuthot kísérte az emigrációban Amerikába. Az ott papírra vetett naplója nem csak a magyar irodalom kuriózuma. Nemrég bukkantam a nevére az egyik amerikai enciklopédiában; nemcsak megemlítik, hanem szócikkének végén számos amerikai forrást, hivatkozást jelölnek meg. Boston múltját kutató szociológusok tekintik ma is kincsesbányának több száz oldalas feljegyzéseit, ami politikatörténeti adalékokban is gazdag, korának jelentős amerikai gondolkodóival is felvette a kapcsolatot. És amikor amnesztiát kapott, hazajött Csúzára, a Laskótól mindössze néhány kilométerre lévő faluba lelkipásztornak.

Gyerekkoromtól kísért egy másik szál is, ami ugyane kötődött: a rómaiak drávaszögi története. Apám történelemtanár volt, és megszállottan kutatott a családfánkat. Laskónak is volt latin neve, Albanónak nevezték, és forgalmas kikötője volt a templom alatt, pontosabban akkor itt katonai erőd állt, egy márvány boltív most is őrzi az emlékét a haranglábnál, ma is ez a templom hátsó bejárata, a falba épített tisztí eskükövek pedig ma is megtekinthetők; Diocletianus lovas katonái teljesítettek errefelé szolgálatot. Sokan telepedtek le itt közülük, a mi nevünk és a mi családjunk is innen eredeztethető, és a birodalom széthullása után is itt maradtak a limes mentén. Apám a fennmaradt későbbi török defterekben is utánanézett, a mi családjunkat is feljegyezték az adószedő lajstromokban. Az én képzeletemben ez a lovagregények világával fonódott össze, amiket akkoriban olvastam, és nem volt nehéz összefüggésbe hoznom azzal a családi tradícióval, hogy én lettem sorrendben az ötödik Kontra Ferenc.

Az említett földhátserű kiemelkedés, amit dörömbnek neveztek, csak részben volt vízholdta, löszös képződmény. A partoldalakból kiomló római téglák és kövek védsáncokat sejtettek. Valóban sok lelet maradt fenn a templom falába építve is. Nagyobb esőzések után a rejtélyes módon beszakadó földnyílások a helybeliek szerint katakombákra utaltak, ami nem is volt különösebben szokatlan errefelé.

A legismertebb helyi legenda az utolsó római katonáról szólt, akit arra ítélték, hogy a katakombákban őrizze a kincseket, és addig fényesítse ingével az aranyakat, amíg vissza nem térnek a lovas katonák, és régi birodalmukat vissza nem foglalják. Valahányszor ott ereszkedtünk le a szánkónkkal a dörömbön, mindig a katonára gondoltam, akinek talán már az inge is elkopott.

Itt tanultam meg egy életre a hűség fogalmát, ami nem arról szól, hogy a szülőföld nem enged el, hanem arról, hogy én nem engedem.

Azt tapasztaltam eddig, hogy valamiképpen mindenki elhelyezi a térképben, honnan származik. És nincs ebben semmilyen lényegi különbség: Ausztráliában David barátom körüljárta velem Queenslandben Inalát, ahol felnőtt, évekkel később a flamand Rick nagybácsi büszkén körülhatárolta Belgiumban a szülőföldjét, aztán egy este egy német művészházban, ahol ösztöndíjas

voltam, a kerti asztal körül egy argentin zeneszerzővel, egy fekete-erdői festőművésszel, egy svájci olasz szobrászművésszel beszélgettünk erről. És magamban arra a megállapításra jutottam, ahogy hallgattam őket, ha kiszámlalnánk négyzetkilométerre, nagyjából ugyanakkora területet tenne ki mind-egyikük esetében, amit szülőföldjüknek tekintenek.

Földrajzilag az enyém is ugyanakkora, mint akikét felsoroltam. Mindössze néhány faluból áll, és ezek is csak néhány kilométerre vannak egymástól, némelyik jószerivel szinte egybeépült, főutcáik szinte egybeesnének, az Eszékától Kiskőszegig kanyargó országút alapköveivel a rómaiak egyúttal a límes határörvonalát jelölték meg. Az út ma sem kanyarog másként, csak éppen a vízlecsapolások távolították el mellőle jó messzire a folyó medrét.

A laskói szobor nemcsak a gyerekkoromat nézte végig, előtte volt a buszmegálló, innen indult a busz Pécsre, ahova gimnáziumba iratkoztam, a Nagy Lajosba.

Amikor eljött a szünidő, mindig meglátogattam a nagyanyámat Vörösmarton. Az a ház mindent látott. Szépapám építtette 1902-ben, a környék leg-
gazdagabb szőlősgazdája volt.

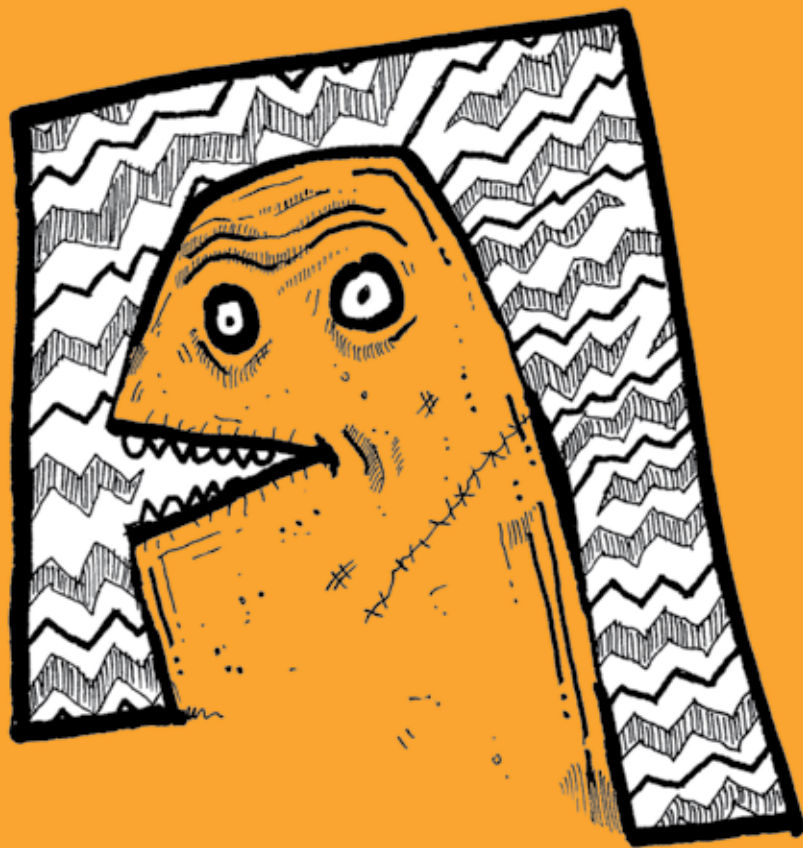
Körbenéztem, és megértettem, miért mondta drámaian a nagyanyám, hogy most egy korszaknak vége lett. Nem kötődött ez történelmi sorsfordulóhoz, hanem valami máshoz: belefáradt a gazdálkodásba. Nem tudta fizetni az adót a földek után, nem volt, aki dolgozzon, egy tisztos emberöltő sem kellett hozzá, hogy egyedül maradjon, „mindenki meghalt, mindenki elment”, a bérbe adott holdakból csak szűkösen tudott megélni, a hajdani gazdagságból mindössze néhány családi ereklye maradt. Pedig még változtathatott volna sok mindenben, de ott volt a szőlőnk szemben, a Várhegyen, nem lehetett kivágni, mert azt még a nagyapja ültette. A bora eljutott a császári udvarig, a középső pászta közepén a telepítéskor római sírokat találtak, megmaradt a hatalmas pince a prэшázsal, ahova befért egy egész orosz század. Hangjából keserűség hallatszott:

„Egyedül hagyatatok. Sohasem gondoltam, hogy egy ekkora család szét-hullhat, a világ minden részére szakadhat: Ilonáék Ausztráliában, a lányom Németországban, a Gálék Kanadában; te nem tudod, milyen érzés, hogyha valakit soha többé nem láthatsz, pedig itt nőttek fel. Már te is megváltoztál, mekegsz, mint a magyarországiak, pedig nekünk van saját nyelvünk, ami sokkal szebben hangzik. Te szégyelled a mi anyanyelvünket?”

Átfutott az agyamon, ahogy álltunk a kollégium udvarán nagyság szerint. Olyan katonásan igazítottak el bennünket a földszürke pokróccal a hónunk alatt, mintha a harmincéves háborúba mennénk. És az első éjszakát sem tudom elfelejteni, senki nem ismert még senkit, nem mutatkoztunk be egymásnak, csak a szekrények ajtajáról olvastuk le egymás nevét, iskoláját, és reménykedtünk szomszédaink jóindulatában, rejtegettük egymás elől szekrényünk kulcsát. A terem távoli sarkában valaki felsírt, pedig még el sem aludt; ösztöneim azt diktálták már az első napokban, hogy ebből a sorból nem érdemes kilógni, a fene sem gyönyörködik a drávaszögi kiejtésemben. Nem is a szókincsen kellett változtatnom, hanem az artikuláción. Semmi kedvem sem volt hozzá, hogy kiszúrjanak, mihelyt kimondok egy mondatot, gyerekefjellel még könnyű változtatni a beszéden, rövid idő alatt eltűnik a leghalványabb nyelvi jellegzetesség is. Hasonló élményei lehettek Heinrich Böllnek is, amikor a *Nosztalgia* vagy: *zsírpecsétek*ben így emlékezett: „a tanáraink olyan finom fölénnyel macerálták a beszédünket, többet foglalkoztak vele, mint a tanulmányi teljesítményünkkel, s ez jobban fájt, mintha lehordtak volna érte; legtöbbjüknek nyilván túrhetetlen volt a gondolat, hogy még »diplomás pozíciókba« vergődhetünk föl avval a hamisítatlan tájszólásunkkal, ezért olyan német beszédre kényszerítettek, amit mi esti és érettségimétnek hívtunk.”

„A szeretet az élet.”, 2013.04.24.

„Soha nem értettem, miért ne csinálhatnék valamit csak úgy.”, 2013.11.01.

Amikor hazajöttem, eleinte próbáltam visszaalkalmazkodni, ha a régi barátaimmal beszélgettem, de aztán már nem erőltettem; innen nem volt visszaút, mert olyan lett volna, mint a restaurálás, aminek eredménye a leghívebb igyekezet ellenére sem lesz többé soha ugyanaz; a jó szándék ellenére is úgy érezhették volna, mintha parodizálnám őket. Az embernek végül csak egyféle hiteles magyar nyelve lesz, amit beszél, és amit elfogadnak tőle. Minél vegyesebb közegben beszél, annál sterilebbnek érzi. Egy felnőtt többnyire a maga megkövesedett nyelvénél marad, nem akar tájszólást imitálni.

„Ezentúl csak vendég leszel itthon, megmondtam neked, de nem vettél komolyan. Nemcsak te felejtess el bennünket, hanem téged is elfelejtenek”, mondta a nagyanyám.

Az alkalmazkodást tapasztaltam egykori általános iskolás osztálytársaim között, ha hazajöttem a szünidőkből. Horvát akcentussal kezdtek beszélni, hiszen más nyelvű lett a baráti körük, átültettek számos köznyelvi kifejezést a magyar mondatokba is. Csak egyszer próbáltam szóba hozni, hogy „a nyelv átalatok is hagyományozódik, miért nem figyeltek oda, hogy a magyar szavak ne szoruljanak ki teljesen a beszédetekből”, de a valóság az volt, hogy Eszékre jártak, ahol természetesen kizárólag horvát nyelven tanultak, lassan egymás közt sem beszéltek magyarul, mert folyton elverték őket. A kisebbségiek bizonyultak a legalkalmasabbnak a fosztogatásra is, főleg az első szak-középben; tőlük következmények nélkül lehetett elszedni a pénzt, hiszen úgyszemint mertek megnyikkanni, döcögő nyelvtudásukkal esetleg az igazgatóhoz bekapogni.

Persze hogy elmentek, annyira nyilvánvaló, hogy miért – magyaráztam a nagyanyámnak –, mert inkább legyenek jogfosztottak Kanadában vagy Ausztráliában, ha már választhatnak. Jó estben is csak néhány beszélgetés maradt meg az emlékezetemben, még azokat is nehéz felidézni, akiket nagyon szerettem. Ez a beszélgetés valahogy megmaradt. Furcsa, hogy ilyen hosszasan, és meg mernék rá esküdni, hogy szó szerint. A nagyanyám esetében különösen biztos lehetek ebben, mert ő is emlékezetből idézett német szerzőket nyolcvanévesen. A pontosságot másoktól is megkövetelte. A következő mondatai is ugyanúgy izzottak a rá jellemző, visszafogott indulattól:

„Elmehetsz te is utánuk, de azt ne felejtse el, hogy magyar csak itt lehetsz, mert tudják rólad, hogy az vagy. Azok tudják, akik gondoskodtak róla, hogy az anyakönyvi kivonatodon és valamennyi dokumentumodban még a szüleid neve se szerepeljen magyarul, nemhogy a tiéd. Hogy sohase tudd bizonyítani másutt a világon a származásodat. Ennek a tudatát is a génjeinkben hordozzuk, éppen úgy, mint a tulajdonságainkat, a szorongásainkat, azokat is, amiket a nagyszüleink éltek át. Úgy öröklöd a félelmeiket, ahogyan a szemed színét.”

A szülőföldet sokan az országgal azonosítják. Az enyém az elmúlt évszázadban hat különböző államhoz tartozott. Függetlenül attól, hogy hány évig, és attól is függetlenül, hogy utólag egyáltalán államnak tekintik-e mindegyiket. Mindig könnyű később megítélni és bölcsnek lenni, csak hogy a mindenkori jelenből sosem látható be az eljövendő múlt. Előre sosem lehet kitalálni, minek nevezik majd mindentudók okosan a múlt idők szövevényét: foglalásnak, megszállásnak, ideiglenes állapotnak. Az itt élők mindegyiket egyformán hatalomként élték meg, mivel soha nem lehetett tudni, hogy mi meddig tart, és főleg nem a hatalmi formák definícióin törték a fejüket, mert minden foglalás és minden felszabadítás mérszárlással járt. Létük szomorú, tragikus, döbbenetes és morbid sodródását sorolom a 20. századon át: a Drávaszög a Monarchia után a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban Szerbiához tartozott, majd jöttek a „magyar idők”, a második világháborút követően Jugoszlávia (mondom így, közérthetően, mert valójában még ennek az államalakulatnak is két egymást követő elnevezése volt: a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság

és Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság) része lett, széthullása után a Krajainai Szerb Köztársaságon belül a Szlavónia, Baranya és Nyugat-Szerémség övezetéhez tartozott csaknem egy évtizeden keresztül, most Horvátország része.

A felsoroltak mindegyikének volt karhatalma, kormánya, amely katonai szolgálatra sorozta be a drávaszögi embereket, mindezzel együtt járt hatféle pénznem, postabélyeg és személyi dokumentáció, tehát mindegyik külön úti okmányokat, útleveleket, igazolványokat állított ki, némelyik még a falvak nevét is megváltoztatta, némelyik még az emberek nevét is átírta a hivatalos dokumentumaikon, hogy ne lehessen később azonosítani őket, avagy javaikat és jogaikat később ne lehessen azonosítani. Kis családi múzeumunk része, hogy mind a hatféléből akad példányunk. Nem volt ritkaság az sem, hogy valamelyiküknek háromféle katonakönyve is volt, benne háromféle egyenruhával. Apai nagyapám az első, anyai nagyapám pedig a második világháború végén jött haza orosz hadifogságból. Nekik akartam emléket állítani *Drávaszögi keresztetek* című regényemmel, az ő történeteikből, életrajzukból, sőt álmaikból szöttem egybe a cselekményt.

A szülőföldem az a hely, ahol őseim nyugszanak. Amikor apámat engedték le a földbe, a temető mellől lőtték Eszéket 1991-ben, rengett alattunk a föld, ahogy ereszkedett le a koporsó a kötélén, a gödörnek hol az egyik, hol a másik falához csapódott. Középről láttam a háborút, és ismertem is mindenkit.

A szülőföldem a családomat jelenti. Ha belegondolok, mire megszülettem, már kevesen voltak otthon. Pedig voltak jócskán testvérek, unokatestvérek, nagynénik, nagybácsik mindkét ágon, akik Kanadából, Amerikából, Ausztráliából, Svájcban és Németországból küldözgették karácsonyi üdvözlőlapjaikat, mindig betéve a borítékba néhány fotót is kint gyarapodó családjukról. Mindegyikükkel találkoztam később, és hasznomra vált, hogy összetartó család voltunk még így, szétszórta is. Azt, hogy fiatalon sokfelé utaztam a világban, nekik köszönhetem. Nagyon korán észrevettem, hogy nem dédelgetnek nosztalgikus sarkokat lakóhelyük féltett zugában, nem őrizgetnek fétisként szuveníreket, hanem egységesen azt vallják, hogy nem azért mentek el, mert otthon jó volt, hanem ellenkezőleg: átkozott dolog ott jönni a világra, ahol a partizánok kiskorú bátyánkat agyonlőtték, ahol elvették a földjeinket, ahol nem beszélhettünk anyanyelvünkön, ahol kisebbségben éltünk. Új hazánkban szabadok vagyunk, és a gyerekeinket sem fogják megbélyegezni születésük helye miatt. A másod-unokatestvéreim egyetemi tanárok, értenek ugyan magyarul, de nemigen beszélnek a nyelvet. Egyikük házastársa pedig csak annyit tud a magyarokról Ausztráliában, hogy hát persze, benneteket győztünk le mi a Nagy Háborúban.

Ausztrália volt életem nagy vízváltatója. A szegedi JATE-n diplomáztam 1982-ben, azt terveztem, hogy fordító leszek, korán kezdtem el idegen nyelveket tanulni, hogy ha arra kerül a sor, majd helyt tudjak állni egy idegen környezetben. Úgy készültem rá, mint egy férfias próbatételre. Akkor a vízum megszerzése is elég bürokratikusán ment. Mintha egy igazi nyelvvizsgát kellett volna letennem. És pontosan olyan érzés volt leszállni a sydneyi repülőtéren, mint ahogy vártam: a Föld túloldalán a levegő is más lesz. Először tapasztaltam a saját bőrömön, hogy maga az élet is lehet sokkal könnyebb. Az egyetem sokkal lazább, az egész rendszer sokkal közvetlenebb és befogadóbb volt, mint gondoltam.

Aztán ért a villámcsapás. Egy hetem volt arra, hogy eldöntsem, beiratkozom-e a következő szemeszterre, vagy haladéktalanul hazajövök, mivel otthon várt a katonai behívó. Telefonáltak, és amikor megtudtam a hírt, aznap éjjel nem aludtam. Mire megvirradt, kínkeservesen megszületett a döntésem is. Az első érv, ami eszembe jutott, hogy Ács Gedeon is hazautazott Bostonból,

hasznos okokból. Nekem igazából a között kellett választanom, hogy dezertőr leszek életem végéig, tehát a szülőföldemet többé nem láthatom, mert hadbírótság elé állítanak, vagy maradok. Valóban annyira gyáva lennék, hogy így ússzam meg a katonai szolgálatot? Mit úsznék meg velem? Aztán úgy döntöttem, hogy Ausztrália ugyanezekkel a lehetőségekkel megvár, visszajöhetek. Az, hogy honvágyam lesz, meg sem fordult a fejemben, hiszen már tizenhárom évesen elmentem otthonról, mégis mindig visszatértem, néha csak napokra. Mert tudathasadásos lenne az az állapot, hogy a test másutt élje le az életét, mint ahol a lélek. Végleg elszakadni valamitől, ami még él és létezik, az olyan lenne, mint a fél halál. A visszatérés lehetőségétől örökre megfosztani valakit – ezt embertelennek tartottam. Katartikus élmény volt, megírtam részletesen a *Farkasok órája* című regényemben. A cím az angol *the hour of the wolf* tükörfordítása, egy napszakot jelöl, amit magyarul szelíden csak hajnalnak szoktunk nevezni, holott ez a rövid időszak, amikor az éjszakából a napalba átesünk, sokkal nyomasztóbb ennél, angolul az is benne van, hogy ilyenkor tör ki az emberből az állati, a tudatalatti. Nem hiába írtak angol nyelven több tucat (!) könyvet ilyen címmel, mert szinte beszippantja az olvasót maga a téma a rémtörténetektől a lélektani drámákig. Mindez velem történt meg, ezért használok a *farkasok órája* kifejezést máig élőbeszédben is.

Nekem sosem volt más hivatásom, mint hogy megírjam, amit otthonról hoztam. Hazatérve, egy ideig a pélföldi gimnáziumban tanítottam. Először megütköztem azon, mennyire nem ismerik a tanítványaim legszűkebb szülőföldjük irodalmát. Holott elérhető közelségben voltak azok a helyek, melyek kultikussá váltak. A két legismertebb példa: a Kopácsi-rét a mágikus vezérhal-hiedelmével, melyről Pataky András írt kitűnő tanulmányt, a kísértetjárta bellyei Savoyai-kastély pedig kihagyhatatlan állomása lett a táj műemlékeivel ismerkedőknek.

A gimnáziumi órákon rosszat sejtve érdeklődtem, hogy ismerik-e legalább a legjelesebbek munkásságát. Mert legyen bármilyen egy tanterv vagy irodalomtanítási koncepció, illik olvasni a szülőföld irodalmát is. Kiderült, hogy már az általános iskolából magukkal hoztak értékes ismereteket, de amikor a konkrét művek kerültek volna szóba, rendre csönd lett. És valaki azalatt bátorkodott megtörni a hallgatást, hogy azt mondta, ilyen könyvük nincs.

Ettől a pillanattól eredeztethető az elszántságom, hogy utánajárjak. Úgy gondoltam, találok a könyvtárban egy olyan polcot, ahol együtt vannak azok a könyvek, melyek Horvátország magyar irodalmának tárgykörébe tartoznak. Megnéztem a kínálatot, és értettem már azt is, honnan vannak ismereteik, hiszen valóban több olyan munka van, amely önhivatkozással van tele, feldolgoz, áttekint, összefoglal életműveket. Kivéve az utóbbi negyven évet, nehogy a kortársak elszálljanak az örökkévalóságba.

Nemcsak helyben nem találtam olyan polcot, melyen egy helyen lennének az általam keresett könyvek, hanem olyan könyvtárat sem találtam, melyben valamennyi hozzáférhető lett volna. Egy részük olyan régen jelent meg, hogy csak helyben volt tanulmányozható. Több jelentős szerző munkája még mindig kéziratban van. Mások munkái folyóiratokban lappanganak. Hosszú évek múltak el, mire az elszántság a gyűjtögetés megszállottságává fejlődött, hogy márpedig nekem lesz egy olyan polcom, amin ott sorakoznak azok a kiadványok, melyeknek egy helyen kell lenniük, még akkor is, ha ezekért aukciókra és antikváriumokba kell járni, vagy baráti szívességek igénybevételével kell őket digitális formában elkérni.

Horvátország magyarsága ugyanis még legjelentősebb könyvairait sem tudta megőrizni. Nem lehet kérdéses, hogy a civilizáció szimbólumai a könyvtárak, és az sem, hogy a Drávaszögben akadtak igen jelentősek. Minden szülőföldnek megvan a saját irodalma a Nagy Egészen belül is, és méltán büszke

a saját kezdeteire, különösen arra, hogy miben volt az első: Laskói Demeter minden bizonnyal Laskó szülötteként vetette papírra imádságát, amely az *Ómagyar Mária-síralom* utáni legrégebb magyar verses emléke a magyar irodalomnak. De európai hírnévnek örvendett a könyveit latinul publikáló Laskai Csókás Péter és a szintén laskói születésű Laskai Osvát is, aki megírta Kapisztrán János életrajzát 1478-ban, és akit Európa-szerte olvastak, annyira népszerű volt, hogy Rabelais híres regényében, a *Gargantuában* is emlegeti.

A hercegszöllősi Kákonyi Péter elbeszélő költészete a magyar barokk egyik legkiválóbb képviselője. A darázsi Neumayer Újlaki Kornél Dezső különös hangulatú novelláival hívta fel magára a figyelmet a századfordulón. Szerintem Csáth Géza és Cholnoky László mellett volna a helye. A *Karassó mellől* című kötetét előbb Pécsset, majd Budapesten adták ki. Máig a kedvenc könyvem. A vörösmarti Schneider Baranyai Júlia *Vízbe vesző nyomokon* című helytörténeti esszékötete három kiadást is megért. A kortárs drávaszögi írók valamennyien Tanárnőként emlegetik.

Végiggondoltam, mi volna a célszerűbb: hasonmás kiadásokat vagy egy egész polcot kitevő sorozatot kellene szerkeszteni. Az ideális az utóbbi volna, viszont nem állnak rendelkezésre hozzá sem az anyagiak, sem egy intézmény szakapparátusa. Arra kellett szorítkoznom, amit egyedül is el tudok végezni, és legalább egykötetnyi terjedelemben tükrözi az elgondolásomat, és koncepciójában pótolja azt a hiányt, aminek igazából soha nem is volt előzménye. Amikor a *Horvátország magyar irodalma – a kezdetektől napjainkig* vaskos kötetete megjelent Eszéken, arra gondoltam, hogy végre lesz mit adni a középiskolások kezébe. A kötet bemutatója a zágrábi magyar tanszéken volt, aztán jöttek a visszajelzések, hogy bekerült az egyetemisták olvasmányai közé.

Rémálmaimban szokott előfordulni, és farkasok óráján mindig arra ébredek ma is, hogy egy bokor mellett állok, ismeretlenek néznek rám, és nekem teljesen eszköztelenül kell elmesélnem, hol és miért vagyunk éppen. Nincsen múzeum, nincsen könyvtár, ahol mindent meg tudnék mutatni. Mert mindent bizonyítani szeretnék, igazolni saját létezésemet is, de minden elveszett, s a saját szavaimmal nem tudok mindent felidézni.

A valóságban nem így történt. Egy berkenyebokor mellett álltam, és nem volt több eszközöm, mint egy előadóművésznek, egy színésznek vagy énekesnek a színpadon. Velem egy autóbusznyi ember, köztük a barátaim Bécsből, arra vártak, hogy elvarázsoljam őket a múlttal, hogy meggyőzzem őket, érdemes volt idejönniük. Voltak biztos fogódzók, a halpaprikás, a lőszbe vájt pincék, amivel feledtetni lehet a szűnyogok hadát, a viszontagságos gyaloglást két lánc földön át.

A bokor mindent látott: ott kellett elmondanom, hogy ezen az úton vonszolta magát az erőltetett menet Radnóti Miklóssal Mohács felé, ahol éppen állunk. Mögöttünk százméternyire volt egy darab földje a nagyapámnak, és amikor kismgyerek voltam, az eke gyakran kifordított a földből érméket, megkékült rézdarabokat, lőszerszámokat, lándzsahegyeket, a mohácsi vész törmelékeit. Török sátor állhatott ezen a helyen, jól be lehetett innen látni a lápos vidéket. És arra folynak azok a patakocskák, melyek a szőlőhegyekről lezúduló víztől valóban úgy meg tudnak áradni esőzésekkel, hogy még bele is lehetett fulladni. Gyerekkoromban a nagyszüleimnél, itt, Darázson a Karasicában vesszőkosarakkal borogattunk, és a törpeharcsa volt a kedvenc eledelünk, amit a bokor tövében nyáron magunk is el tudtunk készíteni. És amikor idáig értem a magam történetével, akkorra mintha kivirradt volna körülöttem a láthatár, pedig csak egy bokor volt ott, meg az égen a felhők.

SEBŐK MELINDA

Test–történelem–emlékezés Mészöly Miklós *Film* című regényében

SEBŐK MELINDA (1979) Budapest

„A *Film* valószínűleg azért nehéz olvasmány, [...] mert rajta keresztül struktúrában próbáltam az elmondás lehetőségének a dilemmáját bemutatni. Az elmondás, [...] pillanatról pillanatra a teljesen feloldhatatlan, képtelen állítás hálójában bonyolódik. [...] A *Filmet* egy bizonyos módon a hallgatás útjának végigjárásaként éltem meg, általa és benne önmagam ezoterikus indítékai előtt jártam kanosszát, [...] majdnem minden szíjat elkötöttem a negatívumig, fogalmam sem volt, milyen irányba lehet majd mennem”¹ – az ezredforduló előtt Mészöly Miklós így vall 1976-ban megjelent regényéről.

Mészöly 1973–74-ben részben Budapesten, részben Nyugat-Berlinben írt regényét az 1975-ös Kortárs közölte folytatásokban. Az író később állítja, hogy ezzel a regényével érkezett el a fordulatig. Az irodalomkritika is határkőnek tekinti a *Filmet* Mészöly pályáján. Nevezhetjük az „áltárgyilagosság és álszemélyesség”,² a „passió és állathecc”,³ a „szenvtelen följegyzések”⁴ regényének, a „tárgyiasság fikciójának”⁵ vagy akár a „tudattörténés és megváltozott időtapasztalat elbeszélésének”:⁶ Mészöly legtöbb kritikusja kijelenti, hogy a *Film* egyértelmű korszakhatárt jelöl. Sükösd Mihály szerint főként azért, mert Mészöly „radikálisan kitégította, ugyanakkor retardálta, redukálta, zsugorította a regényműfaj határait, beleértve önmaga korábbi regényírását”.⁷ Bazsányi Sándor a művet a hetvenes évek prózaforulatában szintén emblemikus érvényűnek tekinti: „Mészöly látványosan szakít a hagyományos epika egyvonalúságával, ok-okozatiságának, sőt célirányultságának makacs munkahipotézisével.”⁸ Thomka Beáta hangsúlyozza, hogy „a regények között a *Film* képez határkövet, e pontról tovább már nem lehet a redukció keménysége felé haladni, legfeljebb újra felismerni a történetmondásban rejlő még fel nem tárt lehetőséget”.⁹ Noha Grendel Lajos inkább az addigi mészölyi pálya szintéziseként és lezárásaként értelmezi a regényt, véleménye egybecseng az előbbiekkal, miszerint a *Film* „a késő modern magyar epikában is domináló történetközpontú elbeszélés végső trónfosztása”.¹⁰

Mészöly tehát egyértelműen új hang és módszer a műfaj magyarországi történetében: szenvtelenül szikár, tárgyilagos és pontosan részletező, a lineáris időszerkezettel szakító prózája az olvasótól a szokottnál nagyobb koncentrációt igényel. Noha nem mond le teljesen a cselekményességéről, az eseményeket töredékességében, a történeteket mozaikosságában mutatja be, ahol a visszatérő motívumok, az ismétlődő témák hozzák létre a mű bonyolult hálózatát, rejtélyes összefüggésrendszerét. A valódi téma bújtatott, a múlt különböző rétegeit egybejátszva lehet át- és újraértelmezni az események mélyebb okát és viszonyrendszerét: ebből fakad az elbeszélés nehézsége. Mészöly rendhagyó történetmondásának szálakra bomló szövevényébe saját történelmi-emberi tapasztalatait próbálja átmenteni. Pontos megfigyeléseket rögzítő szövegeinek motivikusan átszövő hálójában az önéletrajzi töredékek, családtörténetek mellett különböző történelmi időszakok metszetei is felbukkannak: a korábbi történelmi korok és a 20. századi magyar félmúlt eseményei egyaránt.

A *Film*ben három idősíkon szövődnek a történetek szálai: a jelenben az öregasszony és az öregember vánszorog hazafelé a Csaba utcán; közben a film vissza-visszavált a magyar történelmi félmúlt zivataros évtizedeibe; a harmadik síkon a narrátor filmkameraként követi, irányítja az eseményeket, miközben néha utal a közeli jövőben bekövetkező változásokra. Ez a regényírói módszer, vagyis a kamera tárgyilagos tekintete már a *Warhol kamerája* című 1969-es esszéjében is foglalkoztatta Mészöly írásművészetét: amire a kamera képes, „az csupán a külső, történő valóság látványának tettenérése. A film technikai zérópontjáról [...] rögzíti a történő valóság zérópontját, a pusztá mozgásszövevényt: [...] Az idő mint olyan, eleve fiktív rendbe helyezi az átéléseket. Az átélés viszont, önmagában, folyton arra törekszik, hogy objektiválja az időt. [...] Ha az eddiginél árnyaltabb pontossággal akarjuk ábrázolni, ami van, ami történik – időtlenített pillanatot, pillanatok sorozatát

kellene hitelesítenünk.”¹¹ Épp a külső valóság látványának tettenérése, a valóság mélyebb megragadása, az átélt események belső feldolgozása és a kronológiát felbontó idődimenzió adja a *Film* megértésének alapvető problematikáját, amit Károlyi Csaba az „útközbeniség” szerepe (soha meg nem érkezés), az „elmondhatóság határa” (az elmondhatatlan elmondásának vágya), a „tiszázatlan időbeliség” (epikai dinamizmus megteremtése, megfoghatatlan múlt és jövő) fogalmaival vezet be.¹² A regény három síkja, illetve az úton levés, az elbeszélés nehézsége, valamint a felbomló időrend egyaránt kapcsolatba hozható a jelen írásomban tárgyalt három témakörrel: a test, a történelem és az emlékezés regénybeli szerepével. Az öregek külső bemutatásában a test, a múlt töredékeinek felvillanásában a történelem és az emlékezés válik jelentőssé. Mészöly különös narrációs módszere, a kamera mint objektív eszköz pedig mindhárom aspektusból érdekes lehet.

A Moszkva tértől kelet–nyugatra emelkedő úton vánszorgó öregek testének kegyetlenül pontos részleteit és a kétes vallomásokban, bizonytalan emlékképekben felidézett történelmi félmúltat a kamera próbálja rögzíteni, kivetíteni. Mészöly saját szubjektív élményeit egy szenvtelen, objektív, pontos kifejezőmóddal mondja el, vagyis a kamera egyrészt könyörtelenül rögzíti az öregek testi valóságát, másrészt megpróbál behatolni a tudatukba, hogy felidézze a történelmi múlt eseményeit. A megfigyelés és a megértés közötti tudatfolyamokra világít rá Bahtyin is *A külső test mint esztétikai jelenség* című írásában: „A test esztétikai befogadása így hát azt jelentené, hogy a külső megjelenítettségén keresztül empatikusan átéljük a test belső – akár fizikai, akár lelki – állapotait.”¹³ Ha a Mészöly-próza össze nem függő motívumrendszerének összefüggésrendszerét próbáljuk felfedni, akkor a külső megjelenés, az öregedés ránca egy belső lelki-történelmi állapot látteleként is értelmezhető. A kamera nem csupán felveszi, rögzíti az öregember kisebzett orrtövét, repedezett körmű ujjait, az öregasszony árok-ráncait, vérekes lábát, hanem kivetíti, majd a tudatba hatol, és nyomoz a történelmi bűnöktől megsebzett magyar félmúlt ráncaiban, repedéseiben. Így a külső testi seb és ránc a belső romlás, rongálódás, bűnözés asszociatív mezejére visz: a magyar történelem véres évtizedeibe, a gyilkos és erőszakos események sorozatába, amelyeknek teljes felidézése éppúgy lehetetlen, mint helyreállítása vagy rekonstrukciója. A Mészöly-regény tehát nemcsak az emberi test diszfunkcióit mutatja be, hanem arra is rávilágít, mennyi rés, repedés, romlás van a magyar történelem múltjában.

Az öregek mint a történelmi félmúlt átélő szemtanúi vagy mint túlélő vegetálók a kamerának teljesen kiszolgáltatva, egymásba karolva igyekeznek csúszva-csoszogva haladni hazafelé. A két agg roncs nyilvánossá tett, megszégyenített célpont, amint a kamera könyörtelenül rögzíti az előregedett test valóságát: az öregember petyhüdt bőrét, táskásodó húsát, hirtelen arc- és izomrángása- it; az öregasszony megereszkedett szemhéját, árok-ráncait, lapos mellét, befáslizott lábát, zilált kontyát, ritkás haját. Az öregember már nem hall, nem beszél, fásasztja a topogás, zihál, fullad, meg-megáll, álltában bevizel; az öregasszony aktívabb, nem hagyja magát vezetni, még jól hall, próbál beszélni, hiszen „nyelve nem tétlen a zárt szájrés mögött”. Ezen a halálba tartó közös úton kiegészítik, támogatják egymást. Az életben tartás kegyetlen nehézségeinek naturalisztikus leírása a fulladásos jelenet, mikor a levegőtlenesség hátborzongató igazságának anatómiai pontosságú részleteit olvashatjuk: „az Öregember rohamát úgy éljük meg, mintha magunk is fulladnánk. [...] az Öregasszony [...] báját sem nélkülöző sutasággal hajol az Öregember arcához, a száradó és mégis nyálás száj fölé, s a saját enyhén rúzsosított száját rászorítva, szívni-fújni kezdi a levegőt. [...] Az Öregember alsó és felső ajka taplószáraz most, s ebből a száraz résből lökődik ki a sárga nyálhabbal borított nyelv tompa félcsúcsa. A kép megtévesztően olyan, mintha követni akarná vele az Öregasszony lilászörös, túl hegyes nyelvét, mely éppen húzódik vissza.”¹⁴ Szabadulás és kötődés, életben maradás és haldoklás kettősségét, valamint több évtizedes kapcsolati dráma feszültségét is sejteti néhány jelenet, például mikor az Öregasszony a zakó alját hátulról megfogva próbálja támogatni az Öregembert. A helyzetet „pontosan nem tisztázható feszültség jellemzi, és ez elsősorban az Öregember arcáról olvasható le. A szemek hártvány-kék tükröződése most nem kelt feltétlen részvétet.”¹⁵ A feszülten figyelő Öregembert közben foglalkoztatja valamilyen belső film. Mivel az emlékezés felerősíti az érzelmi mozzanatokot, lehetséges, hogy a rémült Öregember tudatában játszódó pillanatokot próbálja közvetíteni a múlt eseményeire váltó regényszöveg. A filmkocka töredékessége nem is emlékeket, hanem inkább a tudatban lévő emléknymokat hívja elő. Ferenczi Sándor *Filozófia és pszichoanalízis* című művében Freud nyomán kifejti: „Az elfojtott, öntudatba süllyesztett érzések és gondolatok nem semmisülnek meg [...] A tudat alatti lelki tartalmak egészen

más elvek alapján rendeződnek el [...] időbeli és oksági valóság alig jelent valamit. [...] A lelki tartalmak logikai összefüggéseiből kiragadottan [...] specifikus kedvtelési súlyuk szerint rendeződnek [...] asszociatív szoroson egymáshoz kapcsolódnak.”¹⁶ Épp az emlékezés asszociatív logikája és szelektív jellege miatt az író bármennyire igyekszik is hitelesen bemutatni a félmúlt történéseit – 1912. május 23-án a véres csütörtök eseményeit, az 1919-es proletárdiktatúra idején a Vérmezőn Martinovics-emlékművet avató ünneplőket, a városmajori templomot megrongáló második világháborús bombázást, a Duna-part legbotrányosabb történelmi fejezetét, az 1944-es emberirtást, 1945. január 14-én a szeretetotthonban lakó zsidók lemészárlását, 1956-ban a menekülő ávéhások vérnyomát –, az emlékképek pontos felidézése lehetetlen. A valós múlt kibeszélhetetlenségének ambivalenciája a regény szövegében is tetten érhető, hiszen minden eseménytöredék „többé-kevésbé dokumentálható történeteket”¹⁷ igyekszik részletezni, mégis hiába a pontoskodás, a teljes igazságot nem lehet kideríteni. Paul de Man írja az *Olvasás és történelem* című kötetében, hogy „a történelmi tudás alapját nem empirikus tények képezik, hanem írott szövegek, még akkor is, ha ezek a szövegek háborúk és forradalmak maszkjaival álcázzák magukat”.¹⁸ Mészöly regényében a kamera kiváló eszköz lenne a valóság objektív rögzítésére, mégis hiába a film, a fotók, a dokumentumok tárgyi bizonyítékai, valamint az írott szövegek: a boncolási jegyzőkönyvek, újságcikkek, ügyvédi iratok feljegyzései, a szemtanúk (Buchinger Manó, dr. Massányi Tibor) közlései és Silió tárgyaláson tett vallomása, a múlt eseményeinek teljes megismerése lehetetlen. Valóság és fikció kétes-kétséges viszonyban állnak egymással. Paul de Man szerint a „hitelesnek tűnő, valóságábrázolásra törekvő elbeszélés olyan prózapoétikai eljárásokat alkalmaz, amely elmozdítja a prózaszöveget a történelmi-politikai interpretációtól”.¹⁹ Ennek értelmében az olvasó elbizonytalanodik: lehet-e egyáltalán a *Film* történelmi múltat felidéző pillanatképeit referenciális szöveggként értelmezni? Mészöly számára sem a történelmi-politikai interpretáció, a történelmi valóság hiteles elmondása a lényeg, hanem azok a prózapoétikai eljárások, amelyek kivetítik a tudatban zajló emlékképeket. A kinyomozhatatlan események tettenérésének, valamint a kibeszélhetetlen emlékek elmondásának vágya adja a próza feszültségét. Mészöly maga vallja: „A próza nyelve nemcsak mint struktúra fiktív, a változatai révén; de az időt is jobban igényli [...] a szó és mondat természetes nehézkedéssel foglya az idődimenzióknak, akár jelentésig akar eljutni, akár nem”,²⁰ tehát az események hiteles feltárásában mindig maradnak dilemmák. Az 1912. május 23-i események pontos adatközlései ellenére – miszerint már reggel kilenc órakor voltak sebesültek és halottak, délután már több mint négyezerre nőtt az áldozatok száma – a szemtanúk közlése ellentmondásos, Silió is csak megpróbál, de nem tud a tárgyaláson visszaemlékezni, beszámíthatósága kétes bizonyos vonatkozásban.

A Silióval megtörtént eseménysorozat is csak féltételezhető, hiszen vallomása zavaros, folyton összekeveri az időrendet, néha cáfolja korábbi nyilatkozatait, nem tud pontosan minden jelenetet feleleveníteni. A vádlott emlékképei éppúgy homályosak, mint a regény történelmi pillanatai. Az emlékképek rendezetlensége inkább csak felvillant egy-egy történelmi eseményt, amely elkövetett bűnök, tettek helyszínévé válik: így maga a bűntény kiderítése, felfedése a lényeges, vagyis maga a nyomozás. Minden idillinek tűnő hely: liget, major, kert, szőlődomb, park történelmi tettenérések és elkövetett bűntények színtere. A nyomozás során állandóan résen kell lenni, meg kell figyelni az apró részleteket, leselkedni kell. A látszólag össze nem függő eseményeket, mozaikos fragmentumokat, emlékképeket visszatérő motívumok kapcsolnak össze, ilyenek például mások megfigyelése, meglesése révén a *tanú*, a *szemtanú*, a *bűn*, az *áldozat* és a *szenvedés* motívumai. Ez a motívumláncolat nyomon követhető az állatok kíntásánál is. Az ellopott vemhes cerkófmajom egy bűntény áldozata: leselkednek körülötte az emberek, akik végignézik testi szenvedését, az elvetélés folyamatát.

A szőlőskertben tetten ért Sax Simon, a megerőszakolt lány és az őket megleső Silió Péter is szenvedő áldozat és szemtanú egyszerre. Sax Simon először kivégez egy nyulat, majd őt is megölik; a szilvafán nyújtózó lány először áldozat, majd Simon meggyilkolásának lesz a szemtanúja. A regényszövegben egyetlen rejtélyes utalásból lehet minderre következtetni: „váratlanul egy tizenéves kislány tűnik fel a ház padlásablakán, [...] lekuporodik a kémény mögé, s a szájába (hogy csitítsa magát) valamilyen piros rongyot tömköd be”²¹. Silió Péter – noha maga is gyilkos – egyszerre szemtanúja a bűntényeknek és elszenvedő áldozata a történelmi események sodrának. A múlt tulajdonképp tettenérések sorozata, amit bizonyítani kell. A szemtanúk faggatása nem elég bizonyíték, tárgyi dokumentumokra van szükség. A test–történelem–emlékezés viszonyrendszerét, valamint a bűn–

tanú–szenvedés–áldozat motívumainak kapcsolatát hozza összefüggésbe a *Film* két jelenetsora: egyrészt az 1945. január 14-i emléktöredék, mikor a szeretetotthon lakóinak és a kórház betegeinek kivégzését részletezi („A kirakott képsorozatban jól ellenőrizhető, hogy eredetileg nem kupacba lökik a testeket, ahogy jön, hanem hézagoló módszerrel, hogy ne használhassák egymást természetes gölyőfogónak”²²), másrészt egy ősz hajú asszonyt ábrázoló fénykép, amit egy auschwitzi fotóval vetnek össze („falnagyságúra kinagyított, félkönyökre támaszkodó lány, [...] a lángos-vékonyra tapadt melletten ceruzavégnyi bimbó, a bőr húsmentes szorossággal tapad a csontozatra, amitől a végtagok minden szokott méretnél hosszabbnak tűnnek. [...] Pillantásában több a szánalom, mint a szemrehányás”²³). Az élet-halál töredékeinek kifejező valóságát csak a filmkockák sora vagy a fénykép tudja hitelesen rögzíteni. A film vagy a fénykép segítségével a múlt embertelenségének lehetünk szemtanúi a jelenben: a fotó híven tükrözi az élet-halál eseményeinek pillanatképeit. A fénykép mint az emlékezés segédeszköze Susan Sontag szerint „olyan valóságelemeket ábrázol, melyek egyébként is léteznek, de amelyeket a kamera képes csak fölfedni [...] a fényképezés realitásának az a képessége a nyitja, hogy objektív arcképet ad: úgy fényképezi le az embert, hogy az eredményt ne gátolhassa szubjektív szándék”²⁴. Az Öregember halála után a hullaházban készített fotók azonban csak kiragadott részleteket tudnak adni, és nem lehet helyes sorrendbe állítani a képeket. A dokumentált valóság és a tudatban zajló fikció kettős szorításában Mészöly olyan elbeszélői eljárásokat alkalmaz, ahol a vissza-visszatérő szöveghelyek folyamatosan kételyt keltenek az olvasóban, hiszen: „jó adag bizonytalanság marad bennünk az Öregember [...] halálát és úgy általában a dolgok állását illetően”, „nem lehet pontosan kitalálni, mi történt”. „Nem lepődhetünk meg, ha egy pillanatra úgy érezzük, hogy hiábavaló pontoskodásunk, és hiába ütöttünk réseket.”²⁵ Lehet, hogy az egész topográfia hamis? Az öregasszony házában is csak vaktában tapogatózunk, Silió tudatködös állapotban vall, és a hullaházban a boncolási jegyzőkönyvekből sem bizonyos, melyik lehet a láttelepe.

Így a regény végére is marad a teljes bizonytalanság: a visszapergetett emlékek rendezetlenek, az emlékek egymásra torlódó rétege feleleveníthetetlen, a múlt kibeszélhetetlen, a bűntény felderíthetetlen, a valóság elmondhatatlan. Csak szórványos tényekből, szelektált élményanyagból, rejtélyes nyomokból próbáljuk összerakni az emléktöredékeket. A félig elbeszélte epizódokba rögzített események lezáratlanok, az emlékezés folyamata meg-megszakad.

A regényszöveget olyan tudatfolyam szervezi, ahol a motívumok hálójának szövedéke fonja össze az emlékfoszlányok mozaikjait. E szövevényes-motivikus szövegháló prózanyelvét igen árnyaltan írja körül Balassa Péter, mikor kifejti, hogy Mészöly írásaiban „feltartóztathatatlan, fékezhetetlen »családáradás« folyik, családon Közép-Európát, magyar történelmet, [...] tárgyak, fogások, [...] fortélyok, érintések, különös anyagfajták és szagok, azaz minden érzékelhető történetét is értve, amelyben azonban aligha kiismerhető, egykönnyen nem formalizálható módon időnként [...] felnyitják, majd hirtelen leeresztik az emlékezés, az elősorolás, az elbeszélés, a név- és motívumlistázás zsilipjeit”²⁶.

JEGYZETEK

¹ MÉSZÖLY Miklós, *Párbeszédkísérlet*, Kalligram, Pozsony, 1999, 163., 181.

² N. TÓTH Anikó, *Szövegvándor, Közelítések Mészöly Miklós prózájához*, Kalligram, Pozsony, 2006, 39.

³ BALASSA Péter, *Passió és Állathecc, Mészöly Miklós Filmjéről = Uő, Észjárások és formák. Elemzések és kritikák újabb prózáinkról*, Korona, Budapest, 1998, 28.

⁴ THOMKA Beáta, *Mészöly Miklós*, Kalligram, Pozsony, 1995, 53.

⁵ Uo., 55.

⁶ Uo., 51.

⁷ SÜKÖSD Mihály, *Mészöly Miklós regényírása*, Mozgó Világ, 1995 /8, 119.

⁸ BAZSÁNYI Sándor, WESSELÉNYI-GARAY Andor, „vakolattal borított – s így nem látható festmény...”. *Mészöly Miklós Filmjéről*, Új Forrás 2011 / 6., 70.

⁹ THOMKA, i. m., 54.

¹⁰ GREDEL Lajos, *A tények mágiája*, Kalligram, Pozsony, 2002, 11.

¹¹ MÉSZÖLY Miklós, *Warhol kamerája – a tettenérés tanulságai*. = Uő., *Otthon és világ, Esszék, tanulmányok*, Kalligram, Pozsony, 1994, 302., 304.

¹² KÁROLYI Csaba, *Rekonstrukciók Mészöly Miklós művészetéről = Uő, Ellakni, nézelődni, Esszék, kritikák*, Pesti Szalon, Budapest, 1994, 48.

¹³ Mihail BAHTYIN, *A külső test – mint esztétikai jelenség – expresszív és impresszív funkciói* = Uő, *A szerző és a hős*, Gond-Cura Alapítvány, Budapest, 2004, 116.

¹⁴ MÉSZÖLY Miklós, *Film*, Magvető, Budapest, 45–46.

¹⁵ Uo., 69.

¹⁶ FERENCZI Sándor, *Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében*, Magvető, Budapest, 1982, 48.

¹⁷ MÉSZÖLY, *Warhol kamerája, i. m.*, 8.

¹⁸ Paul de MAN, *Irodalomtörténet és irodalmi modernség* = Uő, *Olvasás és történelem*, Osiris, Budapest, 2002, 97.

¹⁹ Uő, *Az olvasás allegóriái*, Magvető, Budapest, 2006, 323.

²⁰ MÉSZÖLY, *Warhol kamerája, i. m.*, 305.

²¹ Uo., 212.

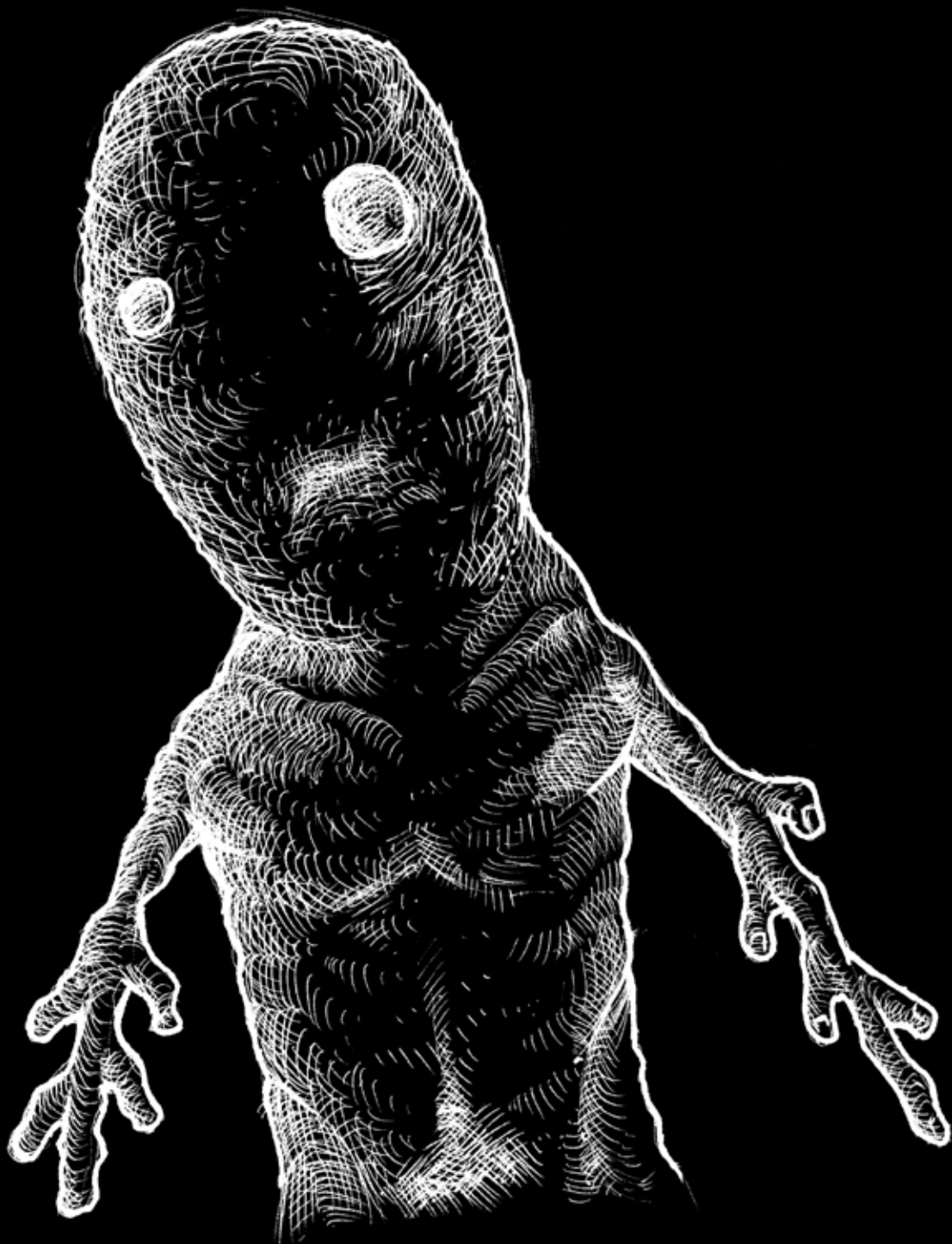
²² Uo., 176.

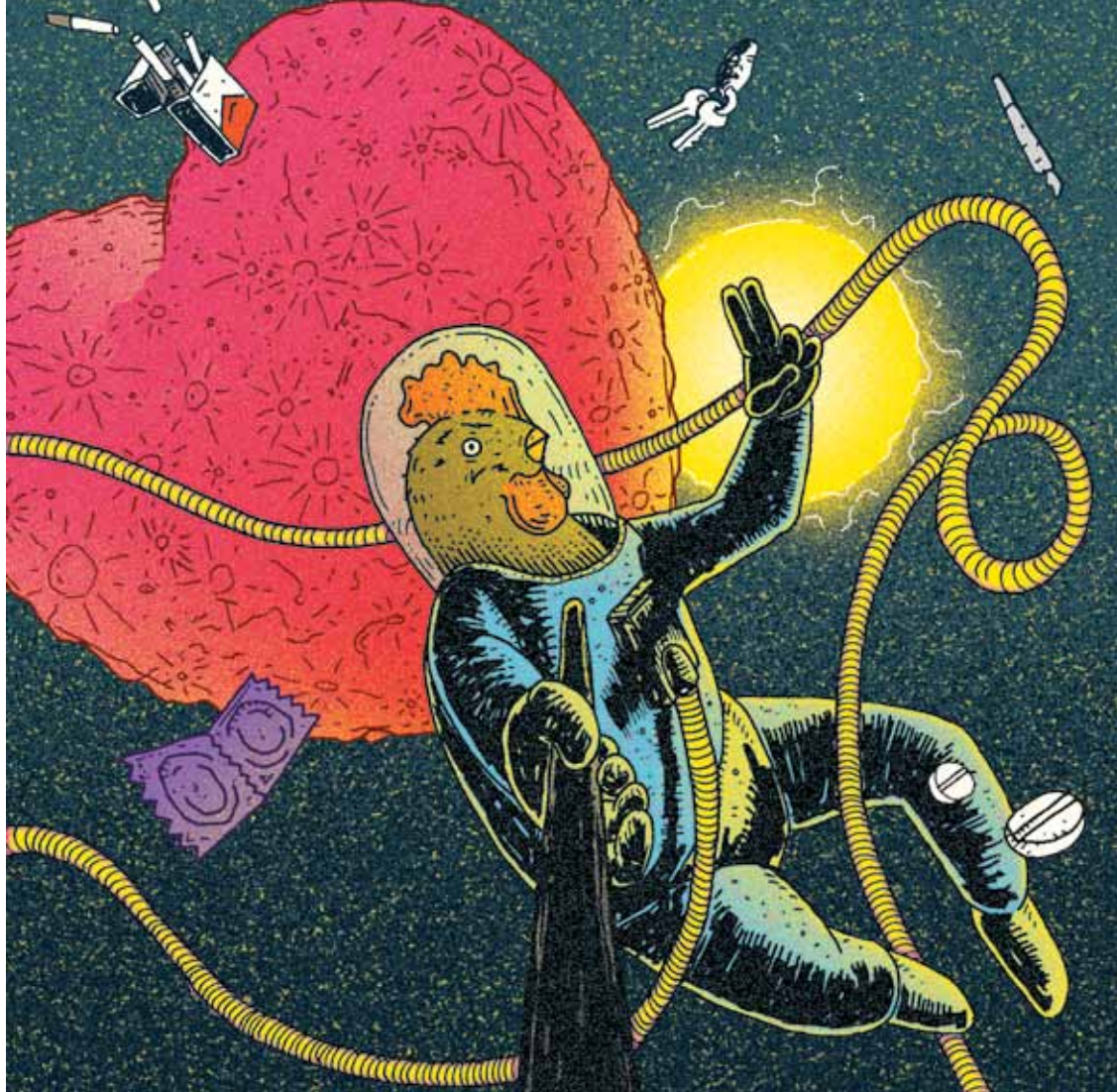
²³ Uo., 148–149.

²⁴ Susan SONTAG, *A fényképezésről*, Európa, Budapest, 1999, 155.

²⁵ MÉSZÖLY, *Warhol kamerája, i. m.*, 192., 149., 193.

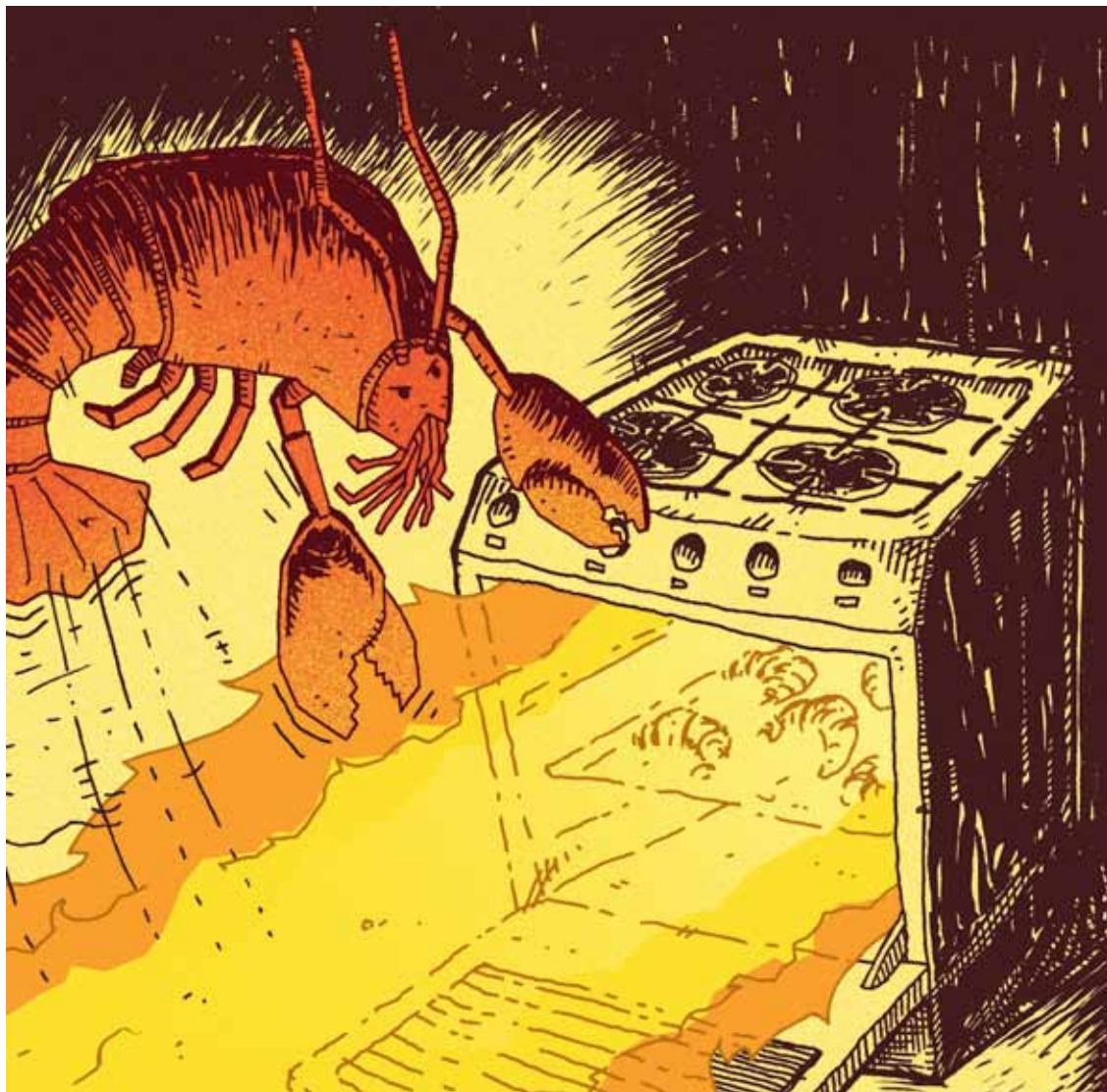
²⁶ BALASSA Péter, *A nyár mögötti nyár*, Élet és Irodalom, 2001. január 19.

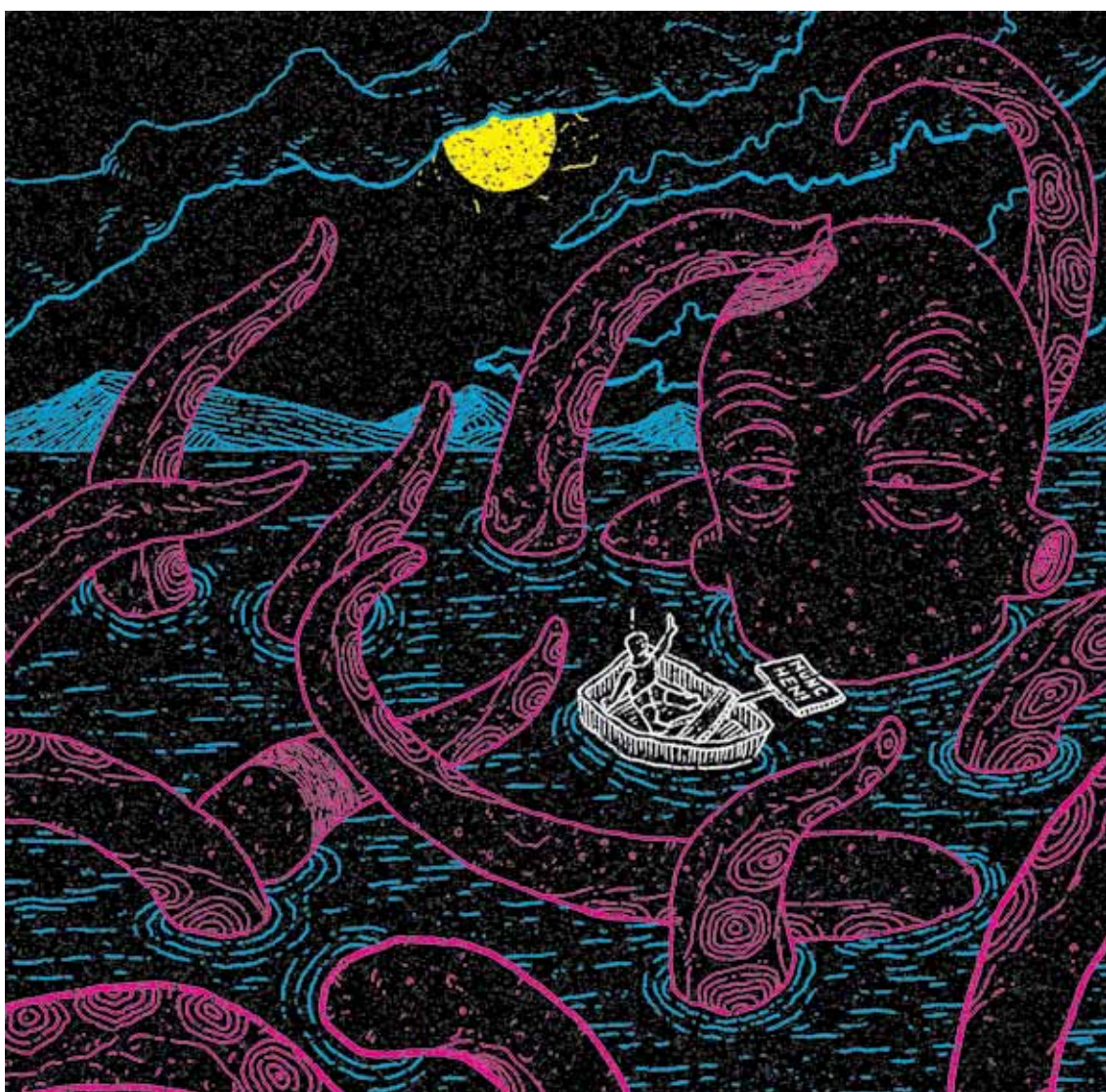

„Szeretlek bébi. De ez csak elméleti maximum.”; 2015.08.25.

„Most olyan szívesen lennék elősütött, fagyasztott, fokhagymás bagett.”; 2015.08.26.

„Nem úgy vágjuk ki a féklapot, mint a WC-ajtót!”, 2015.08.27.
„Nyaranta rohamszerűen fejlődik a földrajztudásom.”, 2015.09.05.

HORVÁTH ANNA

Jókai újratöltve

Gyakran érte az a vád Jókait az 1870-es évek közepétől, miszerint stílusa elfáradt, képtelen megújulni, alkalmazkodni a 19. század poétikaalképzéseihez. A művek boldog befejezése valószerűtlennek tűnt, a már-már idilli hangulat diszharmonióba fordult át. Az akkori irodalmi gondolkodás a kánonba tartozó nagyregényeit tekintette követendőnek és emelte a magaskultúrába, azonban a mai irodalomtörténeti kutatások szerint idősebb kori műveit sem lehet egyfajta hanyatló tendenciába sorolni, bizonyos értelmezések inkább a szecessziós és avantgárd törekvések előfutárai közé helyezik azokat.

Egyes megállapítások szerint Jókai nem tudott szabadulni az 1848-as forradalom és szabadságharc élményétől, ezt próbálta meg feldolgozni műveiben.¹ Ezt tekintette a „jelennek”, s hiába élt már a jövőben, nem tudott alkalmazkodni a megváltozott irodalmi struktúrához. Ezek a vélemények Jókai időskori műveit kétségtelenül nem regénypoétikai, hanem pusztán esztétikai minőségükben vizsgálták. Természetesen egy, a reformkort példaként reprezentáló regényt nem lehet azonos szinten említeni egy később keletkezettel, hiszen míg utóbbi előképe lehetett a 20. század megváltozott személetének, addig előbbi már nem tudott beleilleszkedni a társadalmi elvárásokba, kellőképpen reprezentálva azt az optimista jóslatot, amellyel akár az *És mégis mozog a föld* című regény is zárult, miszerint „minden emelkedik az ég felé: házak, népek, szellemek”.

Felmerülhet a kérdés, hogy miből merített és milyen források fedezhetők fel későbbi művei alapjaként, ha nem a szabadságharcos eszmény, illetve más történelmi korokban való elmélyedés alkotta-e témáit. A sztereotípiát Jókait Magyarország „nagy mesemondójaként” aposztrofálta, holott minden nagyobb nemzetnek megvolt a saját Jókai-kaliberű alkotója – pejoratív jelző nélkül. Ezért tűnik alapvetőnek a kortársaival való összevetés, habár kétségtelen, hogy korszaka nagy alkotóival, így például Flaubert, Zola, Verne vagy Dumas munkásságával való összehasonlítás alapján inkább Jókai maradna alul, hisz kézenfekvő lenne korszerűtlennek és másodlagosnak nevezni műveit. Felmerülhet a kérdés, hogy milyen kritikai nézőpont sorolja Jókait világirodalmi szinten a másodrendű szerzők közé, azonban esetében némi kitekintést kell tenni alkotó módszerére és forrásaira. A másodrangúság kérdése talán abból a meghatározhatatlan, vegytisztán nem besorolható műfajiságból fakad, amely az egész Jókai-életművet körbeöleli. A kortársaival való összevetéskor kimarad az az aspektus, hogy míg Verne vagy Zola hazájában viszonylag békésen zajlott a 19. század, Jókainál egy egész nemzetet átforgató trauma érezte hatását az 1848-at követő években. Véleményem szerint ezért nem tekinthető teljes egészében romantikusnak vagy realistának munkássága, s talán időskori műveit is ez a látszólagos besorolhatatlanság determinálta.

Elemzésemben arra vállalkozom, hogy egyik ekkoriban keletkezett regényét, az *Egész az északi pólusig* címűt hasonlítom össze Jules Verne *Utazás a Föld középpontja felé*-vel. Verne, a francia romantika ünnepeztetett alkotója és Jókai, Magyarország legnépszerűbb írója érdekes és értékes összehasonlítási alapot képezhet. Verne tudományos fantasztikuma hatott Jókaira, idősebb kora felé egyre inkább, holott ez komoly ellenkezést, ellenérzést váltott ki pályatársai köréből.² Nem értették, miért fordult egy ünnepeztetett írófejedelem az akkoriban szerényebb képességűnek tartott francia auktorhoz. (Talán a magaskultúra képviselői megbocsátották volna, ha esetleg Dickens vagy Dosztojevszkij lett volna a minta. Holott csupán az történt, hogy Jókainak megtetszett Verne stílusa, ezért megpróbáltozott egy hasonló regény megírásával, amit akkori kritikusai nem díjaztak.)

ÉRTELMEZÉSI KONTEXTUSOK JÓKAI REGÉNYÉVEL KAPCSOLATBAN

Érdekesség, hogy Fried István az *Egész az északi pólusig* című művet a parodisztikus próbálkozások közé emeli, nem pedig a reális Verne-hatás megnyilvánulásaként értelmezi. Meglehető, Fried a re-

gény utószavában leírtak alapján vizsgálódott: Egyed Ilona a keletkezéstörténet kapcsán bemutatta, hogy a mű az *Üstökös* című hetilapban jelent meg.³ Maga az író jellemezte úgy a folyamatot, hogy mostantól az irodalmi humornak fog egy kis helyet adni a lapban az eddig politikai viccek helyett.⁴ Ez nem feltétlenül jelentette azt, hogy a tárgyalt mű a humor oldaláról fogja megközelíteni Verne stílusát (amit Egyed cáfol is), hanem el akarta kerülni a Tegetthoff-kontextussal⁵ szembeni vádakat.

A Tegetthoff története

1872 és 1874 között egy osztrák–magyar északi-sarki expedíció indult útnak a Tegetthoff gőzös fedélzetén. Az eredeti cél az Északkeleti átjáró felfedezése lett volna, ehelyett azonban a 24 fős csapat felfedezte a Ferenc József-földet. Az expedíciót Julius von Payer főhadnagy és Karl Weyprecht irányította, a költségek legnagyobb részét osztrák és magyar nemesek, arisztokraták finanszírozták. Az felfedezőút sikerrel zárult, a vállalkozás résztvevői több mint két évet töltöttek el az északi sarkvidéken gyakran életveszélyes körülmények között. (Egyetlen halálos áldozata volt az expedíciónak, amely Jókai regényében a következőképpen jelenik meg: Galiba Pétert halottnak hiszik, ott hagyják az idegen földön – így válik feleségéből özvegy.)

Az expedíciónak embertelen körülményeket kellett kibírnia kezdetleges eszközökkel felszerelve. A sarki télben a mínusz 50 °C-os hideg átlagosnak volt mondható, ezen a hőmérsékleten csonttá fagyott minden élelmiszerük. A kenyér haraphatatlaná és törhetetlenné vált, a vaját és a zsírt vésővel meg baltával kellett feldarabolni, hogy a főzéshez használni tudják. Telente a higany hetekre megfagyott. Étrendjükön főképp elejtett jegesmedvék szerepeltek: az egész expedíció alatt hatvanhatet ejtettek el, emellett fókára is vadásztak. A személyzet meteorológiai méréseket végzett, vizsgálták a jégmezők mozgását, illetve felderítés és vadászat céljából kisebb-nagyobb utakat tettek meg kutyaszállal a jégtáblákon. Az ünnepeket megtartották: karácsonykor jégkunyhót emeltek a jégtáblákból.

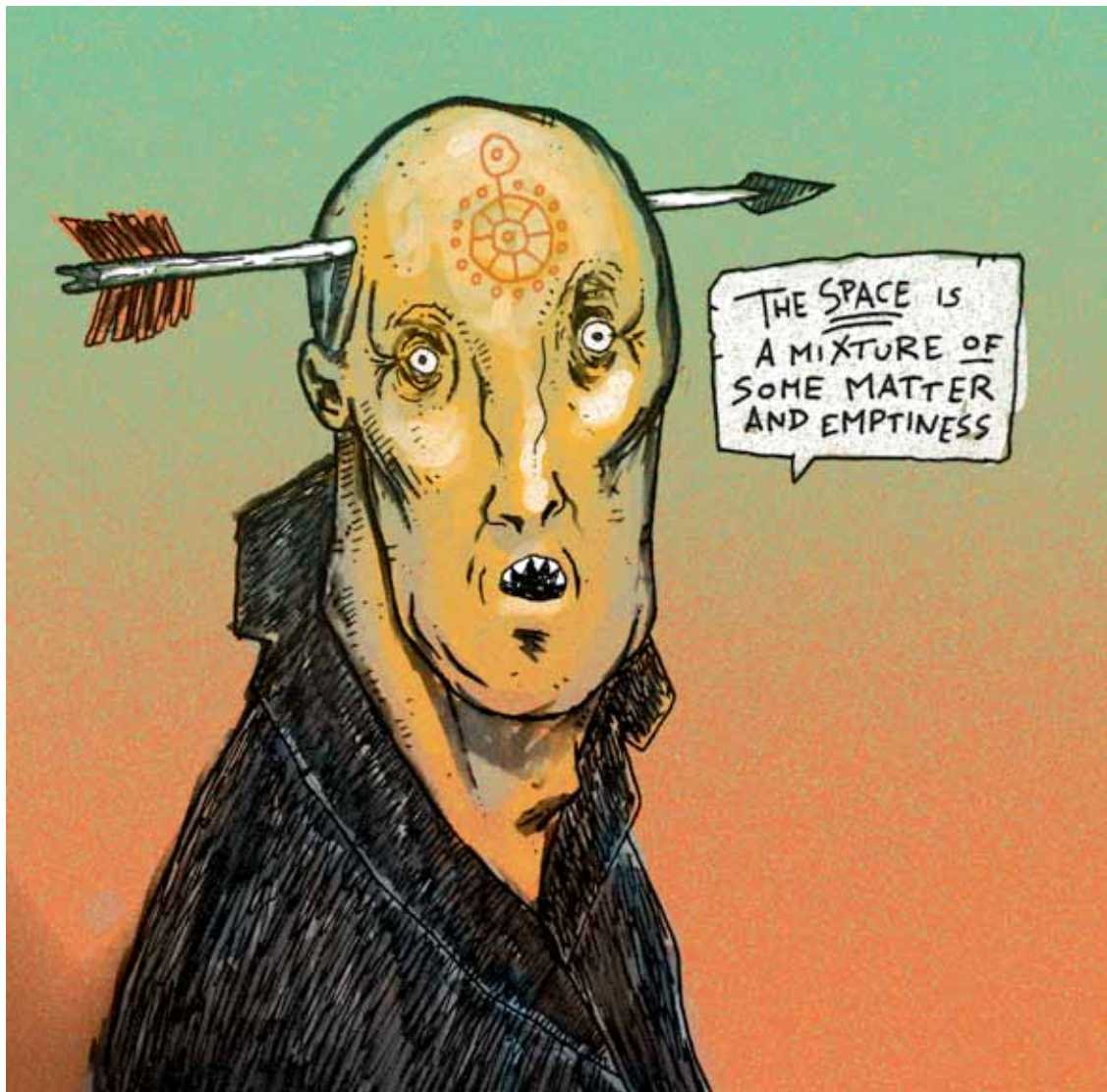
A felfedezőút történetét és a felfedezett területeket Julius von Payer írta le a *Die österreichisch-ungarische Nordpol-Expedition in den Jahren 1872–1874* című könyvében (1876). Az eredményeket – a fent említett könyvön kívül – Weyprecht és Payer magyarul is kiadott jelentéseiből ismerhette meg a korabeli tudományos élet. Julius von Payer és dr. Kepes Gyula a Magyar Földrajzi Társaságban 1874. október 19-én tartott előadást. Dr. Kepes pedig még az expedíció idején – Tromsøbe visszatérve – számolt be levélben a Vasárnapi Ujság számára az utazás körülményeiről és felfedezéseikről.⁶

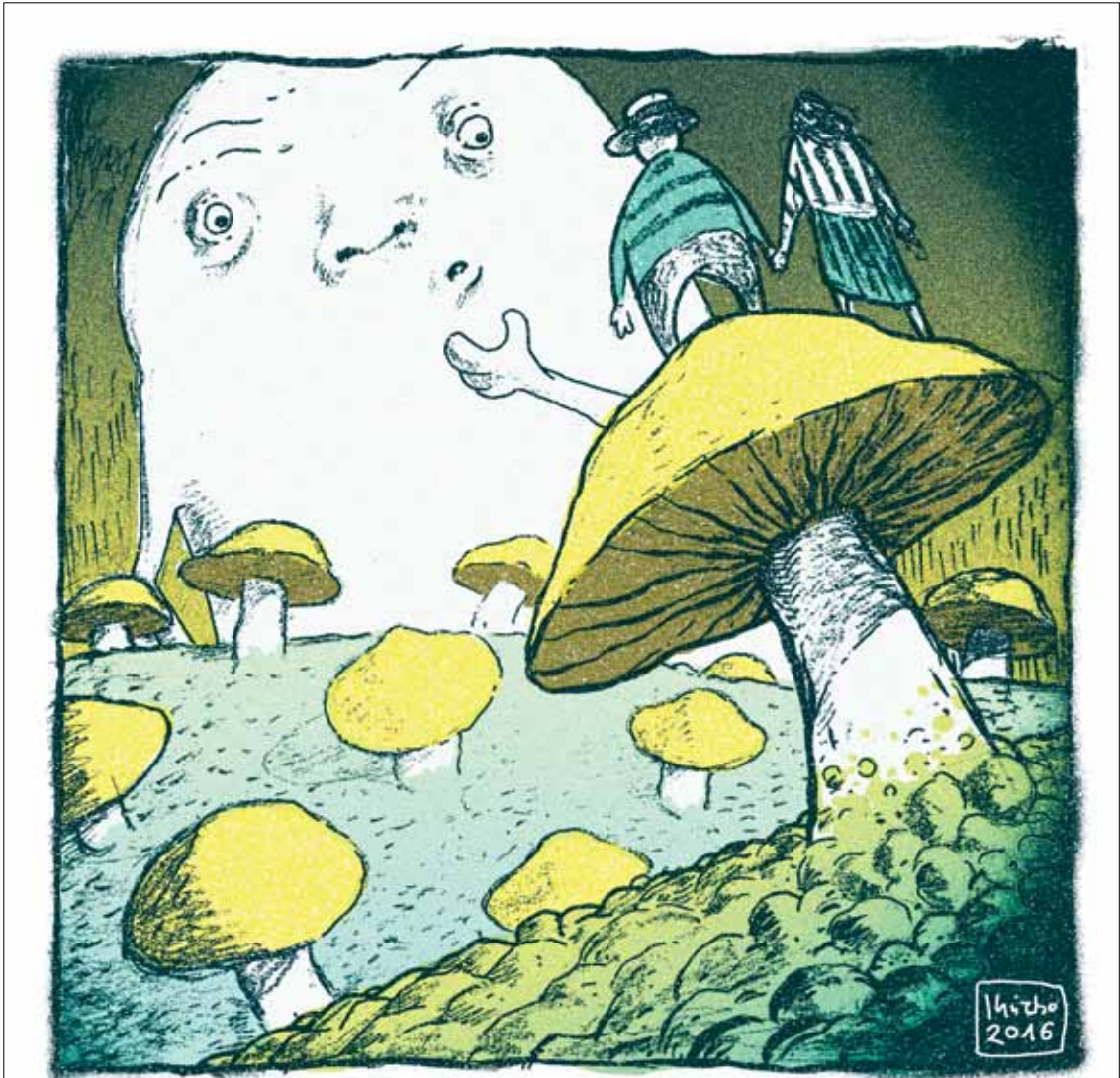
Az *Egész az északi pólusig vagy: Mi lett volna tovább a Tegetthoffal? Regény egy a hajón hátramaradt matróz feljegyzései után* című regény 1875-ben jelent meg az Üstökösben, ahol további alcímet is kapott: *Jules Verne oktatásai szerint írta Kakas Márton* – Jókai ezen a néven jegyezte írásait a lapban. De 1876-ban, könyv alakban már elhagyta az alcímet, nem ismert, milyen megfontolásból (lehetséges, hogy el akarta kerülni az összehasonlítást Vernével).

A kérdés kortársait is foglalkoztatta – az Üstökös olvasóitól kezdve egészen a művelt rétegekig, többek között Mikszáth Kálmán is szentelt részletet ennek a Jókairól szóló memoárjában. Elsősorban azt emelte ki, hogy míg Verne természeti és földrajzi ismereteinek népszerű terjesztése miatt épített ki cselekményt és tett bele alakokat, addig Jókai Verne metódusa és a mese miatt talált ki ismereteket, kiforgatva őket eredeti mivoltukból. Verne az észre épített, Jókai a képzeletre. Verne a tudományt terjesztette, Jókai pedig hamis tudományt tanított.⁷

Már Mikszáth is kiemelte, hogy a vélemények megoszlottak: egyesek önkicsinylésnek vették ezt az írói eljárást, míg mások elbizakodottságnak. Szerinte egyik sem volt, csupán megtetszett neki Verne stílusa. (Később hasonló motivációval írta meg *A csigák regényét*, talán nem is az akkoriban már nem divatos Verne-replikák miatt, hanem az üvegszekrényben levő csigagyűjteménye kedvéért.)⁸ A mű megírása folyamán Jókai nem tért el különösképpen jól bevált írói módszerétől: egy híryanagot dúsított fel fantáziája segítségével és színesítette regénnyé. A főhős Galiba Péter, aki – jellemzően korábbi regényhőseire – észére és talpraesettségre támaszkodva túléli a szigeten maradáást, tudományos felfedezések sorozatát teszi meg. Nem feltétlenül újdonsága miatt érdemes kiemelni a művet az érdektelenségből, és a kánonközeli regények mellé helyezni, hanem humora és nyelvi megfogalmazásai miatt, amelyek talán a fiatalabb generációkhoz is közelebb tudják hozni Jókait, akiről esetleg csak a *Kőszívű* írójaként voltak nem túl kellemes emlékeik.

„Konzervált egyszerűség, választékos tükör, mozdulatlan, hamis távlatok.”, 2015.12.10.
„The Space is a mixture of some matter and emptiness.”, 2016.05.21.

„Mások a vágyai, más helyzetet akar kialakítani magának.”, 2015. 12.25.
„Ti nem is vagytok emberek.”, 2016. 04. 03.

Jókai saját természettudományos műveltségére alapozott regényei felépítése során, de nem teljes egészében építette bele történeteibe, hanem képzeletével színesítette őket: tudatosan keverte a fantáziát a valósággal, hogy olvasóközönségének minden tagja számára könnyebben fogyaszthatóvá váljanak szövegei. Kellő mértékben vegyítette a tudományt az irodalommal, némely esetben a szórakoztatással is – ahogy az elemzés is mutatja –, így az olvasók nem ábrándultak ki belőle, bizonyos szinten még művelődtek is (mégsem egy földtudományi segédkönyvet lapozgatva).

Jókai rajongott a természetért, a növényekért. Moesz Gusztáv tanulmánya⁹ részletesen elemzi, hogy mennyi növény tekinthető a valóságban is létezőnek, illetve mennyi lehet az író képzeletének a szüleménye. Ez persze magával vonja azt a megállapítást is, hogy nem szabad botanikus szemmel vizsgálni Jókai regényeit, inkább esztétikai szempontok által vezetve. Moesz szerint csak élvezni kell a budai hegyvidék leírását, az Alföld növényvilágának bemutatását vagy akár a székely havasok naturalista megjelenítését. Jókai nem csupán író volt, ahogy az utókor legszívesebben emlékezik rá, hanem egy 19. századi polihisztor, aki tudományos eszköztárát az irodalommal vegyítve színesítette regényei történetét. Szó szerint színesítette, hiszen ha az olvasás során nem a történetvezetésére figyel az olvasó, hamar szembeötlő, mennyi szín jelenik meg leírásaiban, szinte már látatva a megfestett tájat.

Utazás a Föld középpontja felé

Jules Verne *Utazás a Föld középpontja felé* című regénye 1864-ben jelent meg, előkészítve a további, szintén utazással kapcsolatos nagyregényeket. (Ha kategóriák közé kellene elhelyezni az életművet, akkor előtte csupán az *Öt hét léghajón* előzné meg tematikai szempontból a tárgyalt regényt, utána következnenek a továbbiak, mint például az *Utazás a Holdba*, *Nemo kapitány*, *80 nap alatt a Föld körül* stb.) Ő volt a tudományos-fantasztikus irodalom korszakalkotó alakja. Magyar vonatkozásait tekintve elmondható, hogy sosem járt országunkban, de a korabeli források szerint kedvelte a magyarokat, regényei tematikáját tekintve több is kapcsolódik hozzánk (*Sándor Mátyás*, *A dunai hajós*, *Várkastély a Kárpátokban* stb.). Sokan csodálták, ugyanakkor voltak, akik értéktelennek tartották műveit, a nagyközönség és íróársai nagyobb része azonban elfogadta, tisztelte munkásságáért (kortársai közül például Zola, Balzac, Gorkij, Dumas vagy Sand). Jókaihoz hasonlóan az írás megteremtette számára az állandó jövedelemforrást, illetve érdeklődése a tudományos felfedezések iránt a találmányok vizsgálataihoz is elvezették.¹⁰ (Jókaival ellentétben a valóság és a képzelet határán játszódó cselekményei nem léptek át a fantasztikumba, de akadnak olyan alkotásai, ahol ezt nem tudta elkerülni.)

A regény Axel, a professzor unokaöccsének szemszögéből tárul elénk, a fiatal fiú szemlein keresztül tapasztaljuk meg a tudományos kalandot, amelynek során Izland alól, egy föld alatti tengeren „átkelve” végül Olaszországban, a Strombolinál bukkannak fel a történet hősei. A két főszereplő két pólusa is a történetnek: míg a fiatal fiú inkább a megfontoltabb személyiség, addig nagybátyja mindent feláldozna egy nagyobb tudományos sikerért.

HASONLÓSÁGOK A KÉT MŰ KÖZÖTT

Mindkét regény rövid fejezetekre tagolódik, amelyeknek rövidege (Jókainál egészen meglepő módon) nem akadályozza a befogadást, hanem segíti azt. (Gondoljunk bele abba, ha a *Fekete gyémántokhoz* hasonló [ál]tudományos szakszöveggel kellene megbirkózni minden egyes részben.) Sőt, Jókai még a befejezett alkotást is két részre bontja, amelyek között a mű hangvétele is megváltozik. (Erről alább.) Másrészt mindkét mű – egy ősi toposzt felhasználva – az utazás témakörében íródott, s a főszereplőkön keresztül nyer betekintést az olvasó az átélt eseményekbe.

A két regényben a közös motívumok az utazáshoz, a kalandhoz kapcsolódóak. Mindkét esetben egy látszólag megfejthetetlen, különös írásképpel kerülnek szembe a karakterek: Verne-nél óizlandi rúnáírással íródott a levél, Jókainál madárnyelven. A megfejtés menete utóbbinál azonban a paródia elemeit ötvözi magában, hiszen „A Sándor” találja meg a megoldást, aki a regény szerint a szerkesztőség legállhatatosabban dolgozó munkatársa volt, holott a valóságban csak *A Hon* kézbesítője.¹¹ Verne esetében a fiatal unokaöcs fejt meg a rúnákat – érdekes, hogy nem a mindentudó professzor jön rá. (A szerző talán szakítani akart a hagyományokkal, hogy a főhős kezébe adjon

minden eszközt, amelyek által már-már emberfeletti képességűnek titulálják őket az olvasók? Kétségtelen, hogy a 19. század második felére idejétmúltnak vált ez a formula, többi regényében is ez ismétlődik: a főszereplők utazásuk során mindig kapnak társat, s együtt küzdik le az akadályokat.) Minden bizonnyal a tudós is megfejtette volna a titkosírást, de karakteridegen vonásnak hatott volna a műben, hogy már az első megjelenésekor is habókos férfi egy nyugodt pillanatában végiggondolta volna az összes lehetséges magyarázatot – még ha a kvalitásai megvoltak is hozzá.

Továbbá szembetűnő, hogy egyik regényben sem maradnak magukra a főszereplők: Verne esetében ez bevált írói eszköztára része volt – sosem szerepeltette utazás tematikájú regényeiben a főhősöket egyedül, míg Jókainál a társaság eleinte egy jegesmedve képében realizálódik, majd a lendő feleség és após válik útítárrá. Az utazás során pont a segítőknek lesz köszönhető, hogy a főhős legtöbb esetben megmenekül, például ha nem lett volna Hans hathatós közreműködése, Lidenbrockék nem éltek volna túl felfedezésüket, és Galiba Péter is eleinte megszelídített (és özvegygé is tett¹²) jegesmedvéje által maradt életben. (Igaz, segítségre azért volt szükségük, mert a két főhős nem birtokolta egy tipikus hős tulajdonságait és képességeit, mint akár egy Odüsszeusz, hanem emberi, esetünkben gyakran esendő lény volt.)

Szembetűnő, hogy a természet alkotta képződményeket mind Jókai, mind Verne gyakran leírja műveiben. Mindkettőjüknél megjelenik egy föld alatti helyiség: egy barlang, amelyben felsorakoznak az ősvilág hüllői – azoknak az állatoknak a csontváza, megmaradt teteme, amelyek már kihaltak, így az átlagolvasók számára csak tudományos szakkönyvekből lehetnének ismeretesek. Fontos kiemelni a narrátor, jelen esetben áttételesen a szerző tájékozottságát is a természettudományos témakörben: Verne Axel szemszögéből ismertette a ritkaságokat, olykor a professzor előadásába csempészve tudományos téziseket, Jókainál mindent Galiba Péter nézőpontjából ismerhet meg a befogadó (így nem tudva különbséget tenni a tudományos és áltudományos meghatározások között). Ha frazeológiai alapfogalmat rendelünk alakjához, akkor a tipikus „jég hátán is megél” karaktert formázta meg vele az író akár szó szerint is. Verne-nél jobban kimutatható a tudományos műveltség, például hivatkozik a venezuelai Guacharo-barlangra, amelyet Alexander von Humboldt 1799-ben fedezett fel, és az ezt követő évtizedekben a világ egyik legismertebb barlangja volt.¹³

A másik fontos természeti képződmény, amely mindkét műben előfordul, a vulkán. Az *Utazás a Föld középpontja felé*-ben Lindenbrock professzor le akar jutni a Föld legsalsóbb rétegeibe, és ehhez egy egyébként a valóságban is létező izlandi vulkánon, a Snæfellen keresztül vezet útja. (A jégsapka által borított alvó vulkán délkeleti lábánál fekvő Arnarstapi településen egy kicsiny barlang mellett többnyelvű táblák tájékoztatnak, hogy Verne regényének utazása itt kezdődött.¹⁴) A történet végén pedig a professzor és társai a Stromboli-vulkánban jönnek újra a felszínre.

Jókainál Galiba Péter akkor bukkan a vulkánra, mikor kutatni kezdi a kijáratot (mindentudó karaktere révén feltételezte, hogy az őseMBER is kijutott a felszínre). Különbség abban rejlik, hogy míg Verne regényében az emberek elszenvetői voltak egy természeti jelenségnek, és kétséges volt számukra a végkimenetel, addig Jókainál maga a főszereplő idézte elő a mindent megmozgató vulkánkitörést és földrengést. (Tudomásom szerint a valós helyszínen, az akkori Ferenc József-földön ma nincs működő vulkán, de a bizonyos mélységekben található bazalttrétegek megengedik annak feltételezését, hogy valaha volt, ám valószínűleg Jókai korában már nem – legalábbis az expedíció nem számolt be róla.) A vulkánt csak egy lehetséges menekülési útvonal kezdeteként írja le az író: miután Péter konstatálja, hogy petróleum folyik a patakban, rádöbben arra is, hogy egy robbanás elszakíthatja a szigetet, és úszva biztonságosabb helyen, talán egy civilizáció közelében köthetnek ki.

MIBEN ÁLL KÜLÖNBSÉGÜK?

A két regény középpontjában a kaland, illetve az utazás áll, ám különbségük ebben az aspektusban is érzékelhető: Verne alkotásában a lényegi utazás nemcsak a földfelszín alatt történik meg, hanem pontos leírást kap az olvasó, hogyan jutottak el Izlandra, s addig miket tapasztaltak a szereplők. A fél Európán átívelő történetészál vezeti be a címben is aposztrofált élményt, a cselekmény második felében zajlik Lidenbrockék felfedezésének leírása. Jókainál azonban a fő cselekményszál kibomlása közben a földrajzi helyszín nem változik meg, hanem a felszín alatti világ titkai lesznek kikutatva. (A címben megjelenő utazás nem történik meg, az olvasó csak a tényekkel szembesül: Pétert halottnak hitték

társai, így otthagyták a felfedezett vidéken. Nincs leírása annak, hogyan jutottak el az északi pólusig.) Ez esetben nem csak az író képzelete színesíti meg a tudományos tényeket, a leírás ugyanis kiegészül egy transzcendentális aspektussal is: a kezdetben jelen levő játékosság a megfogalmazásban (vagy akár abban, hogy Galiba Péter minden egyes élethelyzetben feltalálja magát, és abból fakad a regény szinte összes helyzetkomikuma, hogy mindennel igyekszik baráti kapcsolatot létesíteni, még egy bálnával is) eltűnik, mikor megtörténik az ősemberrel való találkozás. Míg a könyv első részének hangvétele a játékosság és paródia határmezsgyéjén mozog, addig a bibliai utalások után az elbeszélő narrációja stílust vált: megszűnik a komolytalanság, mintha már a téma is indokolná a váltást.

A második kötetben már ez a hangnem határozza meg Jókai beszédmódját, akkor csúcspontja ki a legjobban, amikor megtalálják Káin sírboltját, amely a vallástalan olvasóban is önkéntelen borzongást vált ki. Ez a második átok, amely elhangzik a *Bibliában* (az első a paradicsomi kiűzetéskor szintén Isten szájából): aki megöli Káint, hétszeresen legyen átkozott – ez a szám pedig meg is jelenik a regényben, hisz az ő elporladása után Lámech hétszer veti le magát a földre, meghasogatva palástját. Jókaira jellemző írói magatartásforma, hogy elporlad Káin, mégsem lesz megölve – egy (szinte gyermeki) csók miatt,¹⁵ így megszűnik az átok, nem hordja többé a bélyeget a homlokán. Szintén bibliai utalás a 2×7, azaz 14 serleg, amely biztosítja az élet megmaradását azon a sarkkörtől vidéken: Jókai ezt az epizódot használja fel arra, hogy ha nem is teremtőként, de bizonyos mértékben feloldozást adjon Káinnak az elkövetett bűnökért. Még egyszer megjelenik a hit és a vallásosság a műben, amikor Galiba Péter elköveti a robbantást, és Nahámát próbálja életre kelteni az ámbraolajjal: a *XLVI. zsoltár* zsolozsmája kerül önkéntelen reakcióként szájára.¹⁶

Galiba Péter nevének etimológiáját vizsgálva érdekes ellentmondást fedezhető fel, ami a vezetéknev és keresztnév között feszül. A *galiba* szó bajt, slamasztikát, az ezzel járó bosszúságot jelenti, míg a Péter ősi, a *Bibliában* is központi név: az első pápa (pontosabban az utókor által a pápai titulussal ellátva, hiszen még nem volt megszilárdulva az egyházszerkezet, a későbbiekben került Péter neve mellé a „rendfokozat”, viszonyítási alapként a többi, későbbiekben pontifikáló utód miatt) a hajdani kőszikla. Jókai attitűdjéből kiindulva talán ez a név a regény kulcsmotívuma a szerkezet tekintetében is. De nem csupán Galiba Péter nevében van ellentmondás, hanem személyiségében is: a mű elején megtudjuk, hogy matróz, akiről azonban a cselekmény előrehaladtával kiderül, hogy érti Lámech nyelvét (valószínűsíthető, hogy arámiul szólalt meg az ősapa), és a történet végi mini-teremtéstörténetnél pedig maga is teremtőként tekint le saját világára. Karaktere magában hordozhatja az egyszerű ember mibenlétét: a kétkézi munkás matrózként, de mégis antropomorf istenként tűnik fel a narrátor által a befejezéskor.

Jókai kettős narrációja ugyanakkor nem zárja le a cselekményt: visszautal a regény elejére, a megtalált levélre, így körköröséget alkotva a szerkezetben. Az olvasó nem tudja meg, mi történt a szereplőkkel, a narrátor pedig nem ad róla felvilágosítást, hanem lezártnak tekinti a cselekményt.

Verne esetében nem beszélhetünk transzcendentális áthallásokról – talán ezért sem, mert ahogy elhangzik a mű elején, Lidenbrock professzor egy habókos tudós, akinek világszemléletével nem tudna komplementert alkotni a vallásosság. Minden bizonnyal a műfaj adta korlátok miatt maradt ki az alkotásból mindenféle transzcendentális élmény, még említés szintjén sem jelenik meg a történet folyamán. (Csupán egy kivételt találunk, amikor a professzor az emberi koponyát megtalálva előadást tart arról, mely korból származhatott a csontváz – akkor említi meg, miszerint lehetséges, hogy a bibliai Jáfet nemzetségéhez tartozott,¹⁷ de ez nem vallási értelemben vett utalás, véleményem szerint pusztán egy tudós megállapításának tekinthető vallási áthallás nélkül.)

A narráció tekintetében eleinte úgy tűnik, Verne a tárgyilagos, korlátozott tudású narrátort alkotta meg a regény során, akinek hangvétele szintén jelen van a játékos könnyedség, de az író további műveire jellemző keretek között mozog. Talán egyetlen ellenpéldát lehetne erre hozni, amikor a cselekmény végén kiderül, hogy a professzorék a valódi könyv címét használják sajátjukhoz. Finom önutalás a regény címére, de mintha nem csak ez az egy utalás jelenne meg rejtetten a műben: kitértem már Axel és a professzor kettősére, a tudós látszólag korlátolt zsenialitására, de lehetséges, hogy ebben az esetben Verne a tudós karaktere megírásakor más műfajból is merített. A klasszikus detektívtörténet példáját bevonva a vizsgálódásba feltűnő, hogy ott is két főhős áll a középpontban: a zseniális, ámde faragatlan lángész és a társa, a nála sokkalta együgyűbb (de nem pejoratív értelemben vett) „asszisztens”. Mintha erre játszana rá tudatosan Verne Axel és a professzor kettősét bemutatva: egyikük egy különc Sherlock Holmes, míg unokaöccse Watson, aki folyamatos kérdésfeltevéseivel mozdítja előre a cselekményt, látszólag véletlenül rábukkanva a megoldásokra, mint például a rúna-

írás megfejtése. A kalandos utazás és annak leírása mintha a későbbi fantasy regényeket idézné, hiszen akár Tolkien vagy Rowling munkáival is lehetne párhuzamot vonni.

Az erkölcsi felfogás egyik munkában sem jelenít meg semmiféle negatív ellenpéldát, amely a korban közfelháborodást váltott volna ki. Gyulai Pál kritikája, miszerint a karakterek megteremtésekor Jókai csak pozitív vagy negatív hősöket tudott alkotni, átmenet nincs a két pólus között – némiképp módosítva ezt a felosztást –, valóban észrevehető. Amíg egy Baradlayné nem inog meg a döntésében, és mindvégig erkölcsös marad (legfeljebb saját lelkivilágában viaskodik, de akkor sem önmagával, hanem környezetéből fakadóan konfrontálódik az alacsonyabb erkölcsökkel rendelkezőkkel: ezeket a konfliktusokat vetíti ki a férje arcképével folytatott dialógusok során), itt már nem lehet ennyire elválasztani egymástól a karakterhű és karakteridegen motívumokat. Érdekes, hogy Galiba Péter tulajdonképpen bigámiát követet el, hisz házasként kötött vadházasságot Nahámával (a felélesztett lánnyal), hogyha lényegi házasságnak tekintjük kapcsolatukat, és nem bonyolódunk dogmatikai előfeltevésekbe. Bori Imre szerint Jókai egyik regényében sem jött létre a klasszikus szerelmi háromszög, maximum az író képzeletében játszódhattak le az eseményesorok. Értelmezésében Jókai főhőseinek egy része egy bizonyos „harmadik” utáni vágyakozás kihívásával nézett mindig is szembe, habár ez a viszony sosem realizálódhatott.¹⁸ (Az irodalomtörténész tanulmánykötetében bevezeti a „nász a természetben” motívumot, példákat hozva, de nem tárgyalja az elemzett Jókai-regényt, csupán a szigetképzetig jut el.¹⁹ („Itthon azt mondták rá, hogy meghalt, s a feleségének penziót adtak, amivel az nagyon meg volt elégedve.”²⁰)

Jókai a történetet nem zárja le, a mű keretes szerkezete visszautal a regény első részére, a levél felfedezésére, így az olvasó nem tudja meg, mi történt a szereplőkkel, sikerült-e túlélniük a kalandot. Míg egy korábbi Jókai-regény folyamán elképzelhetetlen lett volna egy nem boldog vagy a befogadóban a végkifejletet illetően kétséget hagyó befejezés, itt már szemléletváltás érezhető. Pályája vége felé ez a keserédes, Barta János szerint biedermeier-realizmus²¹ tette a legnagyobb hatást az alkotóra, így a korábbi regénykoncepciók elavulttá váltak. (Az 1869-es *Kőszívűben* a nemes jellemű karakterek esetében nem is látszott reálisnak, hogy fáradozásuk jutalmáért ne kapják meg a megérdemelt, kötelezően boldog végkifejletet.) Az *utazás a Föld középpontja felé* a francia romantika eltörölhetetlen jegyei (akár az előbb említett Axel–Grauben szerelmi szál) miatt sem torkollhatott érzelmi drámába: nem hiszem, hogy akárkiben is kétségek merülnének fel, amikor Verne-t olvasva elgondolkozik a művek végkimenetelén – hiszen a közgondolkodásban a „boldog vég” mint kellék hozzátartozott az író repertoárjához. Kétségtelen, hogy Verne hangvétele könnyedebben indul, az elején Jókaié is hasonló, ám a végére jelentős eltérés mutatkozik meg a két regény között.

Németh G. Béla szerint Jókait kétszer tanuljuk meg szeretni.²² Először akkor, amikor magát az irodalmat szeretjük meg, és később, amikor már a szöveg mögé tudunk látni, elemezve a kor sajátosságait és jellemvonásait. Talán kései műveit ezért nem kedvelik sokan, hisz a melankolikusság, a lélek kietlensége, a látszólag széthulló cselekmény, a lezáratlanság és a korábbi műveire nem annyira jellemző naturalizmus kerül bennük előtérbe.

JEGYZETEK

¹ GERGELY Gergely, *Jókai-regények a hetvenes években*, Itk, 1975/3, 307.

² MIKSZÁTH Kálmán, *Jókai Mór élete és kora*, Budapest, Népszabadság könyvek, 2007, 278.

³ Az Üstökös Jókai humorisztikus hetilapja volt, 1858 és 1918 között jelent meg heti rendszerességgel. (Jókai után Szabó Endre vette át az lap szerkesztését, s ő is maradt a szerkesztője 1918-ig, megszűnéséig.) Főként politikai élceket, humoros és parodisztikus képeket, cikkeket és rövid novellákat közölt. Jókai Kakas Márton néven is publikált lapjában. Innen kiindulva Fried joggal tekintheti a művet paródiának, hiszen az Üstökösben megjelent írások hangvétele is vitriolos, fanyar humorral ábrázolta a magyar politikát és közéleti személyiségeket.

⁴ JÓKAI Mór, *Egész az északi pólusig*, Budapest, Unikornis, 1993, 193.

⁵ Véleményem szerint valószínűsíthető, hogy Jókait legtöbb regénye megírása közben egy valóban megtörtént eset inspirálhatta, de ezeket az információkat csak kiindulópontként használta a cselekményszövés folyamán, és saját fantáziájával dúsította fel a tényeket. Így az egykor valódi hírekből gyakran csak a nevek azonossága maradt meg, és történetiségük valódisága. Meglátásom szerint Jókai a megtörtént Tegetthoff-expedíció kapcsán szerette volna elkerülni, hogy olvasóközönsége ihlethiánnyal vagy plágiummal vádolja meg. S regényindításába beemelve egy valós eseményt – amelyet egy humorisztikus hetilapban közölt – elkerülte azokat az értelmelési kontextusokat, amelyek nem teljes értékűnek vallották volna regényét.

⁶ https://hu.wikipedia.org/wiki/Osztr%C3%A1k%E2%80%93magyar_%C3%A9szaki-sarki_exped%C3%ADci%C3%B3, ill. <http://ujkor.hu/content/az-osztrak-magyar-monarchia-sarki-expediciojanak-fogadtatasa-1874-ben>

⁷ MIKSZÁTH, *i. m.*, 279.

⁸ *Uo.*

⁹ MOESZ Gusztáv, *Jókai növényismerete*, Természettudományi közlöny, 1925/március, 6–8.

¹⁰ <http://www.literatura.hu/irok/real/verne.htm>

¹¹ JÓKAI, *i. m.*, 195. Az irónia ebben az epizódban azért jelentős, hisz Galiba Péter madárnyelven írt segítségkérését a világ tudós társaságai és kutatói közül senki sem tudta megfejteni, így került végül Magyarországra, a szerkesztőségbe, ahol a minden képesítést és kiemelkedő kvalitásokat nélkülöző Sándor csak rápillantva megmondja az irat tartalmát.

¹² Péter kloroformos kendővel megszelídítette Bábit, a jegesmedvék vezetőjének feleségét, de egy összezapás során (a medvék két tábora: Babi, férje és néhány támogatójuk, illetve a többi medve) a megszelídített jegesmedve párja életét feláldozta Péterért és az őt védelmező Babiért.

¹³ http://www.barlang.hu/index.php?option=com_docman&task=doc_view&gid=409&Itemid=85

¹⁴ *Uo.*

¹⁵ Mindhárom szereplő, Péter, Naháma és apja vallásos tisztelettel közelít a megkövült ős felé, és a lány – talán naivságból – megcsókolja az ősapa homlokát, aki így elveszti megjelöltségét az emberek előtt felszabadulva az átok alól, és elporladva pedig megváltást nyer(het).

¹⁶ „Azért az én szívem nem félne / Bár az egész föld megrendülne, / Bár a hegyek a tengernek / Közepébe kerülnének!” JÓKAI, *i. m.*, 119.

¹⁷ Jules VERNE, *Utazás a Föld középpontja felé*, Könyvmolyképző, Szeged, 2009, 212.

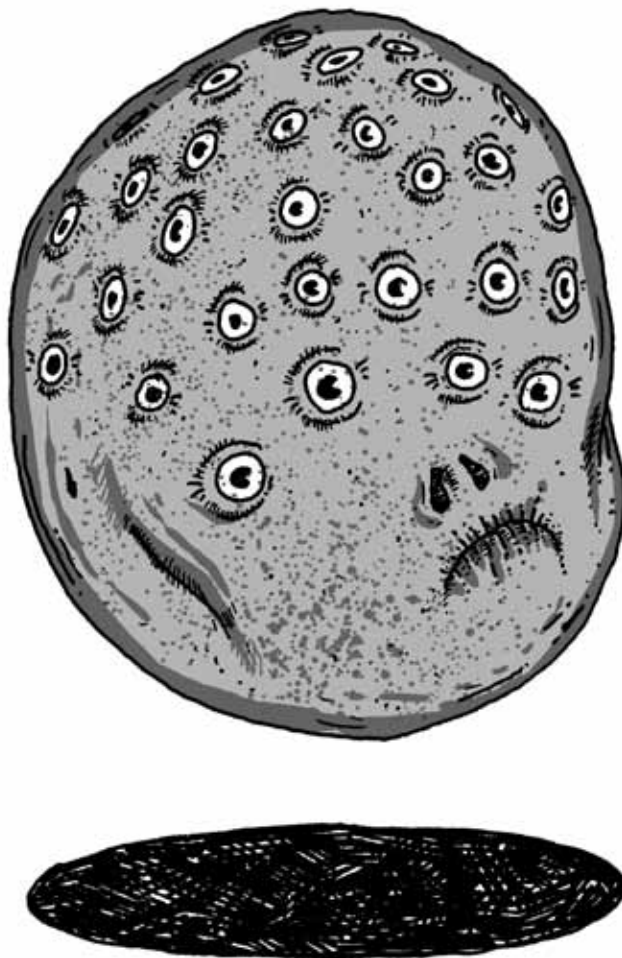
¹⁸ BORI Imre, *Varázslók és mákvirágok*, Forum, Újvidék, 1979, 38.

¹⁹ *Uo.*, 46.

²⁰ JÓKAI, *i. m.*, 8.

²¹ BARTA János, *Klasszikusok nyomában. Esztétikai és irodalmi tanulmányok*, Akadémiai, Budapest, 1976, 306.

²² NÉMETH G. Béla, *Életképforma és regény. A Jókai-olvasás állomásai*, ItK, 1975/3, 501.

KARDEVÁN LAPIS GERGELY

„Zsoli úr álmodik”

Álom és térbeli tapasztalat Jékely Zoltán költészetében

KARDEVÁN LAPIS GERGELY (1980) Piliscsaba

Évának

Az 1930-as évek irodalmi kánonja többször átrendeződött, ma már csupán néhány tanulmány, baráti levél emlékeztet rá, hogy Jékelyt kortársai nemzedéke (a Nyugat harmadik nemzedéke) egyik legnagyobb tehetségeként, meghatározó alakjaként tartották számon. Szerb Antal írta róluk: „A költők közül Jékely Zoltán és Weöres Sándor a legérdekesebbek. Jékely a legköltőibb temperamentum közöttük. Különös összeállítású lélek, már az érzékszervei is úgy alakultak, hogy költő legyen belőle.”¹ Halász Gábor pedig így vont mérleget a nemzedékről: „A legjelentékenyebb közöttük kétségtelenül Jékely Zoltán; a varázslás, az új költői eszmény az ő természetének felel meg legjobban.”² A második kötet, az *Új évezred felé* kapcsán pedig így írt: „Ha van költő fiataljaink között, akinek a hangját nem lehet félreismerni, Jékely Zoltán az.”³ Rónay György a második verseskötet recenziójában csak Krúdy és Apollinaire művészetével látja rokoníthatónak Jékely líráját.⁴ A kritika elismerését osztották a pályatársak is. A jó barát Weöres már az első kötetről is szép kritikát írt a Nyugatba, a második kötetet olvasván pedig egy baráti levélben teljes elismeréssel tiszteleg Jékely előtt: „Még az első kötetednél is sokkal jobban tetszett, ezzel pedig nagyon sokat mondok. Kritikai érzékemet eléggé sokra tartom, és nyugodtan merem állítani, hogy az *Új évezred felé*-hez fogható mindaddig nemzedékünkéből még senkisért írt, beleértve a saját köteteimet is.”⁵

Jékely tehát az 1930-as, '40-es években nemzedéke meghatározó alakjának számított. A pályatársak és a beavatottak az irodalompolitika pártállami időszaka alatt is számon tartják művészi rangját, ettől kezdve azonban mintha féloldalassá válna költészetének kanonizációja: míg az irodalomtudományos érdeklődés csak elvétve fordul a művei felé, maga az *irodalom* továbbra is a legnagyobbak között tartja számon. Az írók írója – méltatták többen három évvel ezelőtt, születése századik évfordulóján. Csekély vigasz olyan költői életmű esetén, amelyben – különösen első évtizedében – egymást érik a remekművek. Mi lehet az oka e felemás hírességnek? Talán „erdélyiségnek” meghatározatlan státusa? Nem érdemes találgatni. Művészi érettségét éppen az mutatja, ahogyan lelkileg lassan-lassan berendezkedik ebben az általános léttörvényként felismert, de amellet jellegzetesen magyar és közép-európai otthontalanságban. Jékely nosztalgiája nem válik egyhangúvá. Ahogy Kemény István fogalmaz: „Ha Jékely harminc évvel előbb születik, akkor ma a Nyugat első nemzedékének nagyjai eggyel többen lennének. Ott lenne köztük ő is. Megvolna benne Ady prófétasága, Babits ódon játékossága, Kosztolányi ragyogó egyszerűsége, Füst Milán grandiózus őszintesége, Karinthy egész bolygóban gondolkodása, és ő talán keverte volna mindezt egy merészebb erotikával és Erdéllyel (amit a Nyugatban eleinte nem képviselt senki).”⁶

Az alábbiakban azt kísérlem meg bizonyítani, hogy Jékely első költői évtizedének versépítésében kitüntetett szerep jut a térbeliség és az álom poétikájának. A tér metaforikus térként, az álom a tudat által nem irányított, objektív pszichikai folyamatként – tehát mindkettő *értelmezésre váró jelként* – válik a versépítés anyagává.

„HÜLT HELYÜNK” – JÉKELY-VERSEK TÉRPOÉTIKÁJA⁷

Sokan észrevették, hogy Jékely 1930-as évekbeli költeményeit valamiféle családi hasonlóság köti össze. Leírták róla, hogy egész ekkori költészete „zarándoklás egy elveszített birodalom felé”,⁸ hogy

A tanulmány *Az álmodó ember* című nemzetközi interdiszciplináris konferencián (Budapest, PPKE BTK, 2015. április 17–18.) elhangzott előadásom továbbgondolt változata.

„az enyészet ingyence”.⁹ „[B]ennem eltűnés kórsága lappang” – írja saját lírai hőséről (*Consolation*),¹⁰ és ezt a beismert (mono)mániát csupán színezi és izzásban tartja az egyszerre erotikus és metafizikai sóvárgás, amelyet nem kis frivolussággal ő maga így fogalmaz meg: „Legjobban tetszettek nekem / a földön: nők és templomok, / kikben szökellő láng lobog, / kikben halottas béke zeng” (*A templom*).

Az első versektől az 1935–37. év nagyszerű darabjaiig Jékely költeményeiben egyre csiszoltabb változatokban egy összefüggő költői motívumrendszer bontakozik ki. Ennek kulcsszavai: *hűlt hely, hó, nyom* és a legsajátabb nyomaink: *saját (holt)testünk és lakó- vagy sírhelyünk*. A létezés terei őt végül mindig mint „hűlt helyek” érdeklik. Legyen az a szerelem helye, a saját test otthonossága vagy egymás utáni lakóhelyeink sora – csak tűntünkkel, üres hellyé (nyomná) válásukkal lesznek érdekessé e költészet számára. „A nyom a tér belépése az időbe, az a pont, ahol a világ egy múlt felé, egy idő felé elhajol”¹¹ – írja Emmanuel Lévinas, aki a nyomot a transzcendens jelenléteként értelmezi szép esszéjében. „A nyom annak a jelenléte, aki voltaképpen sohasem volt itt, aki mindig múlt.”¹² Térbeli nyomaink Jékely költészetében is elmúlás és jelenlét e kétértelműségét mutatják.

Fiatalon elhunyt gyermekkori szerelmének már életében is csak elhagyott nyomait találja a lírai hős: „Mindig hűlt helyed / lettem: kis fésűt s tört virágokat” (*Tündéri fürdés*), a hajdani szerelem helyét pedig hó borítja valahol Zugligetben (*Olympio siralma*). Volt szerelmek tájain kószál a *Levél* lírai hőse is:

*Amint kószálok a budai kertek
között az alkonyatban egyedül,
bizonygatom: a régi nagy keservek
szívelszorító íze édesül,
s most élvezem igazán a szerelmet.*

(Nem a szerelmet, hanem a szerelem emlékét ízleli, amelyet a hajdani szerelem terei, tehát nyomai közvetítenek a számára.)

A legsajátabbnak tudott térbeli otthonunk, saját testünk holttestként válik alkalmas verstárggyá, ha már a lélek „csúful magára hagy”-ta (*Csontjaimhoz*). Esetleg másként: a hajdani testi jelenlétünk „hiány-szobrát őrzik utcák, terek” (*Téli éjszakák*).

Épített hajlékaink a legelső metaforikus terek, amelyeket mi hoztunk létre azáltal, hogy jelenléssel ruháztuk föl őket.¹³ Jelkenti jelentőségüket csak testi jelenvalóságunk hiányában (ha már elhagytuk őket), vagyis akkor nyerik el, ha maradandó nyomainkká, minket magunkat jelentő nyomokká váltak: az enyedi sétatér végében álló ház, a Farkas utcai ház, a kis nyári lak a Hójában, a magyarvalkói templomkert pavilonja osztoznak ebben a nyomszerűségben.

*– Te újlakó, ellenség, idegen,
mit bánom én, csinálj akármit ottan!
de tudd meg, házadhoz egy névtelen
törvény szerint nekem örök jogom van!
Hisz én aludtam benne hamarabb
mint nyugtalan, izgága-álmú gyermek,
hosszám hasonlítottak a szobák
s minden bokra, fája a régi kertnek*

[...]

*Nemcsak álmomban: napvilágban, ébren,
mind arra járok én, hol itt, hol ott,
csak itt nem vagyok, hol életem élelem,
lelkem mindig ott, ott lent kóborog,
búm súlya alatt a padló ropog,
az új lakók felülnek a sötétben
s reszketve szólnak: itt jár egy halott!*

A nyom a lévinasi értelemben a legősibb jel, amely egy tőle különbözőre, távollevőre utal: Jékelynél az élet általunk (a lírai hős által) létrehozott (belakott, jelentéssel felruházott, kitöltött) terei, miután elhagytuk őket (tehát múlttá váltak), nyomainkká válnak, vagyis a lírai hőst jelentő leg-sajátabb jellé lényegülnek. A lírai hős „hült helyei” már eleve jelként, nyelvi jelekkel reprezentált (ekphrasis) térbeli jelekként kerülnek bele a versekbe. „Lenni a *nyomot hagyni* értelmében annyi, mint elmúlni, elmenni, eloldódni.”¹⁴ Elmúlás és jelentés e titokteli kapcsolatát Jékelynél a térbeli kódolás fedi fel: a lírai hőst magát jelentő jelek (terek) versbeli létrehozásának öntükröző alakzata. A „hült helyek”, a lírai hős által hajdan létrehozott, majd elhagyott terek így válhatnak egy eltökélt költői építkezés, önnön létezése jobb megértésének eszközeivé.

A „hült hely” ilyen központi szerepének igazolására az 1933–37-ben keletkezett versek széles konszenzus szerinti legjava felsorolható: *Consolation, Tündéri fürdés, A Szépség pusztulása, Eltűnik egy világ, Tavaszi gyász, Új évezred felé, Csontjaimhoz, Filmkirálynő képe alá, Nagyvakáció az Enyedi Kollégiumban, Apátlan éjszakák, Éjfél, Kalotaszegi elégia, Elhagyott lakások siratása.*

„ZSOLI ÚR ÁLMODIK” – AZ ÁLOM POÉTIKÁJA JÉKELYNÉL

Másfelől indul, de hasonló fölismeréshez vezet, ha az álom poétikai szerepét vizsgáljuk meg Jékely költészetében. Az álom szerepe Jékelynél nem csupán poétikai, de életrajzi-filológiai vetületben is megjelenik. Jékelyt a család és a barátok Zoli helyett Zsolinak becézték, ami franciául (joli) csinosat, szépet jelent. Szülei, Áprily Lajos és Schéfer Ida gondosan vezetett feljegyzései szerint érzékeny, a mulandóság gondolatával feltűnően sokat foglalkozó gyermek volt. Már négyévesen élénk (és olykor gyötrelmes) áloméletet élt. Különösen intenzív álmai egész életében elkísérték, nem egy szép alkotásának ihletői voltak. Nem csoda hát – így szól az anekdota –, ha Jékely álmait munkatársai is nagy tisztelettel őrizték. Munkahelyén, a Széchényi Könyvtár raktárában ugyanis rendszeresen el-elcsuntyókált, s amikor egyik délben barátai keresték, derék raktárosa lepisszegte őket: „Most ne tessék zavarni! Zsoli úr éppen álmodik.”¹⁵

Rendszertelenül, de szinte egész életén át vezetett naplójegyzetei álomnaplóként is funkcionáltak. Nemcsak prózában jegyezte le fontosabb álmait, gyakran egyből verskezdeményként, lírai morzsákként öltenek nyelvi formát. Péterfy Sarolt így ír erről egy 2014-es tanulmányában: „Jékely naplójegyzetében talán legfőbb sajátossága ez: az álombeli események és színterek a valóságnál nagyobb súllyal jelennek meg, sokszor a versek csíráival vagy kész, ébredéskor gyorsan lejegyzett versekkel.”¹⁶

Már az is beszédes, hogy a költő álmait a közelmúlt emlékeivel együtt, még bekezdésekkel sem elválasztva jegyzi le!¹⁷ Az álmok tehát az emlékezőskultúrája részét képezik. De mit gondol Jékely az emlékezésről? Erről szól szinte példázatos definícióként a *Levél* című vers első három versszaka.

*Ez is elmúlik lassan nélküled,
ó, vajjon ez már hányadik vasárnap?
hányadik csengő, visszhangzó üreg,
melybe hangod, szavaid visszajárnak,
ha beledönt a vágyó révület.*

*Amint kószálok a budai kertek
között az alkonyatban egyedül,
bizonygatom: a régi nagy keservek
szívelszorító íze édesül,
s most élvezem igazán a szerelmet.*

*Ott, hol a télen elhullott nyulat
a gyérfüves föld feldolgozza lassan,
ott lesz a fű tavasszal legdusabb.
E példával, azt hiszem, megmutattam,
mért szállt reám e termő kábulat.*

„most élvezem igazán a szerelmet” – Az élet tehát csak az emlékezésben (ami már esztétikai élmény) válik intenzív és értelmes valósággá. Élményeinkben nem akkor vagyunk jelen a legnagyobb intenzitással, amikor megéljük őket, hanem amikor visszaemlékezünk rájuk. Amikor (Hauser Arnold szavaival) „életünknek nem szereplői, hanem nézői vagyunk”. A jelenben az *idő* mindig *elvezett*, az emlékezésben újra *megtaláljuk az időt*.¹⁸ Az emlékezés tehát azt a szerepet viszi Jékelynél is, amit az epikában Krúdynamál, Proustnál. A verses példázat egyúttal rámutat emlékezet és térbeliség szoros összefüggésére is – amit az elmúlt évtizedek térbeli fordulata is újra tudatosított. De hogyan kapcsolódik ehhez az álom?

A *Mint a pupilla* című vers az ébredés pillanatát tematizálja. Az álomnak eszerint az élmények emlékké válogatásában van kitüntetett szerepe:

*Most a sötét végső foltja is illan,
naptól piroslik a hegyél,
vakítón hull be szobámba a fény,
s életem is elszűkül, mint pupilla.*

*Néznek a képek, minden a helyin,
és sor kerül a nagy leltározásra:
a vad nappal elől emlékeim
beigazodnak a békés homályba.*

„sor kerül a nagy leltározásra”; „beigazodnak a békés homályba” – a fogalomhasználat is felbátorít, hogy az álom egyik nagy hatású kognitív modelljével, Peter Evans számítógép-hasonlatával állítsuk párhuzamba a költemény álomfelfogását. Evans az álmodó agyat egy számítógéphez hasonlította, amely tisztítja a memóriáját, mielőtt elkezd futtatni egy új programot. „Amikor álmodunk, az agy lekapcsolódik a külvilágról, és ezt az »off-line« időt használja fel a nap során beérkezett hatalmas információmennyiség elrendezésére és újrászervezésére.”¹⁹ (Mindez különösen a REM-alvás szakaszára érvényes, amely alatt az agy egy-egy pillanatra „on-line” állapotba kerül, és ilyenkor a tudat töredékes bepillantást szerez az éppen futó memória-rendszerrel programba.)

Dacára annak, hogy álom és emlékezet összefüggését a vers e modellhez hasonlóan írja le, Jékely jóval nagyobb jelentőséget tulajdonít az álmok jelentésének, mint Evans modellje. Az emlékek álombeli átalakulásáról, az álom „emlékgyárként” való működéséről szól a *Vonatkozás* című verse. (Egyébként a keletkezés helyét is megjelöli: éppen Weöresnél tett első látogatásáról tart hazafelé. A vonatút a versbeli tájreprezentációk szerint nappal kezdődött, és éjjel ért véget.)

*Utazunk Nap alatt,
utazunk Hold alatt,
gyorsabban, mint a vad
s mint a vadmadarak.*

*Jössz velünk, árva ló?
Vén patád elkopik.
– De aki rámtékint,
az rólam álmodik!*

*Kicsi lány, mit csinálsz,
kis kezed kinek int?
– Könnyezték az, aki
ablakból kitekint!*

*Kispatak, mért zokogsz,
sós könnyet mért csillantsz?
– Könnyezték az, aki
ablakból rámpillant!*

*Fényeddel minek intsz,
sárga ház, zöld csalit?
– Az, aki rámtekint,
álmában itt lakik!*

*Így futunk Nap alatt,
robogunk Hold alatt,
fürgé vad elmarad,
s el a vadmadarak.*

*El a síró patak,
ház a csalit alatt,
kicsi lány, árva ló
elmarad, elmarad.*

*Várja őket az éj,
veri őket a szél,
s álmunkban ránhullnak,
mint vízre a levél.*

*S álmunkban felsírunk,
a lelkünk is kihűl:
szegény kis árva lány
hol jár most egyedül?*

*Az a vén kajla ló
vajjon meddig loholt?
Hátát sugarával
üti-veri a Hold.*

*Az a síró patak
milyen tájon szalad?
Megülték martjait
fekete madarak.*

*Kushad a sárga ház,
didereg a csalit:
bent két szál gyertya közt
virrasztnak valakit.*

Csöngéről jövet, 1935

Már az is érdekes, hogy Jékely, aki szinte az egész lírai életművét ötös és hatodfeles jambusokban, tehát blank verse-ben írta, most hangsúlyos felező hatos ritmust használ. Talán a Weöressel átverselt napok hatása, hogy a vonatkerekek zenéjét játékosan a költemény jelentésébe kapcsolja. Fontosabb azonban, hogy a vonatablak elsuhanó képei a nappalaink (az életünk) elsuhanó élményrengetegének (észleleteinek) metaforájává válnak. A verset két részre osztja a refrén. Az első részben az észlelés objektumai és a tudat párbeszédet folytatnak. A tudat kérdéseire nem válaszolnak az észlelt dolgok, hanem rendre felszólítással felelnek: érzelmi reakcióra hívják föl a személyiséget. A vers második részében történik meg az észleletek álombeli leltározása: „s álmunkban ránhullnak, mint vízre a levél”. Beindul az emlékgyár, és az emlékké gyúrt észleletekhez az álom rendre a korábbi felszólításoknak megfelelő érzelmi reakciókat társítja. Ennél is többet tesz azonban: az árva ló „hátát sugarával üti-veri a hold”, a kis patak „martjait megülték fekete madarak”. Az álombeli metaforákkal és archetipikus képekkel az élményből nemcsak pszichikai, hanem esztéti-

kai minőséget hordozó emlék születik. A versvégi halottas ház fényévnyi távolságba került az eredeti észlelettől (nem mellékesen a jelentés minden síkján lezárja az életút metaforájaként értett *Vonatozást*). Minderről Gadamer juthat eszünkbe: „[A] költői nyelvnek egy különös, csak rá jellemző viszonya van az igazsághoz.”²⁰ Már itt felmerül az apóriaszerű kérdés: Az álom működik eleve nyelv-szerűen, vagy az álom nyelvi közvetítettségének tulajdonítható mindez?

A tudományos álomkutatás eredményei és az álomról szóló filozófiai diskurzus mindig hatottak egymásra. Carl Gustav Jung egy helyütt úgy határozta meg az álmot, mint a tudattalan független tevékenységén alapuló automatikus folyamatot, amely „ugyanúgy független akaratunktól, mint például az emésztés fiziológiai folyamata”.²¹ Jung felfogásában éppen ez, hogy az akaratunk nem irányítja, a garancia arra, hogy adatként tekinthessünk rá. Adatként, vagy irodalmiasan szólva: *értelmezésre váró jelként*. Tehát az akaratunktól független volta eredményezi, hogy az álom „természetből objektív következtetéseket vonhatunk le a valóban meglévő lelkiállapotról vonatkozóan”.²²

A Wittgenstein-tanítvány amerikai filozófus, Norman Malcolm 1959-es *Dreaming* című könyvében a descartes-i álom-argumentum érvényét cáfolja. Ellenérve megvilágítja a további gondolatmenetet, és némileg párhuzamos az álom Jungtól idézett meghatározásával is. A karteziánus álom-argumentum közismerten az észleleteink megbízhatóságába vetett hitet ássa alá. Malcolm joggal veti ellene, hogy az álmot magát nem, csupán az álom elbeszélését ismerjük, és semmilyen eszközzel nem igazolható, hogy amit álomnak nevezünk, az alvás közbeni élményünk volt. „Az álom fogalmát nem az álomból magából, hanem az álmok leírásából nyertük, vagyis az álomelbeszélés jól ismert jelenségéből.”²³

Jékely szempontjából mindebből annyi az érdekes, hogy egyrészt az álom tehát akaratunktól független, vagyis objektív lelki folyamat, másrészt hogy csak közvetített formában létezik: leggyakoribb médiuma a nyelv. Az előbbi állításból az következik, hogy (Jung szavaival) „megismerteti velünk az igazságot önmagunkról”, vagyis az önismeret eszköze lehet, az utóbbiból pedig az, hogy ez az objektív lelki folyamat éppen a közvetítettségben nyeri el értelmét, a hangsúly tehát a médium minőségén van.

Jékely írja egy későbbi feljegyzésében: „Az álomnak a '40-es években kezdtem egyenrangú fontosságot tulajdonítani, vagyis körülbelül akkor, amikor a külvilág borzalmai kezdtek kifejezhetetlenekké válni, vagy nem volt meg hozzájuk a feldolgozóképeség, látószög. Az álombeli élmény azonban, csodálatosképpen, általában valami távlattal s feljegyzésre kényszerítő többlettel jelentkezik.”²⁴

Amikor Jékely „verset álmodik”, vagyis a költészetet használja az álom médiumaként, arra törekszik, hogy ezt az objektív adatot kész jelként, költői szóként emelje a verseibe, és tegye ezáltal az önmegismerés eszközévé. Emlékezzünk, a *Vonatozás* című versben hogyan nyerte el az egyedi és partikuláris élmény az egyetlen lehetséges jelentését az „álommunka” során. Jékely költészetének egyik lényeges sajátossága e szerény gondolatmenet szerint abban áll, hogy nemcsak a térképzetek, de bizonyos mértékben az álomképek is már eleve jelként, a lírai hőst magát jelentő jelekként válnak a versek alkotórészévé. Valami olyasmit értek ez alatt, mint amit Szerb Antal vesz észre Jékelynél: „Azok közé a nagyon ritka költők közé tartozik, akik nem szavakat írnak, hanem dolgokat.”²⁵ Hasonló eredményre jut az *Apátlan éjszakák*at fejtegetve Tandori Dezső is. Jékely versnyelvében – írja – „a világ jelenségeit idéző kifejezést ugyanolyan jelenségnek – jelenésnek – kell elfogadnunk, mint a világeit, nincs semmilyen magyarázat, s a tények, bármi »tündéresen« fogalmazódnak, legföljebb vígasztalnak ezzel a külszínükkel a mögöttük megbúvó erők ridegségéért, de el nem feledtetik ezeket”.²⁶ Magam úgy vélem, és azt igyekszem elemzéseimmel alátámasztani, hogy az ekphrasisként beépülő térképzetek mellett az álomleírás-töredékek azok, amik ilyen *szavak helyett dolgokként, kifejezések helyett jelenségekként* szöveődnek be a vers költői szavai közé. Az álomleírás-töredékek jelstátusa így leginkább az avantgárd képzőművészet objectjeihez, ready-made-jeihez hasonlítható. Mégis rétegzettebb azoknál, hiszen az álom mint (jungji szóval) „objektív tudattartalom” eleve csak nyelvi közvetítéssel (így Malcolm) válik hozzáférhetővé – hacsak nem feltételezzük, hogy maga az álom az, ami nyelvi természetű. Ezt a mély értelmű apóriát csak Jékely oldhatná meg, a puszta feltételezés azonban, hogy az *Apátlan éjszakák*ban is álomleírás-töredékek ready-made-jeivel van dolgunk, hasznos hipotézis lehet a vers jelentésének kibontásához.

Tandori az *Apátlan éjszakák* idézett elemzésében szinte mindent elmond, ami soronként Jékely bűvészmutatványairól elmondható.²⁷ A félhosszú költemény szakaszainak, nagyobb építőelemei-

nek kapcsolatáról azonban már kevesebb megállapítást tesz. A Jékely természetes légzésritmusát jelentő ötös és hatodfeles jambusi sorok kétszer nyolcsoros, nagyívűen komponált strófákba rendeződnek. Külön kisesszéket érdemlő rímeinek, bravúros stílusteréseinek, ellenpontozó akusztikai szerkesztésmódjának bemutatására nem térek ki. Számomra most fontosabb, hogy a versszakok felépítése egy kezdeti terv fokozatos elmozdulását mutatja a szabálytalan, de szerves forma irányába. Az első szakaszban nemcsak a rímképlet (abbacdcd/effeghgh), hanem a két időszik is olyan kétszer nyolcsoros versszakot előlegez, amely az elégia időszembesítő logikájára épül. Az is az elégikusságot erősíti, hogy a költő legsajátabb „elhagyott lakás – hült hely” motívuma adja meg a gondolatmenet felütését.

Az így kirajzolódó terv azonban már az első szakasz utolsó két sorában megtörik: a versidő visszatér az alaphelyzet jelenébe (az „Azóta már a koporsója porlott” sor utolsó szava befejezett melléknévi igenévként értendő), és többé el sem hagyja ezt a jelen időt, csupán egyetlen hasonlító mellékmondat erejéig. A második versszak rímképlete már nem ismétlődő szekvenciát, hanem felező tükrözést mutat, a harmadik csak nyolcsoros, a negyedik ismét tizenhat, az utolsó, tizenkét soros szakasz pedig végképp megbontja a szabályosságot. Ha az időbeli és a zenei kompozíció a szerves változatok szabálytalansága felé mutat is, a térbeli szerkesztés következetes marad, és ez önmagában is figyelemre méltó. A versszakok határa a kinti és benti térreprezentációk határával esik egybe, sorrendben kint/bent/kint/kint/bent ritmusban követik egymást. Persze a bent is mindig a kintből lesz (lett), nem tagadhatja meg ősi eredetét: „bútoraink csontjában megremeg / örök lelke medvés rengetegeknek”.

Az első két szakasz minden sorával előkészíti az utolsó három strófa lényegibb történéseit. Ha a lírai hős térbeli mozgásának dramaturgiáját figyeljük, akkor az első két szakasz nem más, mint megérkezés az álmodás helyére. Itt kell említeni, hogy Gaston Bachelard híres könyvében, *A tér poétikájában* a ház leglényegének azt tartja, hogy fedezéket nyújt az álmodónak, hogy a ház nem más, mint az álmodás fészke.²⁸ Ez a gondolat pedig igen közel jár az (elhagyott) lakásokból és az álmokból szintén rokon és „életbevágóan” fontos jelképet alkotó Jékelyhez:

– *Te újlakó, ellenség, idegen,
mit bánom én, csinálj akármit ottan!
de tudd meg, házadhoz egy névtelen
törvény szerint nekem örök jogom van!
Hisz én aludtam benne hamarább
mint nyugtalan, izgága-álmú gyermek,
hozzám hasonlítottak a szobák
s minden bokra, fája a régi kertnek*

(Elhagyott lakások siratása, 1937)

Az álmodás helyére és talán állapotába kerülve a harmadik versszaktól kezdve minden megváltozik. Az eddig sem egyértelmű időviszonyok ettől kezdve teljesen problematikusává, s így egyre inkább a lírai gondolatmenet egyik fő kérdésévé válnak. A négy soron belüli három időhatározó-szó (most, néha, akkor) jelzi a fizikai, a tudat által még racionalizálható idő felfüggesztését. A „mikor?” mellett a „ki lát?” kérdésre adható válasz is elbizonytalanodik. Az eddig a lírai hős tekintetként megszemélyesített versbeli figyelem a hős álmodásának kezdetével kettévál: egyrészt az álom „objektív tudattartalmát” pásztázó, a tudat által nem irányított, tehát ebben az értelemben személytelen, automatikus működésre (4. versszak), másrészt egy az alvó lírai hőst és családját kívülről látó, többes szám első személyű, de személyhez (antropomorfizálható nézőponthoz²⁹) nem köthető nyelvi működésre (3. és 5. versszak). (Pontosabban a 3. versszakban mintha keveredne az álomtartalom és a külső nézőpont.) Ráadásul mindezeket a zavarba ejtő változásokat egy nehezen vizualizálható³⁰ sorral („Fák öbliben lábbog a hold-kanú.”) vezeti be a költemény.

A (3. és) 4. versszak álomleírás-töredékének főszereplője, az apa személyes és kultúrtörténeti emléktörmelékek közt bolyong „kint a nagyvilágba”, amely mintha részben az elalvás előtt olvasott mesék (Andersen) elemeiből volna összeszöve. Az álmodó érte való aggódása („Néha megint ujjal halszagú / gót piacok ködében a halál”) az apa értük való aggódásában („És akkor sorra kiejti nevünket [...] s úgy gondol ránk idegen ég alatt, / mint kik időben is nagymessze tűntek”), és ez megint

az alvók nyugtalanságában („Ilyen nyugtalanul csak az aludhat, / kit messziről nagyon-nagyon szeretnek”) tükröződik. Hogy az álmodott apa távolléte egyben időbeli távolságot is jelent, az már ekkor a vers titokzatos záró sorait előlegezi. Homályban marad ugyanis az „időben is nagymessze tűntek” jelentése: kik kerültek hát „előrébb” az időben, az álmodók vagy az álmodott? Ki esett ki az időből: aki alszik, „mint kalotaszegi halottak”, vagy akit álmodnak, és „Az alkonyatból [...] feléinog Andersen Krisztián”? Az sem egyértelmű, hogy jogosan aggódik-e az álmodó az álombeli apáért, vagy inkább gyermekien csodálja a kultúrtörténeti-mesebeli időt és teret bravúrosan uraló („tengerre száll, mint bátor kapitányok”), már-már mítoszi őst.

Annyi azonban biztos, hogy a vers három nagy hiánya, az apáé, az időé és a fényé (nappalé), mélyen és enigmatikusan összefügg. Az elhagyott lakásban (!) az apát (az apa távollétét) álmodó család nyugtalanul alszik, és közben

*Az óra baktat, úzi az idő,
kopog a kis lovacska benne: klik-klak.
Az ajtó alatt kibúvik és itt hagy,
az idő itt hagy s vissza sose jó!*

A „messziről nagyon-nagyon szeretett” álmodó család – tudjuk a 3. versszakból – „időben is nagymessze tűnt”. A kis lovacska „klik-klak”-ja, amely az „itt hagy” rímet hívja, az apa mozgását leíró korábbi „hip-hop” hangutánzó ikerszó párja. Az időt uraló mítoszi apa távolléte – kezd lassan felderengeni – eleve csak éjszaka lehet, az apátlanság maga az éjszaka. Az apaidézés bonyolult előkészületei az első két szakaszban, a „levél-hekatomba”, amelyre a „gyerekkoromban” rím válaszol, egy, a fény és az idő attribútumaiba öltözött isteni atya eltűnésének, távollétének rítusához tartoznak. A Heszperiszek földje táján az Ókeánosban már készen váró aranyserlegébe szálló nap-anya, Héliosz juthat eszünkbe. Héliosz, aki ekkor kezdi másík uralmát a Föld másík felének lakói felett.³¹ Pindarosz egyik töredéke szerint Héliosz ilyenkor a Hádészba jutott jámborak, istenfélők életét aranyozza be.³² Talán az sem véletlen, hogy az apa régi altatóit a nagy túlvilági utazó Dantéhez (Dante-fejszobor?) hasonlítja a költemény második szakasza: „Dante üres fejében altatók / szólnak, akár valaha apuka.” Kerényi Károlyt idézem: „Héliosz maga számunkra mégis elsősorban atya volt. Atyaként fonódott össze életünkkel: tetteink mindent látó és halló tanújaként, mintegy fölöttünk lebegő magasabb lelkiismeretként, akire hivatkozunk az igazság tanúsítására, és egyúttal mint nemző atyánk is, akiből szünet nélkül fakadnak életünk napjai.”³³ A Jékelyvel sokban rokonítható Novalis pedig így szólongatta a Napot-éjszakát: „Emlékezés távolai, ifjúság vágyai, gyermekkor könnyei, az egész hosszú élet kurta örömei, meddő reményei: úgy lengnek elő mind, szürke ruhában, mint esti köd naplemente után. Más tereken ütötte föl víg sátraid a fény. Hát sosem tér vissza gyermekeihez, akik ártatlan hittel várják?”³⁴

Az apa mitikus felnagyítását a gyerekkor képzeleinek (altatók, mesék, félelmek) felidézésével éri el a költemény, az apa eltűnésének, a betöltött (apával telt) idő véget érésének rítusát azonban a fiatal férfi lírai hős mutatja be.³⁵ Egy kései apaidéző Jékely-versben az apát hazaváró gyermeki önmagát szerepelteti lírai hősként a versbeli beszélő:

*Olyan nagy már, az árnyékból kibomlón,
mint egy órjás, tán ő maga a templom;
elől keskenyre gyűrt vadászkalapja
magasabb, mint a nagy torony sisakja –*

*És elborítja, mint valami felleg:
mily pöttöm ő roppant alakja mellett!
S most lehajol s félkarral ölbekapja:
mint az Isten, olyan erős az Apja.*

(Apa-váró. Nagyenyed, 1920, 1975)

Az *Apátlan éjszakák* fiatal férfiája számára az apa távolléte, elvesztése nem egy éjszakára szól, hanem az idő mitikus teljességének elvesztését jelenti. Ez az idő az álomleírás-töredék „objectjének” jelöltje, ezt idézi meg egy pillanat erejéig – hiszen az álom akaratlagosan nem ismételhető meg – a költemény. És végül ez az idő hagyja ott a lírai hőst visszavonhatatlanul a vers utolsó sorában, mert űzi az a *másik*, három sorral feljebb szereplő, uralhatatlan és semmivé tevő, az álmodás alatt is egyenletesen telő, az órát baktatni kényszerítő idő.³⁶ Így az utolsó rím („űzi az idő” „vissza sose jő”) zenei harmóniája a két „idő” kibékíthetetlen szemantikai különbözőségét fedi el.

Nem állítom, hogy a térreprezentáció és az álomleírás nyelvi jelekkel kódolt, mégis a nyelvet „megelőző” jelként (vö. szavak helyett dologként, kifejezések helyett jelenségként) való működésével maradéktalanul sikerült rámutatnom a Jékely-líra „elemien tömény” voltának eredetére. Lator László írja: „[M]inden valamire való versben van egy olyan réteg, amelyet fogalmi eszközeinkkel már nemigen tudunk megközelíteni. Jékely lírájában különösen nagy ez a homályos tartomány. Nem azért, mert természete vagy éppen szándéka szerint bonyolult. Hanem mert olyan elemien tömény és tartalmas, mint a közvetlen érzékelés.”³⁷ A térbeliség és az álom poétikájának vizsgálata Jékelynél e „homályos tartomány” széléig vezet, amely azonban elmosódott, akár az álom és ébrenlét határa.

Ősi álom-allegóriaként az utolsó versszakban lepkék és pillangók szállnak az alvók szemére: „Csak aluszunk. Nagy pillangók lebegnek / szemünk felett, lepkék pillanganak.” A mesteri chiasmusban nemcsak álom és ébrenlét, de jelölő és jelölt határai is elmosódnak. A négy hangulatfestő szó jelentésében és etimológiájában a chiasmus keresztező párhuzamában áll. *Lepke* szavunk az ősi *lebeg* igére vezethető vissza, így ha a pillangók lebegnek, természetes, hogy a lepkék pedig *pillanganak*, amely utóbbi szóalkotás tehát egy retorikai-etimológiai nyelvjátékból nyeri jelentését. Komoly játék ez. A költői szó, miként Gadamer írja, nem rámutatás a külső valóság valamely tárgyára, hanem fordítva: a valóságnál valami erősebbnek az életre hívása.³⁸

APÁTLAN ÉJSZAKÁK

*Már nem nyithatom ki a vaskaput,
halomba gyűlt előtte a levél.
Tar lett a fa az út legelején,
amely csörömpölön a parkba fut.
Csend-talpu macskánk is zörögve jár,
itt is, ott is nagy levél-hekatomba,
meghempergőzik benne a betyár,
akárcsak én nemrég, gyerekkoromban.
Akkor jöttek nagy halálfejú lepkék,
peregve, mint szélvert falevelek,
s megtelepedtek az ajtó felett,
hogy sohase felejtjük el az estét.
Sötét háromszögük ott fenn komorlott,
nagy mama látta s keresztet vetett –
Azóta már a koporsója porlott
s magán viseli a halálfejet.*

*A szekrényben széltelenül zizegnek
sírokról tépett szirmok, levelek,
bútoraink csontjában megremeg
örök lelke medvés rengetegeknek.
Az aragonit-váza odva bűg,
madárhangon: hupupa, hupupa;
Dante üres fejében altatók
szólnak, akár valaha apuka.
Déd tükriben egykorú asszonyok
kutatják viruló arcuk, hiába.
Foszló köntösük vinnyogón suhog,
mikor kivágódnak az éjszakába.
Nagy mama ül s ittmarad hajnalig:
milyen sokat tesz-vesz még mindig értem!
Most is felkel, s miért, miért nem,
szedegeti hajam hullt szálait.*

*Fák öbliben lábbog a hold-kanú.
Apánk most kint a nagyvilágba' jár.
Néha meginti ujjal halszagú
gót piacok ködében a halál.
És akkor sorra kiejti nevünket,
hadd tudják meg az idegen falak,
s úgy gondol ránk idegen ég alatt,
mint kik időben is nagymessze tűntek.*

Egyik országocskából másba, hip-hop,
s tengerre száll, mint bátor kapitányok;
kastélyok mélyitől csak hallja: kip-kop:
Hamlet, a halfejű királyfi jár ott.
Zúzmó-bozontos éjjeli fenyők
hárfáznak rá, elébe törpe huppan.
Langelini táncol a hold előtt
és megriadva lila mélybe cuppan.
Alig fordul meg s még hármát se lép,
a sziklacsúcsról újból hallani:
lihegve ismét a tetőre ért
s új táncba kezd tündér Langelini.
Aztán sebes víz boltos kőhidán
jámbor halakat néz és meg-megáll.
Az alkonyatból, mint csapzott madár,
feléinog Andersen Krisztián.

Mi aluszunk, mi aluszunk, keletnek
arccal, mint kalotaszegi halottak.
Ilyen nyugtalanul csak az aludhat,
kit messziről nagyon-nagyon szeretnek.
Csak aluszunk. Nagy pillangók lebegnek
szemünk felett, lepkék pillanganak.
Ledögönyözve fekszünk a tespedt
félsötétben, akár a föld alatt.
Az óra baktat, űzi az idő,
kopog a kis lovacska benne: klik-klak.
Az ajtó alatt kibúvik és itt hagy,
az idő itt hagy s vissza sose jó!

1935

JEGYZETEK

¹ SZERB Antal, *Tizenkét fiatal költő = Uő., Összegyűjtött esszék, tanulmányok, kritikák*, s. a. r. PAPP Csaba, Magvető, Budapest, 2002, II, 721.

² HALÁSZ Gábor, *A líra ellenforradalma = Uő., Válogatott írásai*, s. a. r. VÉBER Károly, Magvető, Budapest, 1977, 487.

³ HALÁSZ Gábor, *Újévezredfelé: Jékely Zoltán versei*, Nyugat, 1940/2, <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00649/20875.htm>

⁴ RÓNAY György, *Jékely Zoltán: Új évezred felé*, Napkelet, 1940/2, 319.

⁵ Weöres Sándor levele Jékely Zoltánhoz, Csöngé, 1940. jan. 5., OSzK Kt., Fond 480.

⁶ KEMÉNY István, *Ha Jékely... = Jékely 100*, szerk. PÉTERFY Sarolt, Holnap, Budapest, 2013, 39.

⁷ Vö.: KARDEVÁN LAPIS Gergely, *Hült helyünk: Térreprezentációk Jékely Zoltán 1930-as évekbeli alkotásaiban (A magyarvalkói Jékely-kiállítás irodalmi koncepciójáról) = „Csillagtoronyban”: Tanulmányok Jékely Zoltánról*, szerk. PÉTERFY Sarolt, PALKÓ Gábor, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2014, 187–199.

⁸ SZERB, *Tizenkét... i. m.*, 721.

⁹ TÓTH Krisztina, *Az enyészet ínyence*, Holmi, 2013/4, 468.

¹⁰ A költő verseit itt és a továbbiakban innen idézem: JÉKELY Zoltán, *összegyűjtött versei*, s. a. r. GYŐRI János, Szépirodalmi, Budapest, 1988.

¹¹ Emmanuel LÉVINAS, *Jelentés és értelem = Uő., Nyelv és közelség*, vál. ford. TARNAY László, Jelenkor, Pécs, 1997, 76.

¹² Uo.

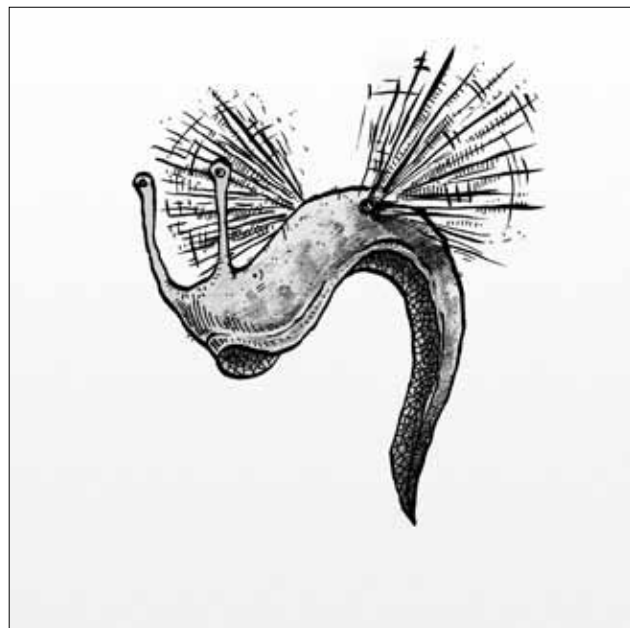
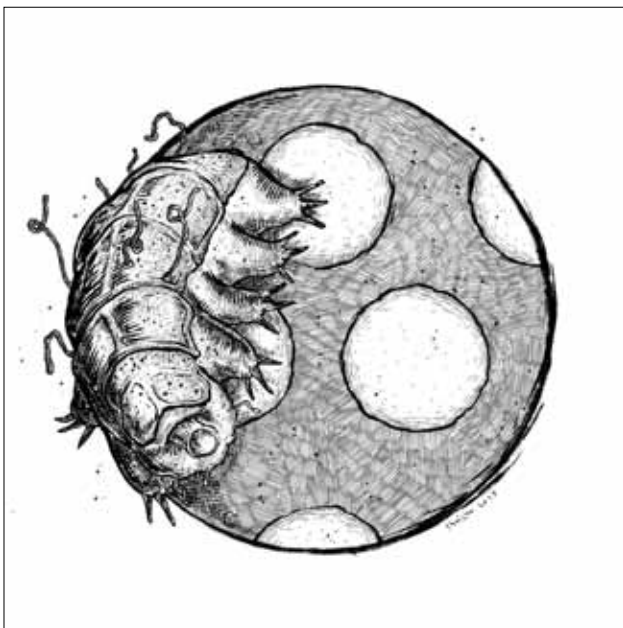
¹³ Vö.: Alfred LORENZER, *Über den Gegenstand der Psychoanalyse oder: Sprache und Interaktion*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1973.

¹⁴ LÉVINAS, *Jelentés... i. m.*, 75.

¹⁵ *Zsoli úr éppen álmodik = Legendás irodalom*, szerk. ALBERT Zsuzsa, Szindbád, Budapest, 1994, 63.

„Italoaszt követő szövegtől verte agyon élettársát egy 61 éves japán turista Szentendrén.”, 2015.05.23.
szerintem attól fél, hogy arra ébred egyik éjjel, valaki bejön a szobájába és kinyomkodja a pattanásait.”, 2015.06.11.

- ¹⁶ PÉTERFY Sarolt, *Zsoli Kolozsvariensis - Jékely Zoltán kolozsvári évei naplója és levelezése alapján*, Látó, 2014. január, <http://www.lato.ro/article.php/Zsoli-Kolozsvariensis--Jékely-Zoltán-kolozsvári-évei-naplója-és-levelezése-alapján/2793/>
- ¹⁷ Jékely Zoltán naplója 1934–40 (A Pál utcai fiúk borítójába kötve), OSzK Kt., Fond 480.
- ¹⁸ HAUSER Arnold, *A művészet és irodalom társadalomtörténete*, Gondolat, Budapest, 1969, II, 321.
- ¹⁹ ATKINSON – HILGARD, *Pszichológia*, Osiris, Budapest, 2005, 229.
- ²⁰ Hans-Georg GADAMER, *Miként járul hozzá a költészet az igazság kereséséhez*, ford. TALLÁR Ferenc = Uő., *A szép aktualitása*, T-Twins, Budapest, 1994, 142.
- ²¹ Carl Gustav JUNG, *Gondolatok az álomról és az önismeretről*, Kossuth, Budapest, 2001, 12–13.
- ²² Uo., 13.
- ²³ Norman MALCOLM, *Dreaming*, Routledge, London, 1959, 55. „The concept of dreaming is derived, not from dreaming, but from descriptions of dreams, i.e., from the familiar phenomenon that we call »telling a dream«.”
- ²⁴ Idézi: Péterfy, *Zsoli...*, i. m.
- ²⁵ SZERB Antal, *Jékely Zoltán: Éjszakák = Uő., Összegyűjtött...*, i. m., 682.
- ²⁶ TANDORI Dezső, *Jékely Zoltán: Apátlan éjszakák = Uő., Az erősebb lét közelében: Olvasónapló*, Gondolat, Budapest, 1981, 323.
- ²⁷ Uo.
- ²⁸ Gaston BACHELARD, *The Poetics of Space*, ford. Maria JOLAS, Beacon Press, Boston, 1994, 6.
- ²⁹ A „mi aluszunk” jelen idejű kijelentés mintha az alvás definíciójából adódóan zárná ki a személyes név más antropomorfizációját, vagyis – Paul de Man nyomán – a nyelvben inherens retoricitás működését. Vö.: HORVÁTH Kornélia, *A lírai beszélő kérdéséről = Uő., A versről*, Kijárat, Budapest, 2006.
- ³⁰ Saját tanácsalanságom mentségéül egy (Jékelyvel) kongeniális olvasóé: TÉREY János, „A szemekkel mi történik a földben?": *Jékely-érme*, Kortárs, 2013/7–8, 82. A megfejtés itt: BÁTHORI Csaba, *Álmok és halál érintése. Jékely Zoltán: Csontjaimhoz*, Kortárs, 2015/5.
- ³¹ KERÉNYI Károly, *Görög mitológia*, ford. KERÉNYI Grácia, Gondolat, Budapest, 1977, 127.
- ³² Vö.: KERÉNYI, i. m., 127.; PINDAR, *Fragments*, ford. William H. RACE, Harvard UP, London, 1997, 365–367. (Loeb Classical Library, 485.)
- ³³ KERÉNYI, i. m., 127.
- ³⁴ NOVALIS, *Himnuszok az éjszakához*, ford. RÓNAY György = *Novalis és a német romantika költői*, s. a. r. FODOR Géza, Európa, Budapest, 1985, 5–6.
- ³⁵ Ugyanezt a rítust a költő apja, Áprily Lajos egyszerre két irányba mutatja be Jékely első gyerekkori rímére írt versében: *Denevér – foly a vér*.
- ³⁶ Az idő antropomorfizmusainak fellazításáról Jékelynél lásd: LŐRINCZ Csongor, *Gesztus és gyászunka a lírában: Jékely Zoltán = „Csillagtoronyban”*, i. m., 255–259.
- ³⁷ LATOR László, *Jékely, új évezred felé = Uő., Szigettenger: Költők, versek, barátaim*, Európa, Budapest, 1993, 165.
- ³⁸ Vö.: Hans-Georg GADAMER, *Miként...*, i. m., 152.

„Azt ajánlom, tegyél egy kiflit a fejed búbjára, hogy elkerüld a kellemetlen könnyezést hagyományágás közben.”, 2015.08.24.

„He is a Magical Pony Flying through the Sky!”, 2015.03.27.

SÁNTA GÁBOR

Fekete István számára

Motívumelemzés Fekete István prózájában

„Szamárrá akarnak tenni, hogy megijesszenek, ha tudnának; de azért se mozdulok innen, akármit csinálnak. Itt sétálok fel s alá, s danolok, hadd hallják, hogy nem félek.”¹

Az „ördög torzképe lettem a / négy lábúak között”.²

„A Szamár néhanap egy szerencsétlen ország, / s királyok, akik elorozzák.”³

„Szamár! – becézem magam.”⁴

Izgalmas talány Fekete István szépirodalmi műveltsége. Nem bölcsész volt: gazdaszakkadémiát végzett, azonban nemcsak szakkönyveket olvasott, különösen azután, hogy írásai fővárosi lapokban is megjelentek. Ettől kezdve a budapesti ismerősi-baráti köre gyorsan gyarapodott, és ennek hatására egyre változatosabb lett az olvasottsága. Publicisztikáiból, leveleiből és az ekkoriban vele készült interjúkból többé-kevésbé rekonstruálni lehet irodalmi érdeklődésének formálódását, de a lista még mindig erősen hiányos. Hasonlóképpen nem ismeretes, hogy miféle előadásokat látott a budapesti színházakban. Shakespeare művei – például a *Szentivánéji álom* – csak így, színpadon kerültek elé, vagy netán olvasott is közülük valamit? Érdeemes lenne például végiggondolni, miként kötődhet ehhez a színdarabhoz Fekete István gólyaregénye emlékezetes szamarának alakja... És Aiszóposz? A görög mesemondó kéttucatnyi történetének szereplője a szorult helyzetében alakoskodó ravasz számár, ahogyan ezekben a moralizáló állatmesékben a kertész, a kutya és a ló is feltűnik... Vagy olvasta-e Fekete István, mondjuk, Apuleius művét, *Az aranyszámár* című ókori regényt? Ez a felvetés azért magától értetődő, mivel ebben egy fiatalember véletlenül nem vadmadárrá, hanem éppen számárrá változik. Továbbra is érti a beszédet, és embermódon gondolkodik, de a lehetőségeit behatárolja a testfelépítése, és hogy háziállat... E klasszikusok és egyéb szövegek vajon mennyiben befolyásolták Fekete István életművének alakulását?

Mindezt érdemes lenne alaposabban átgondolni. A *Kele* már emlegetett állatszereplője, a számár különösen indokoltá teszi a felvetést.

Fekete Istvánt az ötvenes évek közepéig senki sem tekintette ifjúsági írónak. A természetábrázolás ugyan minden addigi írásában központi szerepet játszott, ez azonban csak azóta kapcsolódik össze a tizenéves korosztállyal, hogy az Ifjúsági Könyvkiadó 1955 végén megjelentette a *Lutrát*. Tehát nem az író változott meg azért, hogy ismét közölkék, hanem a körülmények alakultak át gyökeresen. A mondott időpontban az Ifjúsági Könyvkiadó vállalta Fekete Istvánt, de ezt is csak azután, hogy a Mezőgazdasági Könyvkiadó elfogadta a *Halászat* című szakkönyv kéziratát. E kötetek kedvező fogadtatása nyomán az Ifjúsági (illetve jogutóda, a Móra Ferenc) Könyvkiadó már nem engedte el istállóijából az éves bevételének máig jelentős hányadát biztosító szerzőt.

És amit egy ifjúsági könyvkiadó jelentet meg, azt a kritikus és a közönség egyaránt ifjúsági irodalomnak tekinti. Ezzel a kör bezárult.

Abban a bizonyos 1955-ös esztendőben Fekete Istvánnak valójában három új kötete került a könyvesboltokba, mégpedig három különböző könyvkiadó jóvoltából. A *Kele* az ekkor induló Magvető gondozásában látott napvilágot. A gólyaregény azonban évekkorábban keletkezett: az akkori

rendszerváltás idején, vagyis 1948 tavasza és 1949 nyara között készült el. Az Új Idők elfogadta folytatásos közlésre – Benedek Marcell kifejezetten rajongással nyilatkozott róla –, de az irodalmi hetilap felszámolása egyúttal a kiadóvállalata bukását is jelentette. Ezután hét szűk esztendő következett Fekete István életében, és egészen 1955-ig kellett várnia, amíg ismét a megjelenés reményével írhatott regényt. Ekkor Bölöni György támogatása elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy az említett kiadók mellett Boldizsár Iván is a szerző mellé álljon. Így a Szépirodalmi Kiadótól visszatartott *Kele* kézirat az akkor induló, „rivális” Magvetőnél landolt, amely később a mű még további három kiadását vállalta. Az 1970-ben elhunyt Fekete István életében a gólyaregény újra és újra e *nem ifjúsági* könyvkiadó jóvoltából került a könyvesboltok polcaira. Vagyis ekkoriban még felnőtt-olvasmánynak számított.

1971-től kezdve azonban már nem ugyanaz a cég kínálja ezt a portékát. Ötödik alkalommal ugyanis a *Kelét* a Móra Ferenc Könyvkiadó adta közre, és a kötetet azóta ez az ifjúsági kiadó gondozza. Ez a változás a gólyaregény értelmezését máig meghatározza.

A *Kele* egy sérült gólya története, aki a meglőtt szárnya miatt maradni kényszerül, amikor a többiek délre vonulnak. Ám segítő emberek kezébe kerül: ők a legyengült madarat meggyógyítják, és gazdaságukban mindaddig gondozzák, amíg a következő esztendő kora őszén el nem repülhet a társaival.

Tehát Fekete István 1948 tavaszán éppen arról kezdett regényt írni, ami akkoriban őt is leginkább foglalkoztatta: a menni vagy maradni dilemmájáról. Ebben a kérdésben az írónak ugyancsak állást kellett foglalnia, mivel – mintha La Fontaine versét példázná – közvetlenül érintette a probléma. Számos közeli rokona élt külföldön, és a lánya apácarendje is Nyugatra távozott. Ráadásul ekkoriban már neki is szembe kellett néznie azzal az ellehetetlenüléssel, ami miatt évtizedekkel korábban Kodály így vigasztalta az elkedvetlenedett Bartókot: „Végre is nem lehet a szamarba fácánpecsenyét tömni, ha megeszi is, megárt neki.” Mire Bartók azt válaszolta, hogy „hagyjuk a szamarat szamárnak lenni, és menjünk minden komoly szellemi produkcióval külföldre”. A tétovázó Fekete István azonban ez idő tájt a maradás mellett döntött. Elhatározása pedig szükségszerűen a következmények, illetve a további lehetőségek átgondolására késztették. Tudta, hogy az ősz után a tél következik, azaz ismert íróként és hívő emberként számára idegen környezeti viszonyokra kell számítnia. Az „időjárás” korábban sem volt mindig kedvező, de most valószínűleg zordak lesznek a körülmények. A vallásos meggyőződéséből táplálkozó reményen kívül csak saját magára és barátaira számíthatott. Tapasztalta ugyanis, hogy a szorgalom és az óvatos alkalmazkodás, valamint a segítő kezek a kilátástalan helyzeteket is megváltoztatják.

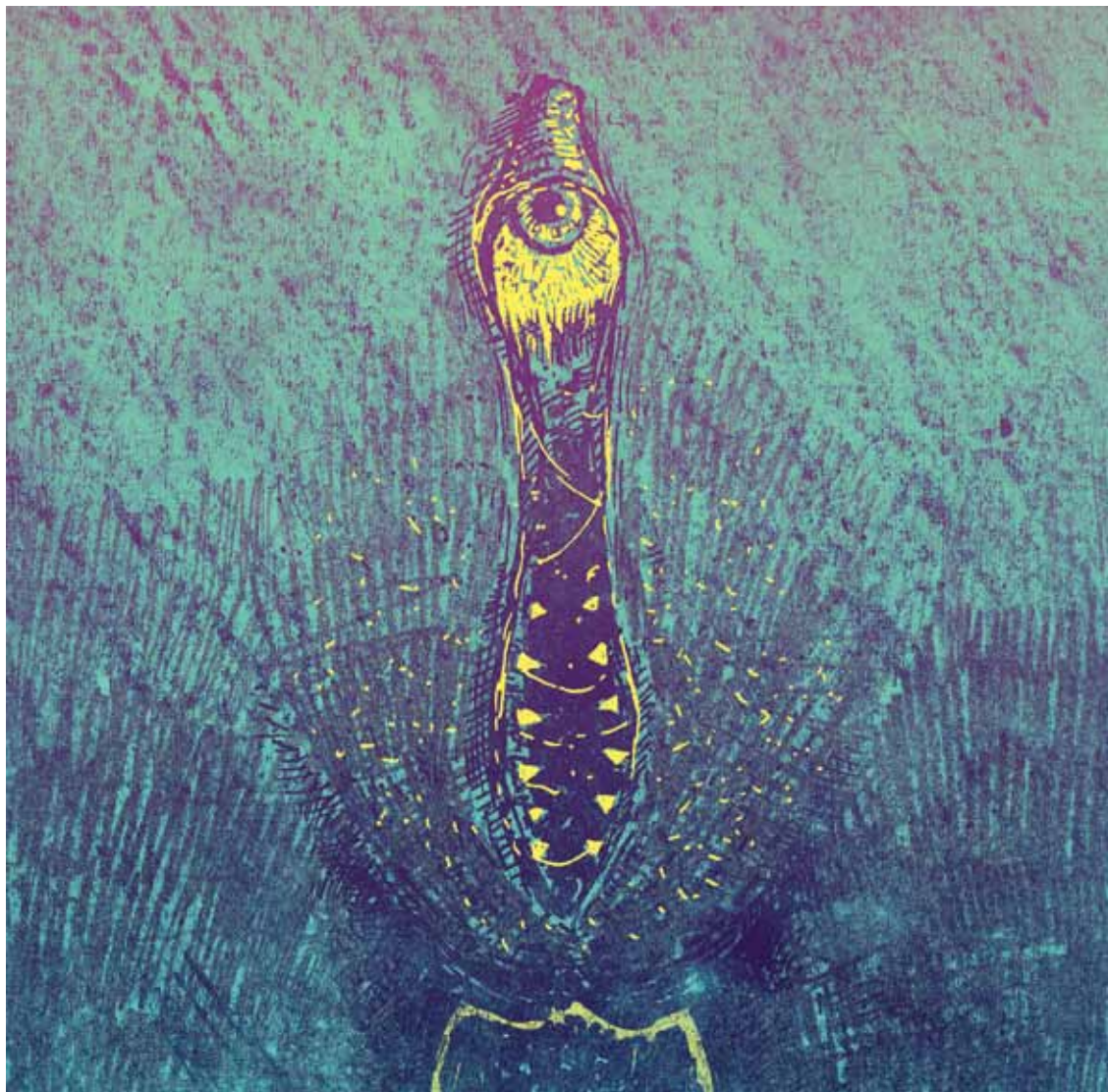
A *Kele* éppen erről szól: az alkalmazkodásról és a segítségéről. A maradni kényszerülő vadmadár elfogadja a megváltozott körülményeket, de egyetlen pillanatra sem válik háziállattá: amint teheti, visszatér az övéihez. Fekete István – a kortársai egy részéhez hasonlóan – ugyanebben reménykedett. Ki kell bírni, amíg ismét repülni lehet! A gerinc nem roppanhat meg, azonban a szárnynak meg kell gyógyulnia ahhoz, hogy a levágott tollak kinőhessenek. (Az író állatregényei – a *Csi*, a *Vuk*, a *Kele*, a *Lutra*, a *Bogánacs* és a *Hu* – mindig emberi létproblémák bemutatásai. Tehát ezek mindenekelőtt felnőttolvasmányok! Természetábrázolásuk célközönségének sohasem a szerző, hanem az ifjúsági könyvkiadó akarta a tizenéveseket látni.)

Ebből a nézőpontból a *Kele* egymással kommunikáló állatai valójában *emberi* kérdéseket beszélnek meg. Itt fontos emlékeztetni arra, hogy Fekete István műveiben az állatok és az emberek, bár igyekeznek megérteni a másikat, szó szerint sohasem „beszélgetnek” egymással. Sőt, a különböző fajokhoz tartozó állatok is többnyire csak hang- és testjelzésekből próbálnak következtetni társaik szándékaira. Semmi olyat nem csinálnak vagy „mondanak”, ami elképzelhetetlen lenne a természetben. (Az író úgy tesz, mintha egy különleges nyelv tolmácsa lenne, vagy legalábbis Salamon király gyűrűjét birtokolná. Olvasói pedig elfogadják a tőle megtudottakat, mert a hitelességüket semmi sem kérdőjelezi meg.)

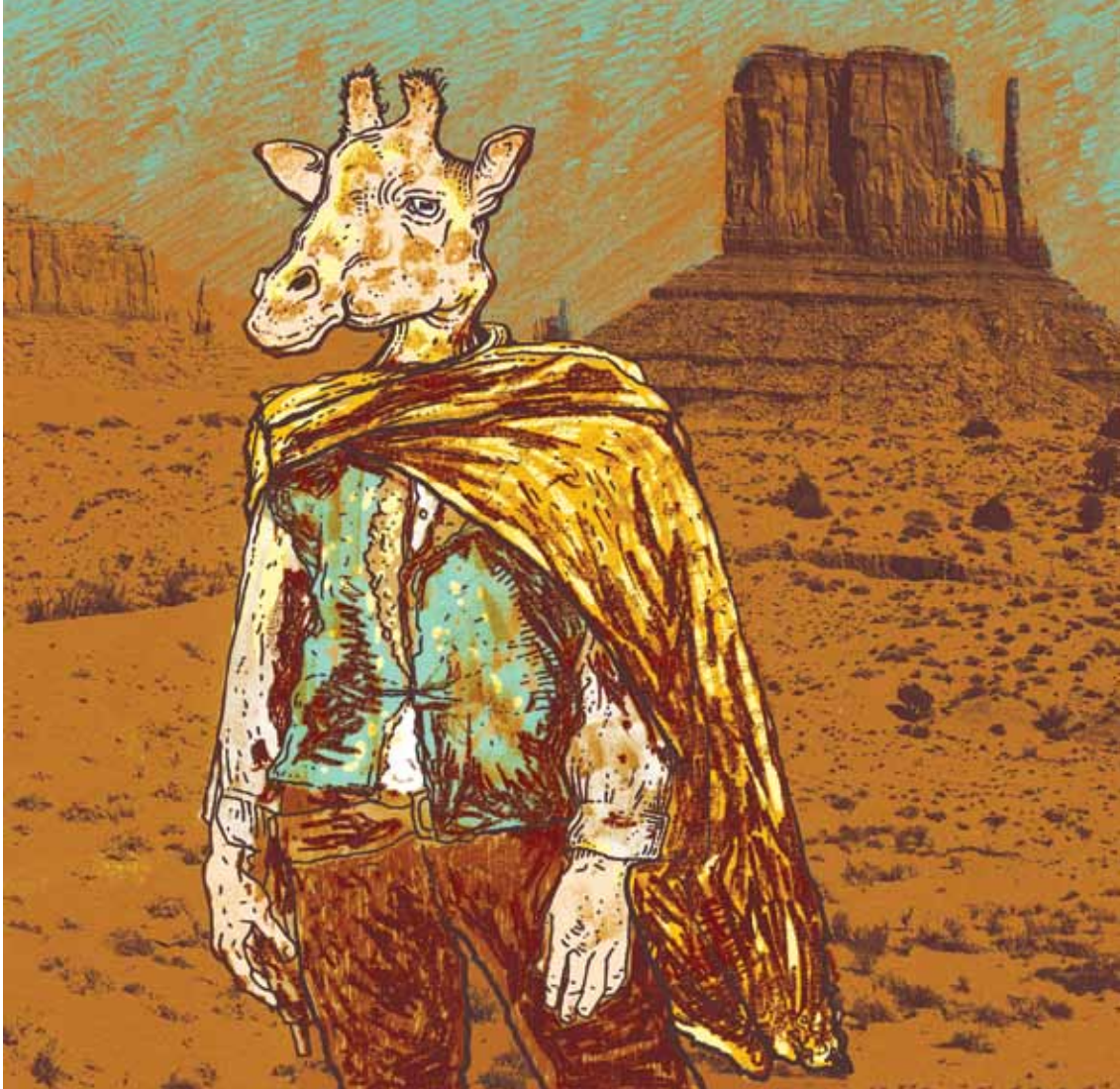
Ha a *Kele* egymással kommunikáló állatai emberi kérdéseket beszélnek meg, akkor ebből logikusan következik, hogy a szereplők humán típusok és magatartásformák megtestesítői. Vagyis társadalmi alakok. Egy módszeresen domesztikáló hatalom akaratából egymás közelében élni kényszerülő lények. Akadnak közöttük, akik örömmel, akadnak, akik csak kényszerűségből fogadják el a helyzetüket. Akadnak számítók és tehetetlenek, okosak és buták, sőt kifejezetten agyafúrtak és ostobák is.

„Tudod, a magában motyogós srác a Deákról.”, 2013.04.29.

„Kis ember, merev lábakkal, nekem ilyen kell!”, 2014.07.21.

„Így pusztult el 1945-ben másodszer számos régészeti emlék Trója hagyatékából, és egynehány kiló cukorka segítségével így gyűjtötték egy részüket újból össze.”, 2014.07.18.
„Szeretném megmenteni annak a hagyomának a lelkét”, 2014.11.23.

Falkában élők és magányosak. Így aztán magától értetődő, hogy nem mesés, hanem *közismert* állatok allegorikus tulajdonságai alapján népesül be Fekete István bestiáriuma. Ebben az esetben például a gólya alkalmazkodásának, a kutya hűségének vagy éppen a szamár ravaszkodásának elvont fogalmait személyesíti meg, illetve ábrázolja érzékelhető képekben a Fekete István-i allegória. (Általánosságban irodalmi alakjainak többségére vonatkozik, amikor a *Téli berek* című regényben a „kétékedés szamártövisét” emlegeti.)

A *Kele* állatszereplői közül a szamár kifejezetten összetett személyiség. Feltűnően különbözik a többi állattól, ami kétségtelenné teszi: Fekete István kulcsszerepet szánt neki. (Erre Kincses Edit is figyelmeztet alapvető tanulmányában.)⁵ A hangulatától függően keserű cinizmusra és szelíd íróniára egyaránt hajlamos alkata egyértelművé teszi: csupán *látszólag* állat szereplő. Nyilvánvalóan antropomorf ábrázolása még a gólyánál is erősebb ember-allegória. Egyszerre intrikus (tehát bajkeverő) és rezonőr (vagyis a józanság megtestesítője, aki alkalmanként az író szócsöve is) ez a függetlenségével tüntető szamár. A szabadság pedig kulcsszava a regénynek.

Fekete István állatregényeiben a vadon élő állatoknak többnyire csupán egyetlen – egészen pontosan: *azonos* – nevük van. Az egyed ugyanis a fájának megtestesítője. A bagoly: Hu, a róka: Karak, és valamennyi bagoly: Hu, ahogyan minden róka: Karak. Azonban a háziállatok közül azoknak, akikhez a gazdáik személyesen is vonzódnak, vagyis ahol a példány fontosabb a fajnál, kettős az elnevezésük, és ők mindkettőre hallgatnak. Az eb például Vahur, mint minden kutya, de a gólyaregényben szereplő tudja, hogy a gazdái Bujtárnak nevezik, a tehén pedig Mu, akit az emberek Csákónak hívnak. Sőt a befogott sérült gólya helyzete is hasonlóvá válik, amikor a „saját” Keléjükét az emberek Bábaként emlegetik.

A háziállatok közül csupán a szamárnak van *egyetlen* neve: Miska. Őt mindig és mindenki, az emberek és az állatok egyaránt „Miskának” nevezik, ahogyan például „Berti” gazdát is valamennyien így hívják. Már a regény legelején szerepel egy szamár, amely a későbbi fajtársát idézi, érzékeltetve, hogy az író szerint valamennyi szamár ugyanazon típus képviselője. Ez az állat egy idős cigány kordéját húzza, és „többnyire gondolkodik”. „A neve Balambér, és mint időjós faluszerzte ismeretes.” Tehát ez a szintén viharlító és töprengő szamár is *csak* Balambér. (A *Téli berek* című regényben emlegetett Teofil szintén ilyen.)

Az alak- és viselkedéstani pontosság teszi hitelessé Fekete István természetábrázolásait, vagyis általában csak annyit antropomorfizál, amennyi egy szépirodalmi alkotásban elkerülhetetlen. Mindent a *Kele* szamara esetében pszichológiai részletekkel is árnyalja, illetve egészíti ki a szerző. Szükségszerűen, mivel Miska több egyetlen állatfaj vagy fajta példányánál. Szükségszerűen, mivel nem csupán egyed: szuverén személyiség is. (A továbbiakban refrénként kellene ismételnem: „mint az emberek”.)

A *Kele* szamara A *Számok Könyvében* szereplő fajtársát idézi, ugyanis ahogyan Bileám szamara az angyalok és az emberek nyelvét egyaránt megérti, Miska a baromfiudvarban próbál közvetíteni. Az elbeszélő szerint „Miska mindenbe beleszól”: a szamár ugyanarra képes, mint az ember: mímél, utánoz, színlel és tettet. Ezért aztán ő érti meg leginkább a gazdáit, őt viszont éppen ezért gyakorta félreértik az állatok. „A csálhatatlan ösztön az embernél megbicsaklik, és a józan ősi gondolatok az emberre nem érvényesek – állapítja meg az idős gólya. – Sose tudni, mit gondol, sose tudni, mit tesz, és azt teszi-e, amit gondol, vagy azt gondolja-e, amit tesz. Az ember: Ember.” A viselkedésében és gondolkodásmódjában kísértetiesen embert idéző szamár pedig: Szamár.

Egészen pontosan: a *Kele* című regény szerint a tudálékos szamár: ember, és az okoskodó ember: szamár. (Fekete István írásainak hősei gyakran szamarazzák le egymást, mikor a társuk állásfoglalását és viselkedését minősítik. Sőt, az író egyik személyes feljegyzése is azzal az önreflexióval zárul, hogy „»állati« okos fiú vagyok! Fiú? Vén szamár!”)

Feltűnő, hogy a természettudományos műveltséggel rendelkező Fekete István mennyire nem tartotta fontosnak meghatározni, hogy rendszertani értelemben a *Kele* szamara pontosan hová sorolható. Ez a szamár: Miska, akinek alakja, személyisége és viselkedése mindenekelőtt embertani szempontokból értelmezendő.

Külső megjelenésében nincs semmi rendkívüli; látszólag éppen olyan, mint minden szamár. Fekete István csupán azt ismételteti, hogy a szamaraknak a *fülére* érdemes figyelni. Például a billeg-

tetés: a nemtetszés, a gúny vagy a káröröm jele. A lekonyulás: a vágyakozásé, a hátrasunyítás: a gonoszkodásé, a viszketésből pedig időjárás-változásra lehet következtetni, de a balsejtelemnek ugyancsak a kifejezője.

A Keleiben mindkét „füles”: a bagoly és a szamár egyaránt bölcs. Csak amíg Hu közzé is teszi mindazt, amit látott, hallott és kikövetkeztetett, addig Miska gazdálkodik a tudásával. E kétféle magatartás mindenekelőtt a helyzetükből következik. A bagoly ugyanis odébbállhat, amikor nem látják szívesen, azonban a szamárnak erre nincs lehetősége. Ezért aztán taktikázik: elhallgat, adagol, csúsztat, sőt hazudik is, ha éppen ez tűnik indokoltnak. Mindez egyszerre kényszer és lehetőség, és az intelligencia mellett döntően ez a kettősség formálja a szamár jellemét. Kényszer és a lehetőség – ezért az óvatos Miska rendszerint flegma, azonban csak tetteteli a közönyt. Valójában minden pillanatban figyeli a környezetét, és mindig a saját érdekei, illetve a pillanatnyi hangulata szerint magyarázza, amit tapasztal. De nem csupán a szeszélyei szerint értelmezi gazdája viselkedését, hanem e három – vagyis az önérdek, az ember és a világ – *folyamatosan aktualizált* szintézisére is képes. Megtudjuk például, hogy mivel táplálkozik, de ennek részletezése csupán annyiban érdekes, hogy az író érzékeltesse: az enivalóért mindenre képes. Ha teheti, Miska (ez a szakirodalom szerint egyébként igénytelen szamár) kifejezetten mohó és torkos. Amikor ehető gazdasági növények mellett ballagnak a kordéval, akkor a lehető legeggyüttműködőbb a remélt jutalomfalatok érdekében. Viszont amikor a számára érdektelenül üres tarlók mentén baktatnak, a gazdájáról sem vesz tudomást, „mert az [tehát az együttműködés ezúttal] Miskának teljesen haszontalan volt. Miska csak az élvezhető bánatot tartotta elviselhetőnek, [...] mert Miska reális érzéseket nem hatotta meg a meddő bánat.”

A szamár azonban nemcsak figyel mindarra, ami a környezetében történik, magyarázni is próbálja a változásokat. A gazdaság lakói közül ő következtet a leghamarabb arra, hogy a kémény mellé telepedő magányos Kele beteg vagy sérült lehet, mivel a vándorlás idején egy egészséges golya már nem jár egyedül. Később ugyancsak a szamár az, aki a háziállatok közül elsőként ismeri fel, hogy „ha az ember gyógyította Hosszúláb szárnyát, akkor meggyógyul”. Sőt azt is ő magyarázza meg a többieknek, hogy a vándormadaraknak ősszel a várható élelemhiány, és nem a hideg miatt kell útra kelniük. Vagyis a szamár nemcsak értelmezi a környezetében történeteket, hanem következtetni is tud az eseményekből. Képes a hosszú távú gondolkodásra, tehát előrelátó. Nemcsak az őseitől örökölt ösztöne és a személyes tapasztalata szerint cselekszik; a pillanatokon folyamatosan átlendíti a személyes sorsán túli emlékezet, illetve a kreatív és analitikus képzelet.

A gyakran bambának, bávatagnak tűnő Miska csak játssza a tompa agyú, nagyothalló teremtményt, aki látszólag nehezen fogja fel, mit akar tőle a gazdája. Alakoskodik, szerepeket játszik. (Például szívesen imitálja, hogy sánta.) Egyedüli állat, amely *minden* emberi szót megért, de olykor butának tetteteli magát, és gyakorta alkalmi süket. Munkára szólításra például csökönyösen nem reagál – az elbeszélő szerint „az első szóra nem szokott indítani” –, de aztán az „ostor” hangsorhoz, ahogyan a „szerszámhoz” is pontos jelentést társít, „a többi pedig nem volt fontos”. („Ez ősi szokás a tisztességes szamárnemzetségben, és ettől nem tángítanak.”) Kizárólag a gazdájának engedelmessé válik, de neki is csak akkor, ha érdekében áll vagy rákényszerül. Például a „tapasztalatai szerint az eldugott kézben ostor szokott tartózkodni”, de nem feltétlenül, hiszen esetenként Berti valamiféle csemegével is így jutalmazza meg. Miska tehát nagyon figyel a részletekre, hogy figyelmetlenség vagy kapkodás miatt ne lephessék meg a fejlemények. Ha valaki hátratett kézzel közeledik hozzá, ésszerű időben elugrani előle, ha ostort rejteget, ám ez éppen a visszájára fordul, ha a gazda, mondjuk, salátával akarna kedveskedni. Ezért Miska nemcsak a mozdulatokra figyel, de legalább ennyire fontosnak tartja a szóhasználatot és a hangszínt. Pontosan tudja például, hogy a „Gyere ide, te akasztófavirág!” felszólítás és az ostor sohasem tartozik össze. Kéreti magát, de többnyire csak feszegeti a lehetőségei határait, ritkán sérti meg azokat. Vagyis feszült figyelemmel figyelmetlen. Cselekedeteit a hangulatai irányítják, ezért nem engedheti meg magának, hogy éppen az egyetlen elfogadott kényszerítőerő, az ember hangulatváltozásaira ne legyen tekintettel. „Amíg a nevem kiáltja, nincs baj, de amikor azt mondja, ostor...”, nos, ekkor a vonakodó Miska mindig teszi, amit elvárnak tőle. (A híró Fekete István regényében ez az ostor az „áldozat” szimbólumaként is értelmezhető. A Jézus korabeli korbács ugyanis többnyire éppen szamárbőrből készült a Közel-Keleten.)

Álszent. Előszóval sajnálatja magát: ha a gazdája látja – ebből baj nem lehet –, „a szamár szemében végtelen szomorúság van”. Szívesen kötekedik. Önérzetes és fölényeskedő, aki a többi

„Tudsz kölcsönadni két rugót?”, 2014.06.23.

„Aztán elkezdett járni, és a lábai egyfolytában összeakadtak, összeálltak. Így! A szomszédságban elterjedt, hogy löccslábú.”, 2014.06.29.

állatot, sőt olykor még a gazdáit is lenézi, mert butának vagy ostobának tarja őket. (Jellemző, hogy csupán a huhogókról és a károgókról, azaz a baglyokról és varjakról beszél elismerően, kizárólag az eszük miatt. Mindenki másnak számárfület mutat...) Csak a fenyegetésnek – a beígért erőszaknak – engedelmeskedik, vagyis elfogadja a helyzetét, de úgy csinál, mintha ezt a saját elhatározásából tenné. (Az elbeszélő szerint „Miska mindig máshol akart lenni, mint ahol volt”). Még a barátával sem mindig őszinte, hiszen például megmagyarázza nekik: nem lustaságból tettei a lábfejét, hanem hogy mindig velük lehessen... Haragtartó és bosszúálló; szúrós, mint a számarkenyér. Emésztéséhez ugyanis „szükséges volt egy kis egészséges piszkálódás, mint a savhiányos embernek a somlai bor”. (A népi gyógyászat a számarbogáncsot emésztésjavító szernek tekinti, és epebántalmak ellen is alkalmazza.)

Bár Miska tiltakozik leginkább a háziállatok alávetettsége ellen, és emberi következetességgel ragaszkodik a függetlensége látszatához, ugyanakkor tökélyre fejleszti az elvtelen alkalmazkodást. E taktikázást a többiek, különösen a fogságát csak átmenetileg elfogadó Kele, nem értik. A baromfiudvarba kényszerülő sérült gólyának az új környezet „idegen világ volt, idegen törvényekkel”. A háziállatoké a rabok világa, és a számar éppen ezzel magyarázza a saját viselkedését, mondván, mivel „itt senki sem szabad, [...] az én törvényemet én magam csinálom”. Alkalmanként ezért képmutató, ha szükségét látja, ezért csökönyös, de mindenekelőtt szívós, és csak ritkán bizonytalanodik el. Például akkor, amikor a gólya végez a kellemetlenkedő kakassal, és ezt „tisztességes harcnak” nevezi. Mire „Miska indulatosan toppantott. – Itt [vagyis a gazdaság mesterséges környezetében] nincs tisztességes harc, már ezerszer megmondtam! Itt csak jó harc van, ami az embernek [azaz a hatalomnak] tetszik, és rossz harc. Ez, Kele, rossz harc volt.” Tehát a számar szerint a parancsuralommal szemben lényegében bármi megengedett, azonban az engedtlenség vagy a szembeszállás *értelmét* a pontos helyzetértékelés és a következmények határozzák meg. Persze, még így sem biztos semmi: a gazda hatalma azért korlátlan, mert bármit megtehet. Kiszámíthatatlan, és éppen ezért célszerű óvatosnak lenni vele. „Nem szeretem, ha a nevemet mondják – billegette a fülét”, és a számar joggal gyanakvó, mivel tudja, hogy az istálló „puha melegét” – ha az ember (vagyis a hatalom) akarná – felválthatná a „gonosz hidegséggel villogó” csillagok... Kiegészíti mindezt Miska felismerése, hogy „a Szabadok Törvénye más, az az ő dolguk [a szabadoké], és az ember Törvénye más, az meg ránk vonatkozik. De hát kik a Szabadok, és miért szabadok? Akiket az ember nem tud használni, azaz haszontalanok...” Mire a számar bölcselkedését hallgató vadmadarak azonnal kijelentik, hogy ők szívesen haszontalanok. (Ismétlem: a regény 1948 tavasza és 1949 nyara között készült el, és 1955 végén látott napvilágot!)

A kutya szerint Miskának „csavaros feje” van, és erre a megállapításra a számar kifejezetten büszke. Gyakran éjszakánként azért sem tud aludni, mert mint mondja, „én tele vagyok mindenféle gondolattal”. Szívesen elmélkedik, de a zárkózottsága és gyanakvása miatt sohasem egyértelmű az őszintesége. Még a barátait is szereti bizonytalanságban hagyni, ezért gyakorta velük is taktikázik. Például hol fontoskodva közli velük, hogy még „az embereket is nagyjából megértem”, hol meg azt állítja óvatosan, hogy „az embert nem lehet megérteni”. Ugyanakkor elhiszi, mert gögösen hinni akarja, amikor a gazdája azt mondja neki, hogy „neked van itt a legtöbb eszed...” (Jellemző, amikor róla beszélnek, az öntelt Miska néha félreérti az embereket, hiszen meggyőződése például, hogy az elismerésük jele, amikor egymást számarnak nevezik.)

A mindig önmagából kiinduló, igazán csak saját magára figyelő, számító és önző Miska „hálat” vár az övéire várakozó gólyától, és arra emlékezteti, hogy „tartozol nekünk”. Kele azonban nem érti a hála és a tartozás fogalmakat – vagyis hogy mire vonatkozik a számarfüll, az emlékeztető –, mivel a saját világában nincs jelentésük. A számar ellenben szabadon használja őket, és ha érdekében áll, kíméletlenül visszaél velük. (Éppen úgy, mint az emberek.) A gólya szerint gátlástalan alakoskodás lenne, amit a számar tőle vár. Mindez azonban „az ember dolga és Miska dolga. Ehhez én nem értek.” Ezt a kötekedő számar természetesen nem, de a nem kifejezetten okos, ám fogékony Vahur elfogadja. „A szabadoknak talán igazuk van – pislogott a kutya –, hogy nem minden az emberé. Igen, azt hiszem, igazuk van.” Elgondolkodtató, hogy a mindenre megválaszoló Miska éppen erre semmit sem tud felelni. Olyan kétségbeesett tanácsalansággal bámul, mint a skolasztikus Jean Buridan példázatának számar, amely addig-addig mérlegeli, hogy az azonos távolságban található szénakötegek közül melyiket válassza, amíg végül éhen hal.

A sérülése miatt átmenetileg emberi környezetben élő gólyának van *választása*. Ezért úgy viselkedik, ahogyan az ösztönei diktálják, és nem úgy, mint a helyzetükbe beletörődni kényszerülő háziállatok. Ezeket ki lehet engesztelni, együttműködésre lehet bírni finomságokkal és kényeztetéssel, amit hűséggel meg hízelgéssel szolgálnak meg, vagy éppen alakoskodással kényszerítenek ki, mikor mi látszik célravezetőnek. Az immáron egészséges Kelének ellenben az a meggyőződése, hogy „az én törvényem egyszerű, mert az sohasem változik, mert bennünk van”. Ekkor már ő oktatja ki a szamarat, mondván, a háziállatok törvényét „nem akarom érteni, mert úgy bujkálsz benne, ahogy akarsz, és mégis sötét. Akár megtartod, akár nem: lehet jó és lehet rossz. Nem, nekem, Miska, ne magyarázd, mert nem érdekel, és oda se hallgatok.” Rabságát a gólya csak átmenetinek tartja, egy kicsit sem domesztikálódik. Nem megszelídítik, hanem alkalmazkodik a megváltozott viszonyokhoz. Betegen beletörődik a sorsába, de ahogyan erőre kap, folyton a többi gólyára gondol. Egészségesen pedig elutasítja, amit a számár tüntetően képvisel, hogy a folyton változó szükségletei határozzák meg az életét. Vagyis a röpképes vadmadár elveti a magánérdeket. Kele ismét az ősi ösztönök diktálta törvényszerűségek alapján kíván létezni, amelyek – a függetlenség, tehát az önazonosság megtartásával – a faj fennmaradását biztosítják.

A regény végén a tanítvány ad leckét a mesterének; Kele számárpadba ülteti Miskát. A számár, úgy tűnik, mintha valóban sajnálná, hogy a gólya távozni készül, és mert a szándékától hiába próbálja eltéríteni Kelét, gonoszkodik vele. Hazudik, sőt aljas is, ami megdöbbeníti a madarat, és emiatt az utolsó köteléket – a barátságét – is elszakítja. Ez már nem az az elesett gólya, akit a számár megismert, és istápolttanácsokkal meg példával. „Beteg vagy, Miska, mert más van a szívedben, és más a nyelveden. Félek tőletek, és elmegyek...” – közli vele Kele, és aztán „feldobta magát a levegőbe. Csak a szárnycsapások suhogása hallatszott. Feljebb, egyre feljebb és egyre halkabban. Aztán csak a csend csorgott a réten. Miska nézett a szédítő, vad, de szabad magasságba. A nyaka megfájdult, szeme elhomályosult, lába megroggyant. Okos fejét valami lehúzta a földre.” (S talán nemcsak azért, mert a gólya éppen Afrikába indult, a számár számára elérhetetlen ősi szülőföldre.)

Így látjuk utoljára a gazdái világához a végsőkéig idomuló, rossz és jó tulajdonságaikkal azonosuló, minden tudásával együtt esendő, segítőkész és öntelt, barátkozó és bosszúálló, számító és ravasz négy lábút. A látvány állóképpé merevül, és ha távlataira gondolunk, gazdag jelentésárnyalatokkal telítődik. S amikor közelebb hajolunk a számárhoz, az átértelmeződött alak vonásaiból az ember rajzolódik elő. Zuboly, ahogyan Fekete István a negyvenes évek végén látta. A regény mintha azt üzenné, hogy számár, aki gondolkodik, de még inkább az, aki nem teszi. Vagyis a személyes és társadalmi ellehetetlenülés idején, a mind szorosabbá váló kötöttségek közepette – a majdani *Tüskévről és Téli berek* hitvallása – már a *Kelében* megfogalmazódik: aki képes felmérni lehetőségeit, elérheti azt a belső függetlenséget, aminek segítségével változatlanul önmaga lehet. Mindennek azonban *elengedhetetlen* feltétele, hogy nem szabad lemondani a szabadságról. Sokatmondó, hogy a fennmaradt kéziratredékben Kele nemcsak azt mondja a gonoszkodást hallgató tapasztalatlan fajtársainak, hogy a számár hazudik, hanem hogy Miska „a rabok nyelvén” beszél, és a fiatal gólyák ez utóbbi kijelentés miatt lendülnek fel ijedten a levegőbe. Mintha még Miska szóhasználata is ragályos lenne, akár a számárköhögés...

Az elvtelen számár tehát „a rabok nyelvén” kommunikál. Ez a beszédes megállapítás azonban hiányzik az 1955-ben megjelent regényből! Hiányzik, mert nem kerülhetett bele, mert akkor, az ötvenes évek közepén ennek ki *kellott* maradnia belőle.

Végezetül: a hívő Fekete István a *Kele* megírása és megjelenése idején (majd azután egészen a haláláig) folyamatosan publikált a hazai katolikus kiadványokban. Műveinek, így a gólyaregénynek a tanulsága megegyezik a kereszténység legfőbb üzeneteivel: szeretet, hűség és őszinteség. A *Kele* számára, Miska ezek egyikével sem azonosul. (Egyetlen pillanatra sem szamaritánus: önzetlenül sohasem könyörületes.) Csupán önmagát szereti, a gazdáihoz sem hűséges, és alkalmanként még a barátainak is hazudik. (Egy helyben topog, számára nincs számárlétra. Nem közösségi lény.) Narcizmusa miatt reménytelenül magányos, ezért mindenekelőtt önmaga foglya.

Fekete István fontosnak tartotta tudatni, hogy a számár: herélt. Tehát jövő nélküli.

JEGYZETEK

¹ William SHAKESPEARE, *Szentivánéji álom*. A 3. felvonás elején mondja Zuboly, amikor még nem hiszi el, hogy valóban elvarázsozták. Arany János fordítása.

² Gilbert Keith CHESTERTON, *A számár*. Sárközi György fordítása.

³ Jean de LA FONTAINE, *A tolvajok és a számár*. Rónay György fordítása.

⁴ FEKETE István, *Egyedül = Uő, Örökség*, S. a. r.: Sánta Gábor, Szeged, 2009, 186–220.

⁵ GYÁRFÁSÉ KINCSES Edit, *Fekete István: Kele = Uő, Házi olvasmányok a 4. osztályban*, Budapest, 1990, 137–160.

„Lefordítom neked katolikusra.”, 2015.12.12.

SOLTÉSZ MÁRTON

Mándy-sztereográfia

Az „új személyesség” szívmelengető példája

Darvasi Ferenc: *Köztünk vagy* – Beszélgetések Mándy Ivánról

„...na nem akként, hogy pontos fogalmaim lettek volna róla, mit akarok kezdeni ezzel a témával, hogy, teszem azt, írok majd egy tanulmányt, foci a kortárs magyar irodalomban, vagy valami hasonló címmel, nem, bár elsőre az volt a sejtésem, ide fogok kilyukadni...”

(Darvasi Ferenc: *Mándy-szubsjektív*)

Régen (vagy talán sosem) volt példa arra, hogy „szekunder” irodalmat (írókról, szépirodalomról szóló szakmunkát) egyhuzamban olvastam volna végig; s most Darvasi Ferenc *Köztünk vagy* című kötetével egyszer csak így jártam. Évek óta figyelem, miként jelennek meg itt-ott Mándy személyével, írásművészetével, hatásával és utóéletével kapcsolatos beszélgetései, de hogy mindezek egy csokorba szedve végül egy ilyen jól komponált kötetbe torkollnak majd: sosem hittem volna. És most tessék!

Előrebocsátom: mióta újraindult a legendás *Tények és Tanúk* sorozat, alig olvasok egyebet, mint naplót, visszaemlékezést, portrét, interjút és vallomást – egyrészt mint a sorozat újabb kötetének sajtó alá rendezője, másrészt mint elbűvölt, az átpoétizált valóságba beléfeledkező, pletykaéhes, boldog olvasó. Darvasi Mándy-regénye (vagy ha tetszik, „sztereográfiája”) előtt Zimándi Pius ’44–45-ös feljegyzéseit habzsoltam, vele párhuzamosan a *Köztünk vagy* lapjain rendre visszatérő Király István és Eötvös Collegista társa, Julow Viktor naplóit, a Szabó Dezső-monográfus Nagy Péter leányához írott emlékiratát, valamint az ’56-os Heltai György portrévallomásait szerkesztettem, kommentáltam; s mire mindezeknek a végére értem, már postaládámban hevert Réz Pál „hangos memoárja”, a *Bokáig pezsgőben*.

Hogy mitől lett hirtelen ilyen átütő divatja a *non-fiction*nek? Ki tudja. Én – úgy is, mint olvasó és úgy is, mint Csalog-kutató – mindenesetre örülök e ténynek, s reménykedem, hogy ez a megéltékült érdeklődés a *Parasztregény* írójának is új reneszánszt ígér.

A *Köztünk vagy* kötet összesen húsz beszélgetést tartalmaz, méghozzá oly rafináltan fölépítve, hogy nemcsak a kérdések és válaszok, de a mottók és a dedikációk is párbeszédre lépnek. „Egy lepasszolt focista” – olvassuk a Márványi Juditnak dedikált *Pálya szélén* címlapján, a Nemes Nagy Ágnesnek és Lengyel Balázsnak küldött *Régi idők mozija* előzéklapján pedig ezt: „egy lepasszolt mozigépész”. Mindez, annak rendje és módja szerint, egyetlen oldalpár tükrében. Ám a fölépítés slusszpoénja csupán a következő oldalon csattan, amikor a Lator-interjú mottójaként idézett Lengyel Balázs-cikk első sorát olvassuk: „Együtt írtunk, lepasszolt, kiiktatott írók a személyi kultusz idején.” S e meglepetések, kimódolt szövegkapcsolatok egymást érik a könyvben, egyetlen percre sem hagyván ellankadni az olvasó figyelmét. Gondolom, túl a gyönyörködtetésen, hasonló szerepet töltenek be a kötet grafikai-tipográfiai megoldásai is – a szövegközlések eltérő (gépiratot mintázó) szedése, az átgondolt, szelős tördelés –; egyáltalán: az a számtalan filológiai-textológiai csemege (levelek, dedikációk, sosem látott fényképek), melyekkel az adatközlők ajándékozták meg az író-szerkesztőt.

Író-szerkesztőt mondtam, éspedig joggal, hiszen Darvasi prózaíróként közelít tárgyához, akként is kezeli-komponálja nyersanyagát. Ezért lehet e kötet ilyen olvasmányos, dacára annak, hogy ugyanakkor valódi tudományos eredményeket szállít a platóni dialógusok mintájára – s így szinte észrevétlenül avattatunk be Mándy világába a peripatetikus iskola ősi receptje szerint. Egyébként ez a megoldás mintha lassanként tendenciává erősödne kortárs irodalomértésünkben; gondol-

junk csupán Thimár Attila Ottlik-könyvének („*Budának szemtanúja vagyok*”, 2015) záró fejezetére, amely váratlanul dialógusformát ölt, a PIM fesztelenül könnyed és közérthetősége ellenére roppant érdekfeszítő Rejtő-kalauzára (*Az ellopott tragédia*, 2015), Tóth László *Határsértők* című, kettős portrét sorát fölvonultató kötetére (2015) vagy akár – tisztesség ne essék – az én két utóbbi könyvemre. Mintha – idősebb pályatársaink példáján felbuzdulva – mi, fiatalok is kezdenénk ráérezni végre a szakmaiság és az olvasmányosság arányának fontosságára, a személyesség hitelesítő esszenciájára; mintha ismét lépéseket tennénk a rendszerváltozás óta teljességgel figyelmen kívül hagyott olvasóközönség irányába...

Tarján Tamás például – mai divatos szóval élve – szinte végig „szelfizik”, azaz Mándy örven önmagáról mesél, ám e gyakorlat egyetlen pillanatra sem válik öncélúvá, sőt: éppen hogy minden áltudományos okfejtésnél tanulságosabb gesztus ez az adatközlő részéről. Hiszen mégiscsak korunk egyik legismertebb kritikusának, legérzékenyebb és -termékenyebb irodalom- és színházelemzőjének Mándy-képe, Mándy-élménye bontakozik ki, tárul elibénk e beszélgetést olvasva. Hasonló a helyzet Márványi Judittal, „nagy idők nagy tanújával”, aki ha nem mesélné el újra a Sík Endrével és Kardos Györggyel kapcsolatos kiadói „élményeit”, talán sosem juttatja eszembe, hogy van valahol a Csalog-hagyatékban egy életútinterjúból formált portréja (OSZK Kt. Fond 445/298.), mely azóta sem jelent meg sehol, s amelyben szintén emlegeti *A pálya szélén* szerzőjét. (Talán egy nap, ha az örökösökkel közös erőfeszítéseimet siker koronázza, napvilágot láthat még ez is...)

Többször is elhangzik a könyvben, hogy Mándyról – Erdődy Edit 1992-es pályaképét leszámítva – mindmáig nem készült igazán elmélyült, átfogó monográfia. Hát most, azt hiszem, túlzás nélkül állíthatjuk, hogy valami azzal rokon, azt kiváltó, a műfaj szükséges megújulása felől tekintve akár monográfiának is nevezhető tünemény született. Persze: több is, kevesebb is egyúttal. Kevesebb, hiszen nincsenek benne könyvészeti adatok, sokan inkább életrajzi, mint esztétikai szempontok szerint közelítenek hősünkhöz, s a recepció is csupán nagy vonalakban kerül ismertetésre... Ugyanakkor több is, amennyiben „lván”, e sokszólamú könyvmű központi figurája már-már regényhősként lép elénk. Ács Margit szavaival: „egy ember, aki kilóg a világból. Nem hős, mégis azt a gondolatot személyesíti meg, hogy jogunkban áll gyengének, komolytalannak lenni.”

S ezzel Darvasi, a *Mándy-szubjektív* Király István-díjas szerzője mindjárt két, az adatközlők által szorgalmazott célt látszik megvalósítani egyszerre: Mándy-követő prózaíróként pont „az Öregről” ír dokuregényt, s egyúttal – finoman, érzékenyen – összegyűjti egy leendő monográfia teljes szempontrendszerét. (És mennyivel jobb – teszem hozzá sietve –, hogy a tudományos művek szerzőivel ellentétben Darvasinak és beszélgetőtársainak nem kell válaszokat gyártaniuk, sem indokolni, alátámasztani, érveket sorakoztatni föl e különös poétika ellen vagy mellett, csupán föltenni az időszerűnek érzett kérdéseket! Mennyivel kevesebb preconcepció, fals hang, maszatolás és erőszakosság érzékelhető e gyűjtemény darabjait ízlelgetve, mint a tudományos igényű – *szakmai* kérdésekre *szakmai* válaszokat kereső-erőltető – munkákban!)

Tulajdonképpen úgy tűnik: éppen erre a könyvre volt szükség – pontosabban: e külön-külön készült és publikált interjúk egybegyűjtésére –, hogy a Mándy-életművel kapcsolatos fölvetések és tények sora végre egybeérjen! Sokféle vélemény elhangzik például hősünk és a nosztalgia viszonyáról; vannak, akik tagadják e különös érzület – ha tetszik: szemléletmód, nyelvi magatartás – jelenlétét, mások megcsodálják, megint mások az életmű tehertételeként számítják fel. S akkor egyszerre megszólal Simon Judit, az özvegy – kinek szava egy esztétikai disputában minden bizonnyal súlytalan volna, ám amikor e különleges filológiai regénykísérletben Mándyról, az *irodalmi hősről* van szó, alig képzelhető el nálánál hitelesebb tanú –, és azt mondja: Iván „nem ment vissza soha a Fiumei útra körülnézni, nosztalgiazni. Magát a nosztalgia szót sem szerette.” Vagy ott van Vojtek Éva, a Különlegességi Cukrászda egykori kisasszonyának megállapítása, mely szerint Mándyt „nem a történet foglalkoztatta, hanem az, ahogy előadták”. Nekünk, irodalmároknak e „tétel” persze közhely. De micsoda súlya van, ha végre egyszer az irodalom célközönsége, az Olvasó mondja ki ezt a mondatot!

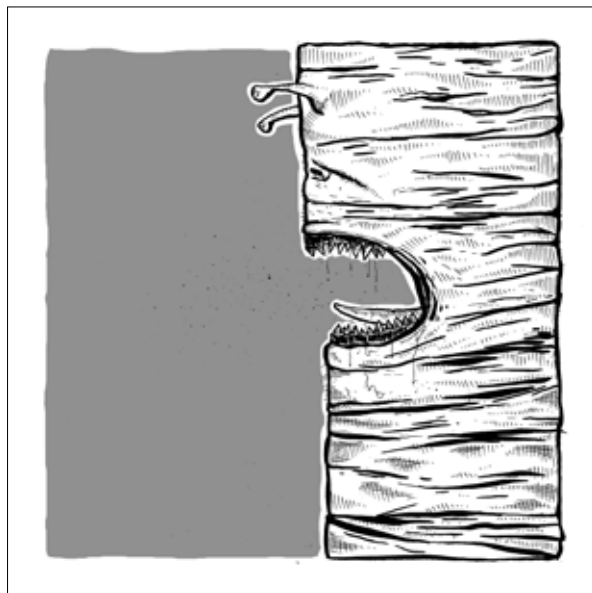
A legérdekesebbek számomra mégis az írók közvetett – időn s téren átívelő – pengeváltásai voltak. Hogy csupán egyetlen példát említsek: Márton László nagy hittel és meggyőződéssel állítja, hogy „A 80-as években, amikor némileg bizony erőltetetten, harsányan és agresszíven elkezdődött a posztmodern korszak, ő [mármint Mándy] azzal is szembeszegült. Amíg élt, tanúságot tett, hogy

másként is lehet írni.” Mire én – egy távoli emléktől vezérelve – lekapom a polcra a Holmi 1996/5-ös számát, és a 742. oldalon mosolyogva olvasom Kornis Mihály nagy vitát kavart, az interjúkötet számos elbeszélője által idézett esszéjében, hogy „Mándy az első posztmodern írónk”...

És ha már a tér-idő viszonyt említettem, hadd idézzem egy mondat erejéig Kántor Pétert is, aki szerint hősünk prózaművészetében „Az idő örökösen kiterül: mint egyik szobából a másikba, úgy lépünk a jelenből a múltba és vissza. Ilyet a magyar irodalomban Mándy előtt nem csinált senki.” Csupán egyetlen személyes vonatkozással egészíteném ki mindezt. Tisztán emlékszem, hogy egyetemistaként, *A villamos* című klasszikust először olvasva, önkéntelenül a Janisch Attila-féle *Hosszú alkonyra* asszociáltam. Abban ugyanis, ahogy e '97-es művészfilm főhőse, Törőcsik Mari a vidéki vendégfogadó szobáinak, szekrényeinek ajtait nyitogatva múlt és jövő síkjai közt botorkál – én egyértelműen Mándy hatását lokalizáltam. Nem hiába mondja hősünk fordítója, John Bátki, hogy „igazából költőnek és filmesnek” tartja Szabó István *Szerelmesfilmjének* egykori orvos-figuráját. Hiszen ha nincs is közvetlen hatás Mándy prózája és Janisch filmművészete között, azért a technikai párhuzam önmagáért beszél.

Visszatérve Darvasira: komisz helyzetben találhatják magukat a *Köztünk vagy* adatközlői, midőn e mesterien szerkesztett kiadványt a kezükbe veszik. Mert ugyan melyikük számolt Darvasi, az író személyével (művészi érintettségével), amikor felelni próbált a szerkesztői kérdésre: „kit (kiket) tekinthetünk Mándy rokonának, követőjének”? Gelléritől és Cholnoky Viktortól Cserna-Szabó András és Németh Gáboron át Kukorelly Endréig számos kortárs alkotó neve elhangzik – éppen csak a narratív szálakat mozgató redaktoré hiányzik a sorból. Pedig – amint erre az első „hivatalos” Mándy-novellát jegyző Vörös István találóan rámutat – már maga „az, hogy most itt beszélgetünk róla, és hogy ez az interjú egy sorozat része, azt jelzi, hogy Mándy túljutott azon a purgatóriumon, ami a haláluk után vár állítólag a szerzőkre”.

Engedtessek meg hát, hogy – zárva soraimat – felhívjam figyelmüket Darvasi Ferencre, az *Elválók* című novellagyűjtemény szerzőjére. Higgyék el: nem az árukapcsolás szándéka vezet, amikor arra kérem Önöket, hogy a *Köztünk vagy* kötetel párhuzamosan vegyék kezükbe nemzedéktársam 2012-es könyvét is! A borítón vasúti sínek, váltók, kanyargó vezetékek, rozsdás traverzek, a fülön Grecsó Krisztián ajánló sorai: „Házmesterek, előtáncoló, paprikajancsik, megcsalt férjek és elfeledett feleségek: a mi életünkről, a mi kis életünk intim pillanatairól ír Darvasi Ferenc.” Mindezek (s persze a kötet fogadtatása: Kolozsi Orsolya, Kovács Krisztina és Száz Pál cikkeinek) fényében talán nem tűnik egészen indokolatlannak, ha Sándor Iván reménykedő fél-sora kapcsán, mely szerint „lesz még olyan irodalomtörténész a fiatalok között, sőt lesz még olyan író” is, aki felfedezi Mándy világának sajátos nyitottságát és empátiáját, én Darvasi Ferencet ajánlom szíves figyelmükbe. Maga az író-szerkesztő ugyanezt nem teheti, és (ismervén legendás szerénységét) bizonyára soha nem is tenné. Én viszont tehetem – és teszem is, mert ha Mándy Iván poétikáján, legendáriumán és emberi példáján keresztül ma is(mét) köztünk van, köztünk lehet, az javarészt Neki köszönhető! (*Corvina*, 2015)

HERCZEG ÁKOS

Áfra János: Két akarat

Kalligram, 2015

kritika

HERCZEG ÁKOS (1983) Debrecen

„Kétszer kettő az négy. / Ha sosem mondd el – elfelejtik. / Ha túl sokszor mondd: nem hiszik el.” Valami oknál fogva minduntalan ez a maga egyszerűségében nagyszerű Kemény István-háromsoros ugrott be Áfra János második kötetének verseit olvasva. A *Két akarat* bátor, aligha tét nélküli, ám korántsem kockázatmentes vállalkozás, amely alapötörekvésével mintha eme evidens matematikai képletben rejlő paradoxont hívná elő az olvasóban azáltal, hogy ahhoz kapcsolódik, amit már százszor el-, sőt újramondtak a szerelmi lírahagyomány történetében. Valahol tehát az elfeledettség és az ismerősség közti ingoványos senkiföldjére merészkedett a fölöttébb kedvező fogadtatású első kötet (*Glaukóma*, JAK–Prae.HU, 2012) után a szerző, akinek vállát minden bizonnyal legalább annyira nyomhatta a korai siker (és annak intézményes jele: a legjobb elsőkötetesnek járó Gérecz Attila-díj), mint ha visszafogott lelkesedés jellemezte volna a pályakezdést. A sikerhez vezető út titkos receptjéből ugyanis ebben a szakmában nem éppen könnyű kétszer is ehetőt főzni. Ehhez képes Áfra legújabb könyvét sem hagyta a komolyabb elismerés nélkül a szakma: miközben azonban az időközben odaítélt Horváth Péter Ösztöndíj egyfelől a korábbi fogadtatás visszaigazolásként tekinthető, egyszersmind nagyobb felelősséggel és elvárásokkal is együtt jár, s az olvasó már óhatatlanul ennek tükrében teszi majd mérlegre az új könyve(ke)t.

Első benyomásra még ha a két kötet közti távolság szembetűnőbb, a hasonlóság, meglehet, annál is mélyebben gyökerezik. Noha a különböző idegen perspektívák között szóródó, sajátosan megfordított nézőpont már a múlté, így az én szólamának vallomásossága jóval explicitebben fejeződik ki, a *Két akarat* alapvető melankolikus hangoltsága, a megszólaló nemritkán filozofikus kinyilatkoztatásokkal élő, önelemző hajlama erőteljesen közelíti a legutóbbi kötetet a *Glaukóma* világához. Hogy számos szöveghelyet lehetne idézni az eddigi életműből, amelyekről a nyelvi megformáltság alapján nem könnyű eldönteni, honnan is származnak (például: „mert azonosságunkból / egyetlen kiút van, felélni egymást / az eltávolodásban”), az persze magától értetődően következik a nyilvánvaló tema-

tikai folytonosságból (apa elvesztése, anyahiány, párkapcsolati ambivalenciák). Ám az ismerősség túlnyomórészt nem válik redundanciává, s ez mindenképp a szerző javára írandó: a *Két akarat*ban Áfra János sikerrel őrzi meg e „traumanyelv” (különösen az apa korai halálát „feldolgozó” verseknél tapasztalható) hatáspotenciálját, méghozzá a különböző tematikus pontok összekapcsolásával teremtvé új felületet a már ismert határhelyzetek számára.

Igen meggyőző módon íródik tovább (s nem pusztán egy újabb költeménnyel gazdagodik) a korábbi könyv egyik megrendítő verse, *A torzulás íve* az *Ott, ahol nem* című versben, ahol az apa korai halálával elveszített otthonosság (a kötet szavaival: „visszaszerzett biztonság”) a megtalálni vélt szerelmes társ által testesül meg újra, a születés és a halál körforgásszerű összefonódásának vigaszt nyújtó ígéretében. És mindezzel nem pusztán az árvaság felfoghatatlan tapasztalatához kerülünk egy lépéssel megint közelebb, de immár a szerelmi költészet eddig ismeretlen tájain is járunk: a közös történet elindulása ebben a transzcendenciára fogékony távlatban az én tapasztalásának határain túlra, a másik megszületésének pillanatára tekint vissza. „és mire te kimondtad az első szavakat, / apa szabadon engedte az utolsó lélegzetet. // De egy évvel előbb még ott voltam, / és vártam a nappali foteljában, / hogy megszüless. Mindenféle tudás nélkül / vártam [...] Számítottam rád, / mint anyai ölelésre [...] Ott voltam. Egész máshol, mint te.” Az „egymás felé megtett lépéseknek” persze nem titkoltan a távolodás – már ismerősebb, így helyenként már elhasználtabb – metaforái adnak később súlyt, mégis, a *Két akarat* képes maradandó és újszerű példáját nyújtani az összetartozás költői kifejeződésének.

A vállalkozás nagysága és egyszersmind nehézsége mindazonáltal ott mutatkozik meg, ahol a beszélő magára marad a másik fél képviselte akarrattal, vagyis ahol az egymástól függetlenül mozgó életek törvényszerűen csúsznak el a másik „máságán”. Áfra János az alapintenció nyomán („kifejezetten párkapcsolati helyzeteket kezdtem megírni” – Hajdú Bihari Napló, 2016. július 16.) nem fél versben szembenézni a szerelem ingamozgásának –

hétköznapi tapasztalatok alapján könnyűszerrel visszaigazolható – evidenciájával, s a legnagyobb kihívás elé éppen akkor áll, amikor kénytelen ezzel nyelviileg kezdeni valamit. A párkapcsolati „vészhelyzetek” néven nevezése kikerülhetetlenül szembeesíti a szerzőt a nyelv jelentette, talán nem is olyan tág játéktérrel és a vallomásokot „kihallgató” befogadó pedig a maga líraolvasási szokásaival, elvárásaival. Vajon elég esztétikai élménnyel kecsegtet egy verseskönyv, ha – egyébként kiegyensúlyozott színvonalon – szavakat keres egy olyan tájra, amelyen jó eséllyel mind megfordultunk már? Hol marad akkor a felfedezés öröme, ha csupán megerősít abban az igazságban, amit már úgyis így-úgy megtapasztaltunk, megsejtettünk? Amennyiben a lírának a hétköznapi élmények megértetése is feladata, márpedig miért ne lehetne, úgy alighanem megtaláljuk magunkat (a szó pozitív értelmében) a kötet legtöbb versében – az irodalom olykor nem baj, ha nyíltan hozzánk fordul, rólunk beszél. Éppen ez az a pontja a kötetnek, ahol minden bizonytalansággal, vajon rajongói vagy fanyalgói leszünk az új Áfra-lírának, amely – a szerzővel készített interjúkból kiderül – vállaltan tágabb közönséghez kíván szólni. A *Két akarat* hatásához az olvasónak fogadnia kell tehát a kötet *közeledését*. Ha az őszinteségre (mert a feltárlkozás mindig sebezhetőséggel jár együtt) megengedő választ adunk, akkor a szerelmi játszmák ambivalenciáit megérte(t)ni igyekvő törekvést sem feltétlenül az elgondolkodtatónak szánt, olykor azonban közhelyesség határát súroló revelációk lajstromozásával fogjuk leírni magunkban, hanem talán képessé válunk arra is, hogy a közeledés-távolodás programszerű tematizálásán túl észrevegyük e lírai horizonton azokat a részleteket is, amelyek már kívül esnek a közvetlen megtapasztalhatóság határán, amelyek nem vagy nem egykönnyen fordíthatók le saját élményeink alapján – magyarul azt mondja a szerelemről, ami csak a költészet nyelvén beszélhető el róla.

Ezt aligha a pár soros, költői ujjgyakorlatnak tetsző, rendszerint egy-egy közvetlen élmény, érzelmi szituáció szentenciózus megragadását szolgáló versekben fogjuk fellelni – a kinyilatkoztatás-szerű megszólalásokban egész egyszerűen az olvasónak legtöbbször nincs játéktere kimozdítani a verset a referenciális lenyomatszerűség állapotából, így azok bármennyire is illeszkednek az egyébként formailag üdítően sokszínű kötet világába, legalább annyira ki is lógnak belőle, amennyiben jelentősen nem mutatnak túl önmagukon „Elmakacskodni a boldogságot. / Ez is egy lehetséges befejezés” (*Úgy volt, hogy nem volt úgy*). Nem a véletlen műve, ha szívesebben időzünk el azon dara-

bok fölött, amelyek maguk is előszeretettel időznek el hosszabban a szerelem dinamikáját megelevenítő egy-egy jelenetnél. Áfra János nem retten vissza a nagyobb lélegzetű kompozíciótól, s jól teszi: ezekben az elnyújtott monológokban válik igazán beláthatóvá a képkockáról képkockára építgetett közös magány tere. A *Már élve felejthető vagyok* című versben olvasható kifejezéssel élve „idegen szimfóniák” – miként az említett szövegben a sírok mélyén zajló mikrovilág folyamatai – hallatszódhatnak be az akár önvallomásnak tetsző leírásokba, s ennek során a vers ablakot nyit az egyszerű temetői látogatásnak induló alaphelyzet nyomán az elmúlás ugyancsak rejtett, a szerelmi érzés mélyén zajló destruktív történései felé. „Mennyi halál fér el egy ilyen apró faluban. / Mégis túlfeszítenek mindent, akik itt maradtak. / Már nem látlak, hűvös nyál törli át a száj mozaikjait, / a telefonom képernyőjét bámulom, dermedt, fekete / víztükör, egy még vésetlen sírkő.”

Ugyancsak sikerrel lépünk valamivel közelebb én és másik viszonyának elbeszélhetőségéhez azokban a kortárs művészeti alkotásokat „átfordító” ekphraszisz-szerű versekben, amelyekben kevésbé egyértelmű felfedezni az én-te viszony referenciapontjait vagy kapcsolatba hozni a tematikailag rögzítettebb versekkel, mégis – látszólag paradox módon – épp ezekben sikerül azok mélyrétegeihez is utat nyitni. Jellemző módon a kötet jelentésmezőjében a hátul lajstromba vett szövegek nem is annyira kvázi képleírás-ként, a kép szöveggé történő transzformációjaként válnak igazán érdekessé (ezért is érdemes talán elsőként az interneten elérhető alkotások megtekintése előtt elolvasni az adott verset), hanem a finom rezonancia letapogatása, az asszociációk beívódása a kontextus jelentésrétegeibe teszik azokat emlékezetessé – a kötetnek azon pontjai ezek, ahol nem el-, hanem mintegy körülbeszélődik az én magány felé tartó mozgása. Úgy tűnik számomra, hogy a *Két akarat* akkor szól leghitelesebben a szerelemről, mikor nem az ismert narratíva kirajzolódása zajlik a szemünk előtt, azzal együtt, hogy a vágyódás vagy épp a vád hangjait, az együttlét és távolodás jelentéktelennek tetsző, mégis az összetartozás esszenciáját jelentő momentumait képes a téma magától értetődő közhelyszerűsége ellenére is elevenné tenni. Jóllehet, a szerelmi líra tudott, sejtett nehézségeiről árulkodik, hogy inkább azokhoz a versekhez tértem vissza többször, amelyek valamiképp az elképzelt, leképezhető szituáción túlról, többek közt a várakozás izgalmán és talán a múltás kimondatlan fájdalomán keresztül mutattak rá arra, amiről valahol maga az érzés szól: minderről ember és külvilág nehezen felfejthető összetartozása,

adott esetben, meglehetősen sokkal árnyaltabb képet ad, mint ami egy mégoly kidolgozott szerelmi jelenettől várható. „Az erdő már készíti fáit, / a talajt tölgyek lazítják fel, / a föld érzi kitaposott útjait, / csapások találkoznak rajta, / és egy harmadik irányban // összeadódik a lépések súlya, / zápor gyorsítja a szívverést, / felesősíti a lábak ütközését, / elmos nyomokat, illatokat, / és az erdőt visszanyeri arcát” (*Föld, víz, levegő*).

Az új Áfra-kötet témaválasztásánál fogva alighanem óhatatlanul Oravecz Imre e tekintetben mértékadó könyvével, az *1972. szeptemberrel* kerül mérlegre, s úgy érzem, ebből az összehasonlításból a kötet egészét nézve nem jön ki rosszul, ez pedig

már önmagában nagy szó. A másik birtokolhatatlanságát minimális eszközkészlettel felmutató *A te másságod* vagy ellenkezőleg, az egymásba omló mondatok sorával érzékeltető *Kevés leszek* jóval több, mint tisztos iparos munka – egyik legerendőbb s ennél fogva leginkább benépesített költői hagyomány felé nyitnak újabb fejezetet. Hogy elég lesz-e mindez a szerző számára, hogy miként Oravecz műve, még életében klasszikussá váljon, még persze nyitott kérdés, ami viszont fokozott várakozással tölthet el a folytatást illetően. A *Két akarat* emlékezetesebb darabjai alapján annyi mindenetre (a kötet zárósorait parafrázálva) Áfra Jánosról elmondható, hogy talán *felé törekszik*.

PÉCSI GYÖRGYI

Szabó Róbert Csaba: Alakváltók

Libri, 2016

Alakváltók – jó cím is, meg nem is. Jó: csereszabatos alakok, tájékozottabbaknak: Kafka Hans Samsái, emberből rovar/féreg és vissza, vagy ha erdélyi a szerző: vasgárdistából szekus, szekusból demokrata, renegátból neofita stb. Szabó Róbert Csaba alakváltói ilyesfélék is, képlékeny, ((le)cserél(get)hető bábfigurák, féreg. Nem jó: túl általános, és a regény többről szól, a sajátos romániai keménydiktatúráról, meg ha nem is magáról a szabadságról, de a keménydiktatúrában elcsökevényesedett szabadságvágyról, -harcról.

A '89-es romániai rendszerváltozás megírásának többen is nekifutottak, Páskándi Géza, Csiki László például, akik parabolában, illetve realiztikus nagyregényben próbálták értelmezni a balkáni hatalomváltók-alakváltók logikáját, több-kevesebb sikerrel. Szabó Róbert Csaba regényének is a kurtá-furcsa '89-es „forradalom” képezi a keretét, de a fő, egy igazán különös, izgalmas és torokszorító történet az ötvenes években a keményvonalas G. Gheorghiu-Dej – a román Sztálin, Rákosi – uralma idején játszódik, 1954-ben.

Kevésbé ismert, hogy a II. világháborút követő békekötés után is több helyütt folytak fegyveres ellenállások, partizánharcok a szocialista békétábor egyes országaiban. Litvániában az erdei testvérek 1953-ig, Észtországban a hetvenes évekig tartották magukat, Jugoszlávia tele volt fegyverekkel, és gyanítható, hogy az ázsiai szovjet köztársaságok sem tétlenkedtek. Romániában, Moldvában és a hegyekben főleg volt ro-

mán katonatisztek, vasgárdisták mintegy ezerfős, szétszórtan működő fegyverese próbálkozott az ellenállással, amelyet 1954-re sikerült fölszámolnia a részben e célból megerősített titkosrendőrségnek, a Szekuritáténak. Erdélyben egy kisebb magyar fegyveres csoport működött, a Háromszéken széltében-hosszában jól ismert legendájú ozsdolaiaké.

Szabó Róbert Csaba rátalált erre a minden szempontból igazán jó történetre: az ötvenes évek romániai keménydiktatúrája, brutális szekusok, magyar „szegénylegények”, fegyveres üldözések, lövöldözések, szerelem és persze halál, s mindezek kerete a '89-es bukaresti puccs-forradalom, amelyben megmutatkozik a romániai alakváltó hatalom sajátos kontinuitásának természete.

A regény standard posztmodern fordulattal indul: '89-ben novemberében egy máramarosi magyar orvost Bukarestbe helyeznek, a fővárosba tartó vonaton véletlenül/sorsszerűen megismerkedik egy furcsa, pálinkazugárus öreggel, Xavérral, aki mesélni kezd egy olyan történetet („kétes igazságértékű mesét”), amely a regény fő cselekménye lesz. A történet persze hosszabb, mint a vonatút, az orvos a Xavér lakásán megtalált feljegyzésekből egészíti ki a sorsokat, de a regény végére sem tudhatjuk meg, hogy kicsoda Xavér, miért írt jegyzeteket, kit figyelt stb., csak annyi bizonyos, hogy valamilyen módon köze volt a szekuhoz – ügynökként és/vagy áldozatként –, s hogy '89 decemberében a bukaresti sortűz egyik első halottjaként végzi.

A regény fő története két szálon fut, két főhőssel. Az egyik egy szekus tiszt, eredeti nevén Rajnai Gyurika, őt árva gyerekként – 17 évesen – Duca főszekus magához veszi, és Alex Perjovschi néven jó román komisszárt nevel belőle. '54-ben bizonyíthatná rátermettségét, hogy fölszámolja az ozsdolai bandát. A feladatot brutálisan végrehajtja, nem tudván, hogy a központ az ozsdolaiakkal csak a nyulat akarta kiugratni a bokorból – a Moldvában tevékenykedő államellenes román csoport fejét –, így hát bukik, nyugdíjazásáig börtönhivatalnok lesz. Évtized múlva látjuk újra, G.-Dej temetésén, majd pedig saját dicstelen halálán: '67–68-ban a Ceaușescu vezette párt fölülvizsgálja a G.-Dej korszak túlkapásait, kicsit megrostálja és újrászervezi a titkosszolgálatot, Rajnait egy volt kollégáján (volt vasgárdistán) keresztül hívják az új szervezetbe, de összeverekednek, szekustársa saját otthonában (szolgálati lakásában) leszúrja.

A másik főhős Sólyom, akit nyakassága miatt munkaszolgálatosnak soroznak be a petrozsényi bányába, társával, a nem kevésbé renitens Szarvassal, vele és a román Manole segítségével (később szerepet kap) megszökik; úgy tervezik, hogy hárman, Sólyom barátnőjével, Ilonával Jugoszláviába menekülnek. Csakhogy Sólyom felelőtlen szerelmi kalandba keveredik a csíkszeredai román rendőrparancsnok magyar feleségével, fogda, újabb szökés, üldözés. Sólyom anyját véletlenül megöli a szeku fővadásza, Rajnai, így hát disszidálás helyett a fegyveres boszút választja, és innentől nincs megállás, bujkálás, rablás, menekülés, fegyveres harc. Sólyom homályos szabadságvágyból, de inkább ösztönös indulatból ellenállást akar szervezni Szarvassal, Manoléval és a moldvai román fegyveresek hegyekben bujkáló csapatának roncs maradékával. Megpróbál szövetségest keresni a hegyekben élő Pásztor királlyal (különös balkáni társaság, talán cigányok vagy olyasfélék), de a vezért nem érdekli a zavaros szabadság, túlélni akar, ha kell, lefizet és elárul bárkit. Törvényszerű, hogy Sólyom és bandája a katonai és szekus fegyveres vadászatban fölmorzsolódik, és az utolsó szál emberig elpusztul. De addig még az üldözött vad számos izgalmas, lélekszorító epizódban próbál harcolni, küzdeni, végül menekülni.

Sem annak, hogy Sólyom és csapata székelly magyar, sem annak, hogy Rajnai renegát neofita, nem lesz különösebb nemzetiségi jelentése és jelentősége a regényben. A hatalom mechanizmusát kiszolgáló és újratermelő gépezet áll szemben a megnyomorított szabadságvágygal és szabadságküzdéssel. Lényeges különbség viszont, hogy a szekusok pontosan tudják, hogy rendelkezésre álló és eldobható eszközök csupán, létük csak a pa-

rancs teljesítése által indokolható, ezért brutálisak és kegyetlenek. Sólyom viszont ösztönei, érzelmei szerint cselekszik. Eleinte vagányságból, keménylegénykedésből, betyárbecsületből lép, de még a hegyekben bujkálva sem látja át kilátástalan helyzetét – a Szent Anna-tavi gyújtogatással a vég kifejelete előtt is értelmetlen öngyilkos akcióba hajszolja embereit –, s az utolsó pillanatig hiszi, hogy legalább gyerek öccsét megmentheti.

Lehetne ebből bíborvörösbe meg nemzeti trikolórba bugyolált betyárromantika, kisebbségi sorskeserves, a rettenetes ötvenes évek kórképe, parabolája stb., szerencsére az *Alakváltók* nem az, hanem egy – bár néhol a bonyolult vagy túlbonyolított cselekmény nehezen követhető – olvasmányos és majdnem egészen jó regény a romániai hatalom működésének mechanizmusáról, és arról, hogy ettől a rafinált struktúrából nincs, nem lehet valóságos szabadulás. Mert – a regényben visszatérő szimbólum szerint – az ember (alattvaló) mindig elcsábul a pillanatnyi illúzióknak. Xavér értelmezése szerint: „az ország állapota úgy változik, mint egy lepke élete. Kezdetben, a háború után a szovjetek szétszórták és felügyelték a peték biztonságát, és a petét a Román Kommunista Párt vezetőjéről, Gheorghe Gheorghiu-Dejről nevezték el. Ahogy a lárvák kikelt a tojásból, a gazdarovar eltűnt a képből, a lárvák elutálta maga mellől. A szovjetek kivonultak az országból, 1963-ban [internetes források szerint 1965-ben] pedig Dej meghalt. Ceaușescu következett, ő volt a hernyó, aki fölzabálta az országot. [...] a lepke szépnek tűnik, de időtartama kétségbeesítően rövidnek, és ha hozzávesszük, hogy a röpködő életmód a ciklus utolsó állomása, a legjobb lenne azonnal agyonütni, mielőtt még petéket rakna le. Mielőtt még az egész elölről kezdődne. Fejjel lefelé kitűzni, ez az egyetlen lehetőség, hogy a peték véletlenül se essenek ki belőle, ha netalán még élne.” Ez történt '68-ban is, amikor Ceaușescu meghirdette a szabadságprogramot, amikor „mindenki hitt Ceaușescunak. Még azok is, akiknek nem kellett volna”, és '89-ben, amikor Iliescuék levezénytelték a forradalmi színjátékot.

A betyárkultusznak nagy hagyománya van a magyar irodalomban, mondavilágban is, Sólyommal és csapatával, a romániai sztálinizmus legendás szegénylegényeivel Szabó Róbert Csaba az egyik legjobb – olvasóbarát – történetet találta meg, amelyre szerkezetileg nagyon jól ráépítette a G.-Dej-korszak brutális titkosszolgálatának kiépülését, működési mechanizmusának emberi tényezőit. Nem biztos, hogy a társadalomra polip módjára ránőtt titkosszolgálatról lényegesen újat tudunk meg, de emberi (arcáról?) tartalmáról igen.

Nagyon erős a főhősök – Rajnai és Sólyom – karakterrajza, érzékeltes a regény mikrorealizmusa, különösen a bukaresti életér leírása, a cselekményvezetés sodróan izgalmas, néhány szimbolikus erejű részlet kifejezetten költői, mint a gyermektelen Rajnai mániákus vonzódása egy fiú iránt, akít feltehetően Sólyom szerelme, Ilona – egyébként elvetélt – gyermekének vél; a nyakas Sólyom karakterét is finoman árnyalja az egyetlen emberhez, gyerek öccséhez való megrendítően mély vonzódása. Viszont azzal, hogy Rajnai összes életét az idősíkok néhol rapszodikusnak tetsző játékkal hozza be a regénybe, és a párt titkosszolgálatának hullámzó történetéről sokat, de néhol csak utalásszerűen, néhol nem kifejtve mond el, némi képp elbizonytalanítja a román történelem közelmúltjában kevésbé járatos olvasót. Bevallom, a Szent Anna-tavi gyújtogatás történetét nem egészen értettem, és nem világosodtam meg a rejtélyes óriás névvel illetett kiléte (Titi Muresan) felől sem. A remek cselekményvezetés mellett is be-

becsúsztak hibák, például Ilona árulása motiválatlan, és érthetetlen, miért indul Sólyom után kétszer is: árulását, majd vetélését követően. Nagy erőssége Szabó Róbert Csabának a közvetlen, élőbeszédre ütő érzékeltes mesélés – ám, különösen a regény vége felé, banális sutaságok is bebecsúsznak, mint: „A sátor előtt egy férfi állt, a lábánál derékig érő kutyával” (mellette vagy a lábához húzódva), vagy a fegyveres rajtaütésnél, amikor farkasszemet néz Sólyom Rajnaival, s kis híján megölik egymást, a szekus egyszerűen elpárolog: „Sólyom magához szorította az öccsét, és egész testében reszketett. Kilesett a fa mögül, Manolét látta közeledni a dobtaras géppisztolyával. A szekus is észrevette, pár pillanatig nézelődött, aztán menekülőre fogta, és eltűnt a fák között” – életveszélyben az ember nem nézelődik, s érthetetlen, hogy Manole miért nem eresztett utána legalább egy sorozatot... De Szabó Róbert Csaba nagy igénynyel megépített regénye a jelzett hiányosságaival együtt is izgalmas, vonzó olvasmány.

ARTZT TÍMEA

Szeles Judit: Ilyen svéd

Fiatal Írók Szövetsége, 2015

Szeles Judit 2003-ban telepedett le egy nyugat-svédországi kisvárosban, Strömstadban, a norvég határ mellett. Hat évébe telt elsajátítani a nyelvet, és ma már otthonosan mozog a norvég kultúrában is. Az *Ilyen svéd* – első verseskötetének – mutató névmása várakozást kelt a milyenség ábrázolása iránt. Az ilyen-olyan svédesség jelentésmezején töprengő olvasót a *Vándorlók* című nyitó vers igazítja el: „Svédországban mindenki svéd” – a kereteket tehát földrajzi határok jelölik, habár svédek más országban is élnek, szükség van a pontosításra: „svéd az, aki svédül beszél”, tehát bárki lehet.

Bár én azt vártam, hogy a huszonnyolc versből álló könyv a bevándorló lét témájára fókuszál, még a lírai én határait, nézőpontját sem körvonalazza. Helyette a keletkezéstörténetek (*Genezis*, *Kalevala*) mitikus hangján mesél valaki, talán a kollektív emlékezet, egy-egy szakasz erejéig: „a Skandináv-félszigeten kezdetben vala a jég / az utolsó jégkorszak végén olvadásnak indult”, majd hangnemet vált: „ezzel egy időben az európai kontinens felől / állatok jelentek meg”, s kissé ironikusan, néha cinikusan változtatja tárgyias lírává (valaki) megfigyeléseit vagy előítéleteit: „Svéd-

országnak erdő szaga van / kivéve a szomáliaiak otthonát / ott pinaszag van / meg rizsszag” (*Vándorlók*). A szövegek „elbeszélője” kritikai távolságtartással közelít a svéd kultúrához, elemézi, bírálja, miközben saját személyiségének nyomait eltüntet, számúzi. Szeles Judit élesen látja az ellentmondásokat, lírája a paradoxonok felmutatásából születik.

A ráolvasásszerűen visszatérő sorok földrajzi adottságokra („Svédország húsz százalékát víz borítja”), növényzetre („Svédország nyolcvan százaléka erdő”), életmódra („a számik nyolcvan százaléka alkoholisták / nyolcvan százalékuk az erdőben él”), étkezési szokásokra („Svédország bizonyos területein vérpalacsintát esznek”), hagyományokra („tavasszal máglyák égnek / boszorkányokat égetnek meg rajtuk”), a svédek lelki alkatára vonatkoznak: „egy maroknyi ember lehet csak / aki túléli a sarkvidéki teleket / és nem lesz öngyilkos”. Az információk részlegesek, de visszatérő együttesük állandóságot kelt. A vikingek világfája, a számik (lappok) mítoszai elhallgattatott szövegek maradnak, hiszen „Lappföld már csak a mesékben létezik” (*Néma történet, Nagy Szapmi*), és a vikingek is.

„Svédországban mindenki svéd” és „mindenki bevándorló”, hangzik fel mantraszerűen az ellentmondásos üzenet: svéd a kurd kebab, a jugoszláv hajógyári munkás, az orosz prostituált, a görög orvos, a franciákrémes, a svéd királyi család, a szómáliai bevándorló, a roma, a zsidó, a finn, a számi kisebbségi. Már a felsorolás sokszínűsége is hitelteleníti az állítást. Gyanakvással tölt el bennünket, hogy ez a nagy olvasztótégely bárkit befogad, persze a cigányság kivételével, mert nekik: „vérdíjat tűztek ki a fejükre / ezért folyamatos menekülésre kényszerültek”, egészen 2014-ig, amikor Fehér könyvet adtak ki a védelműkben (*Szürke irodalom*). Azért ne legyenek illúzióink: „A svédok fele bevándorlásellenes / (habár) nyíltan bevándorlásellenesnek lenni nem szokás” (*Vándorlók*). Szeles Judit svédjei „szikla- és kő- / kemények, mint a gránit / nyaranként tangót táncolnak / a kőfejtők árnyékában” (*Kő*). Kilencvennégy százaléuk az interneten él: „technikailag a legfejlettebbek, de kulturálisan messze elmaradnak / a világszínvonal-tól” (*Virtuális élet*).

A központozás nélküli szabadvers-szerűen áradó sorok szövegszervezője a gondolatritmus, bár a párhuzam gyakran látszólagos ellentétet rejt. Előfordul, hogy a kauzalitás szétesik, s az is, hogy az értelmetlenségig jutunk: „az istenek a jó mézsörben léteznek / a vikingek pedig már csak a mesében / a kőhöz nincs köze a pálinkának / a sziklavészeteknek a mézsörhöz” (*Kopogtatás*). Szeles Judit gyengén működtetett eljárásai közé tartozik a szavak elsődleges és másodlagos jelentésének felhasználási módja: „a fa tövébe rókáznak”; „a svéd

halászok elől elhalásszák / a halat a norvégok”, „a svédok nem szégyellősek / kiteregetni a szennyest” a *Mosókonyhában*; továbbá az állandósult szószervezetek közhelyessége: „ordítanak, mint a fába szorult féreg”, „a fülét hegyezi”, ezekről jobb lett volna, ha „nem szól a fáma”. Hatásosan él viszont a szórendcserével, a tiszta rímekkel, az ellentétek és a párhuzamok variálásával: *Jég* / amit a hó takar: befagyott folyó / ami a vastag jégréteg alatt van / a láthatatlan élet: lassan, lassan, nagyon lassan úszó lények / a fagy az életet jelenti / ha befagynak a vizek [...] útra lehet kelni.” A *Jég* című versben a cím a szöveg első sorává lép, s az idézet mutatja, hogy Szeles Judit lényegében csak a vesszőt hagyja meg a központozásból, és csak ott, ahol elengedhetetlen.

A kötettel csodálatos szimbiózisban létező, Császár Norbert által alkotott illusztrációk felmutatják a svéd kultúra emblémáit: rókát, gombát, erdőt; a svédok gyűjtő- és gyűjtogatókedvét; kávé-, alkohol- és pornó(film)függőségét, depresszióját. Szeles Judit kísérlete megidézti és ellenpontoszza Oravecz Imre *A hopik könyve* (2007) című verseskötetét, míg Oravecz az észak-arizonai indiánok mítoszát teremti újra, ő a lappok őstörténetét utalja a statisztikai adatok birodalmába. Az ismeretek részlegessége egyrészt világtapasztalatot rögzít, másrészt elrejtja a gyökereitől fel nem épülő egyéniséget, a fel nem tárt összefüggéseket. Az információk tömegében, a kötet retorikailag jól felépített szövegtében eltűnnek a svédok. Nem látjuk sem az egyént, sem az egyedit, megbújnak az ilyen-olyan svédsg rejtekében.

DEMETER ZSUZSA

Márton Evelin: Szalamandrák éjszakái

Bookart, 2015

Miközben Márton Evelin új regényét, a *Szalamandrák éjszakáit* olvastam, folyton felrémlt Ștefan Bănulescu 1977-ben írt regénye, *A Milliomos könyve* (amelyet egyébként 2011-ben Demény Péter fordításában a Bookart is megjelentetett). Sok kapcsolódási pont ugyan nincs a két regény között, a Bănulescué Dél-Románia általam ismeretlen, csodálatos világába kalauzol, varázslatos szereplői megörjítik az olvasót, s amelynek olvasása közben egy olyan Atlantiszra nyílik rálátásunk, amely van is, meg nincs is, s amelynek megértéséhez, átérzé-

séhez ismerni kellene azt a nemzetiségi olvasztótégelyt, amely Dobrudzsának – is – a sajátja. Olyanfajta örület ez, amely csak a szerelem sajátja.

S azt hiszem, valahol itt kell keresni a két könyv közti kapcsolódási pontot. Márton Evelin regénye is azt a fajta örületet igyekszik megragadni, amit egy, a harmincas éveiből visszanező narrátor érez szerelmei történetének sorjázásában. Illetve abban a megfoghatatlan világban, amely az erdélyi magyar prózában eddig ismeretlen volt számomra. Márton Evelin prózája ugyanis túllép az erdélyi irodalomra jel-

lemző egypólusú világon (amelynek egyfajta lélektani fala lenne a Kárpát-kanyar, mintha Bukarest számunkra nem is létezne). Anwar nevű nő hőse úgy építi és bontja le az írás folyamatában egyszersmind maga körül a falakat, hogy átvisz a túlsó partra is, a regényben szimbolikus helyként is működő Sárga-partra, a Fekete-tenger vidékére, megidézve és magával sodorva a török, tatár, román, magyar, székely, félig perzsa, félig bolgár, roma etnikum sokszínűségét, közelítve a Bănulescu-regényben megismert varázslathoz. Hősei – bármilyen furcsán hangzik is a magyar nyelvű regényben – románul beszélnek egymással, mert mindannyian kicsit románok is. (A regény egy pontján egyébként Bănulescu regénye is felbukkan – megnyugodhattam, az általam vélt párhuzam mégsem ördögtől való.)

S bár látszólag a többféle nemzetiség közti átjárás, az egymás mellett élő nemzetiségek kérdése nem kardinális pontja a regénynek, a Bukarest–Fekete-tenger–Kolozsvár háromszögben megjelni véljük – vagy véli Anwar – azt a hazát, amelyet a története elmesélése során a hősnő végig keresett. Még ha ez a haza nem is a szalamadralétet is adó multikulturalitásban rejlik, még akkor is, ha a túlsó partra való átjárás ára a rejtőzködő magány.

Márton Evelin könyve ilyen értelemben erdélyi könyv (és nem erdélyi magyar), s épp ezért egy igen rendhagyó világszemlélet bontakozik ki azokból az eszme-futtatásokból, amelyeket a férfi nevű női narrátor mond barátságáról, hazáról és hazátlanságról, sorstalanságról és persze szerelemről. Ebből a nézőpontból sajátos értelmet nyer a regény szerelmi háromszögét alkotó szalamandracapat, kétéltűségük azt a fajta állapotot is tükrözi, amelynek lételeme a minimum kétfelé tartozás, a kétféle létállapot. Márton Evelin hősei átlépi a saját nemzetiségük kódolta falakat, s személyes viszonyrendszerük is meglehetősen bonyolultnak mondható: sehova sem tartoznak, barátságuk szövevényes, mindenki mindenkinek a szeretője, lehetséges felesége, férje, hogy végül mégis egymástól elszakadva, külön utakat bejárva nézzenek szembe gyerekkori önmagukkal. Kajgal Amerikába vándorolva, eltűnve, Milen, a Gyógyszerész úr Kolozsváron maradván, Anwar Afrika legmagasabb tetejére elvonulva, hogy megírja gyerek- és ifjúkora történetét: „Az Amaniban kezdtem el ezt a könyvet, amikor azt gondoltam, már elég távol vagyok mindentől és mindenkitől, hogy írni tudjak róluk.”

A sokféle ágazó történet ugyanakkor csak részben a gyerek- és ifjúkor története, bár kétségtelen, a regény központjában elsősorban a „képzeletbeli szalamandracspathoz” fűződő emlékek állnak, nem egy esetben reflektálva is arra, egy-egy elmesélt történethez miként viszonyulna Milen vagy Kajgal. Né-

hol Milen könyvének részleteit olvassuk, de az elszórtan jelentkező passzusok nem adnak hozzá túl sokat Milen figurájához. Mint ahogy alapvetően – legalábbis számomra – nem is annyira maguk a figurák izgalmasak a kötetben, hanem a szereplők közti viszonyok és beszélgetések, a kegyetlenül őszinte szembenézés azzal, ami végérvényesen lezárult, az önmagával/emlékeivel való számvetés póresége és kegyetlensége. A többnyire függő beszédre hagyatkozó Anwar ezekben a történetekben sűríti mindazt, amit gyerek- és ifjúkoráról megfoghatónak vél – s ha helyenként eltér ettől, igencsak megbicsaklik a próza sodró lendülete, mesterkéltnak és körülményesnek hatnak a mondatok (például a regény vége felé, Anwarnak a leendő férjével, a Pilótával folytatott párbeszédei – és akkor még nem beszéltünk a hiányzó vesszők tömkelegéről, egy idő után muszáj volt korrektúráznom).

A bukaresti, kolozsvári helyszínek leírásakor, a városokhoz, utcákhoz, terekhez, régen volt kertekhez, azok hiányához fűződő viszony megértéséhez talán nem árt az olvasó részéről egy kis távolságtartás: Márton Evelin regényének személyes beszédmódja önéletrajzi vonatkozásokat is sejtet, de ez nem baj. A személyes érintettség hitelesebbé teszi a regényt, főként, hogy a néhol szentenciaszerű megállapítások enélkül manírosnak hatottak volna. Ezért a személyesség nagy ritkán előforduló hiánya rögtön érződik is a szövegben. De ahogy a regény hősnőjének is Afrikába kell távoznia ahhoz, hogy érdemben beszélni tudjon eddigi életéről („Csak azért tudok írni azokról az évekről, amelyeket a hazámban töltöttem, mert távolodni kezdtem attól a magamtól”), úgy az olvasónak sem árt, ha nem magára a történetekre figyel – amelyek egyébként meglehetősen sokfelé futnak, s néhol igencsak nehéz összerakni az egyes darabokat –, hanem azokra a kérdésekre, amelyek köré felfűzhetők az egyes történetek. Hiszen az egyik legfontosabb témája a regénynek épp az életrajz, egy élet elmesélhetősége: „Hogy lehet egy könyvbe sűríteni mindazt, ami az életünk volt ez idáig” – kérdi Anwar, miközben megpróbálja megragadni élete „egyetlen igaz történetét”, „barátságunk történetét”, amely „egyféle lelki hajátültetés, mert egyebet sem teszek, csak elmesélem azt, ami velem történt, vagy ami majd történni fog vagy történhetne”. És a hangsúly valahol ezen a feltételes módon van, hiszen a gyerek- és ifjúkori történetek felgöngyölítésében néhol maga a narrátor is eltéved, néhol maga sem tudja, mi igaz és hiteles mindabból, amit elmesél, s hogy néha a valóság is meglehetősen irreálisnak tűnik.

S ezen a ponton lép át Márton Evelin regénye a generációs regény címkéjén: többgenerációs re-

gény ugyanis a *Szalamandrák éjszakái*, legalább olyan fontos a(z ük-/déd-)nagyapa-nagyanya története, mint az apáé és az anyáé, az ő történetük az Anwar története is. Hazátlanságuk Anwar hazátlansága („Néhány generáció elég ahhoz, hogy megszokja az ember a hazátlanságot”), a nagyszülők városa, a gyerekkor helyszíne szimbolikus jelleggel bír: „egy ember akkor kezd öregedni – mondja az alig harmincéves Anwar –, amikor a gyermekora helyszíneiből nem marad semmi”. S talán ezért menekül Anwar a ledőzerolt Kolozsvárról Bukarestbe, idegennek lenni, ha csak ideig-óráig is, majd „haza-

térő migránsként” számba venni újra a gyerekkor egyes állomásait, regényt írni mindenből, ha már „az emlékezet nem pontos”, hogy az emlékezés révén meglegje – bármilyen közhelyesen hangzik is – hazáját. „Azt hiszem – olvassuk a regény végén –, a hazám én vagyok.” Nincs más dolgunk hát, mint hogy az amúgy nagyon talányosan végződő regény olvasásával fejest ugorjunk ebbe a furcsa olvasztótégelybe, amelyet Erdélynek hívnak, s a 20. század és gyerekkorunk történesein végigbarangolva néha átnézzünk a másik partra is. Márton Evelin regényét olvasva úgy tűnik, érdemes.

PAPP MÁTÉ

Boros Oszkár: „Weöresiáda”

Ráció, 2015

PAPP MÁTÉ (1987) Kecskemét

Weöres Sándor versvilága határtalan horizontú, szerteágazó szövegegységnek tűnhet olvasója számára, amelyben kedvére kalandozhat, ugyanakkor könnyen el is tévedhet az ember. Hangról hangra lépegetve vagy a szavak sodrásának engedve szinte egy pillanat alatt magával ragadhat mindenkit eme költészet ígéző ereje; aki pedig képes átbillenni a művek – a költő kifejezésével élve – *egyhullámú idejébe*, s ott a mélyére mer nézni a nem egy kritikus által felszínesnek, üresnek mondott Weöres-féle „nyelvjátékoknak”, nemcsak a *vers születésének* lehet részese, hanem önmaga átváltozásának is.

Boros Oszkár *„Weöresiáda”: A líranyelvi, filozófiai és zenei tradíció elemei a Weöres-életműben és annak utóéletében* című tanulmánykötete szintén szerteágazó interpretációs tevékenységről tesz tanúbizonyságot, miközben a szerző nem veszíti el a különböző értelmezési irányok és elemzési technikák vezérfonalát sem. „...a nyelv, azon túl, hogy – világlátásának, hagyományának köszönhetően – lehetővé teszi adott episztémé összetevőinek más és más kifejezési módját, a költőien lakozás ontológiai eseménnyel bíró természetét is magában rejt.” Amint az az iménti idézetből is kitűnik, a lírapoétikailag többrétűen vizsgált versnyelv középpontba helyezett – és nyilvánvalóan oda kívánczó – sokszólamúságának analízisét, illetve (a Heideggertől, pontosabban Hölderlintől kölcsönzött szókapcsolatból – a „költőien lakozásból” mint olyanból – kiindulva) a költői szellem létfeltáró készítésének természetrajzát kívánja adni Boros. Akkor is, ha a filozófiai tradíció, a történet- vagy vallástudományos háttér felől, illetve akkor is, ha verstani, esetleg

zeneelméleti módszerrel közelít az életmű felé; minden esetben figyelembe véve azt a – gyakran citált nyilatkozatokból, interjúrészletekből is kibomló – intenciót és koncepciót, amely az adott szövegrészlethez autentikusan kötődik.

Talán *A szerepjáték a kritikai korpuszban és a Weöres-gondolatrendszerben* című fejezetben követhető végig a legújyszerűbb és legérdekesebb gondolatmenet, amely szerint a Weöressel kapcsolatban minduntalan hangoztatott próteuszi verseszmény – avagy az alakváltó alkotói hajlam személytelenségbe hajló poétikája – nem kizárólag a lírai alanyon inneri szerzői személyiség identitásképzésének szempontjából lehet lényeges (sőt, ez a fajta elképzelés majdhogynem lényegtelen a szövegek valódi eredetét és indítástát tekintve). Ahogy azt a *Harmadik*, valamint *Negyedik szimfónia* részletes elemzése is alátámasztja, inkább a költői nyelv kulturális beágyazottsága, a hagyomány egyszerre szét- és összetartó elemeinek újraalkotása teszi a Weöres-verseket a teremtő képzelet megismételhetetlen jelenéseivé. „...feküdtem, és egyszerre csak határtalan nyugalom fogott el, mintha a lényem dimenziókhöz kötött részei egy pillanatra kialudtak volna bennem, időbeli személyiségem alól kivillant [...] a lény időtlen fundamentuma, mely nem »én« és nem »más«, hanem egyszerre azonosság, mindentől független és mindennel azonos abszolút létező...” (Weöres Sándor: *A vers születése*, 242–243. [B. O. kiemelt idézete]) A már idézett *egyhullámú idő* (amelyet a költő az egyik vele készült televíziós interjúban (*Weöres Sándor-portré*, rendezte: Zolnay Pál, https://www.youtube.com/watch?v=HTzdy3_XY5c))

az írás zavartalan éjszakai óráira vonatkozva említ meg) partjairól szemlélődve így végtelen tágasság tárulhat fel az olvasó és az értelmező előtt, hiszen ez az időtlenség tölti be – mondhatni, hozza létre – a versek mikro- és makroszkopikus térképezeteit is.

A költészet fentebb körülírt *örök pillanatát* – legáltalában annak szellemképét – érzékeltetni egy tudományos jellegű munkában rendkívül nehéz, a könyv szerzőjének mégis sikerül, leszámítva azokat az olykor szakzsargonral terhelt kitételeket, amelyek ugyan kötelező velejáráóinak tekinthetők egy kutatással és másodlagos irodalommal megalapozott dolgozatnak, mégsem mindig tesznek hozzá annyit egy-egy forrás-szöveg közvetítő „mederbe tereléséhez”, mint a lírapoétikai-recepciótörténeti referenciákon felülemelkedő meglátások. (Ez utóbbiak persze valószínűleg nem nyilatkozhatnának meg a felhalmozott tudásanyag szintetizáló újramondása, feldolgozása nélkül.) Ami a felhasznált szakirodalmat, a versidézetek, illetve a szerzői szövegegységek arányait illeti, kellő érzékenységgel van strukturálva és „ritmizálva” a kötet, mintegy formájában is idomulva tárgyához, valamilyen módon igazodva ahhoz a „metaformához” is, amit Pilinszky a művek formán túli formájaként, ugyanakkor legbelsőbb lényegeként határoz meg (amelyet sem túlírni, sem alulstilizálni nem szabad). Különös módon rímelt erre az egy interjúban (egyébként mellékesen) elhangzó, megvilágító erejű megjegyzésre (*Lírai beszélgetés Pilinszky Jánossal*, rendezte és a költőt kérdezte: Maár Gyula, fényképezte: Koltai Lajos, <https://www.youtube.com/watch?v=IQsyQl7JRv8>) a következő, a szerző által is szóvá tett Arany János-szövegrészlet: „Idom alatt [...] nem csupán a külső formát (például költeményben a versformákat), hanem ama benső, ama lényeges formát is kell értenünk, mely szerint például eposz és ballada már bensőleg különbözőképpen alakul” (Arany János: *Széptani jegyzetek*, 285. [B. O. kiemelt idézet]). „Vagyis a jelentés nem pusztán az adott írásmű lexikai elemeinek összességéből adódik, a formát pedig nem szabad úgy elgondolnunk, mint a tartalom külsőleges öntötégelyét. A költői alkotás mint értelemegész (József Attila) csak úgy teljesezhet ki, ha számolunk a formai tradíció jelentésképző erejével, valamint a forma és a hozzá tartozó poétikai eszközök, sok esetben a ritmus gondolatot (Arany szóhasználatával: eszmét) megelőző, azt megindító természetével” – teszi hozzá Boros, aki Arany esztétikai szemelvényeiből kiindulva megannyi szövegközeli (főleg verstani) elemzéssel próbálja rekonstruálni „*Weöresiáda*” magasra ívelő boltozatait.

Első pilléreként a filozófiai tradíciót veszi szemügyre mint Weöres lírájának egyik legfontosabb építőelemét, pontosabban talapzatát. Az ehhez kapcsolódó filozófiatörténeti párhuzamok (előtérbe helyez-

ve a keleti bölcseletet) közé beszüremkednek a későbbi fejezetek szorososan verstani-ritmikai fejtegetései, nemcsak látenszen, hanem szövegszerűen is jelezve azt a szerzői elgondolást, amely a versek verbális „hangzóságát” olyan elidegeníthetetlen komponensnek tartja, amely majd minden esetben a költemények tartalmi foglatásával egy szinten alakítja a műveket. A *Retorika és versritmus* fejezet már kifejezetten az említett szövegközeli vizsgálódást alkalmaszta ahhoz, hogy a szerző ars poeticájának körülírásán túl szemléltesse Weöres írásmódjának jellemző fordulatait, felfejtve jó pár eddig kevésbé kiemelt vagy eleddig rejtve maradt „ritmikai üzenetet”. Mint arra Boros egy helyen rámutat, bár a recepcióban számtalan utalás található az életmű zenei ihlettségére, szinte egyetlen interpretátor sem foglalkozott következetesen az ütemezéssel mint jelentéstágitó eszközzel. Ebből a szempontból Boros Oszkár értelmezései hiánypótlóak, következtetései pedig megfontolandóak, sőt továbbgondolhatóak a korpusz más darabjainak kontextusában is.

Termékeny kérdéseket vet fel a kötet utolsó fejezetének (*Az erotikum mint az értelmező olvasásra való felszólítás metaforizációja: Psyché*) egyedi, ugyanakkor kissé rövidre zárt gondolatmenete is. „Számomra úgy tűnik, hogy a nagy narratívák eliminációjának posztmodern állapotát megelőző Weöres-szöveg éppen a megértésre törekvő beállítódás fel nem adhatóságával ellensúlyozza a klasszikus hermeneutikai alapállás ellehetetlenülésének megdöbbentő tapasztalatát.” Azon kritikai megállapítások tükrében, amelyek szerint a hajdani csöngői csodagyerek egyes érett fővel írt munkái az értelmetlenség vagy az üres nyelvjáték jegyében születtek, kifejezetten érdemes vizsgálat alá vonni a *Psyché* poétikai szintézisét vagy azt a jelenséget, amely – egyfajta alkotó újraolvasásként – a kortárs költők parafrázisaiban érhető tetten. „Weöres poétikai gyakorlata, verseinek hangzósága, ritmikusága tehát nem kizárólag az adott szöveg szemantikumának megkerülhetetlen része: az ezredforduló magyar költészete éppen ebben találta meg a modernség után megtapasztalt jelentésszóródással szembeni kapaszkodót.” Kovács András Ferenc és Parti Nagy Lajos néhány versén keresztül érvel Boros a Weöres-féle szövegképzés és nyelvteremtés kimeríthetlensége mellett, egyszerre tételezve a mesterművek továbbírási lehetőségeit és folytathatatlanságát. A versek folytonossága mindenképpen tovább él az utókor számára; bárki felfedheti eredetét, „ráolvashatja” sorsát, elrejtheti képét. „*Weöresiáda*” tűnékeny és sziklaszilárd jelenéseiben, hogy aztán könnyen elheverjen a boltív alatt elszórt szalmán, *évezredek fáradalmát kipihenni*.

ÉPÍTÉSZE ÉS HITVALLÁS

Török Ferenc 80

MMA
MAGYAR MŰVÉSZETI
AKADÉMIA

2016. szeptember 2–25.

Vigadó Galéria (Budapest V., Vigadó tér 2.)

Török Ferenc építész a Magyar Művészeti Akadémia rendes tagja, a Nemzet Művésze. Életmű-kiállítása a Pesti Vigadóban nyolcvan évnyi pályásszegzés. Török Ferenc számára az oktatás és a tervezés a legcsodálatosabb „múltban végzett cselekvés”. Építész generációk nőttek fel mellette, akiknek munkássága és felé megnyilvánuló kapcsolata egyértelműen jelzi egykori közös munkáik máig meghatározó jelentőségét, amely a jelenben teljesebbé válik.

– *Úgy érzem, sokaknak tudtam mestere lenni, képviselve a „globalizmus” helyett a napjainkban fokozatosan teret nyerő lokális kontextust, a helyi értékek megőrzését és tovább fejlesztését – vallja Török Ferenc. – Ezek erősítették meg abban, hogy ezt az életmű-kiállítást legyen bátorságom létrehozni, a múltban tervezett épületeket bemutatni, amelyek hatása tovább él a jelenben azok „kezeiben és fejében”, akikkel találkozni volt szerencsém.*

Magyar Szentek temploma, Budapest, 1996

Ábrahámhegyi római katolikus templom, 1988

Balatonfenyvesi római katolikus templom, 1977

Felsőpákonyi római katolikus templom, 1994

Fotó: Farkas Péter